

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

BORNHOLMSKE SAMLINGER

BORNHOLMSKE SAMLINGER

BORNHOLMSKE SAMLINGER

III. RÆKKE – 19. BIND

UDGIVET AF
BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND

© BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND

E-mail: bornholm@historisk-samfund.dk

Internetadresse: www.historisk-samfund-bornholm.dk

Eftertryk må kun finde sted med tilladelse og kildeangivelse.

Billederne på omslaget:

Forsiden: Risegård i Olsker

Bagsiden: Toftegården i Østermarie

De Gamles Hjem i Rønne

Peter Christian Schiønning, 1732-1813

Vang Brugs

Udgivet 2005

ISBN 87-87042-31-2 · ISSN 0084-7976

Burgundia tryk, Rønne.

FORORD

Hermed har jeg den glæde at kunne præsentere endnu et nummer af Bornholmske Samlinger for vore medlemmer.

Årets udgave af Samlingerne rummer fire artikler:

- 1) Tredje og sidste del af Timan Kofoeds erindringer. Her kan vi følge Timans virke som selvstændig landmand og får samtidigt et indblik i den rivende udvikling, der er sket inden for dansk landbrug i løbet af de sidste ca. 50 år.
- 2) Anders Teglgaard Kjærs analyse af baggrunden for opførelsen af én af de mest iøjnefaldende bygninger i Rønne, "Slottet" på Zahrtmannsvej. Anders Teglgaard Kjær sætter opførelsen, der i samtiden var særdeles omstridt, ind i en større sammenhæng, men fokuserer især på borgmester Niels Nielsens rolle i processen.
- 3) Jakob Seerups beretning om en dansk søofficer, Peter Christian Schiønnings, besøg på Bornholm og Christiansø i det Herrens år 1770. Schiønnings dagbog, som artiklen er baseret på, giver et spændende indblik i livet i 1700-tallet og datidens menneskers tankeverden.
- 4) Frank Nielsens fortælling om den geschæftige Holger Colberg, der satte sit præg på fiskerlejet Vang, der o. 1900 var under hastig forvandling, bl.a. pga. den ekspanderende stenbrudsindustri og turisme.

Ud over disse fire artikler rummer bindet de sædvanlige punkter, bl.a. Ann Vibeke Knudsens formandsberetning og den af Niels Foght Hansen udarbejdede oversigt over litteratur om Bornholm, indgået i Bornholms Centralbibliotek 2004-2005.

Jeg ønsker vore læsere rigtig god fornøjelse med læsningen!

Knudsker, d. 22.10. 2005

Henning S. Andersen
redaktør

Indhold

Henning S. Andersen

Forord 5

Timan Kofoed

Tiden som selvstændig landmand 9

Anders Teglgaard Kjær

De Gamles Hjem i Rønne

- en undersøgelse af den politiske baggrund for opførelsen 59

Jakob Seerup

På togt med Hvide Ørn til Christiansø 87

Frank Nielsen

Syv år for Vang Brugsforening

- eller hvordan Holger Colberg blev hotelejer 113

Niels Foght Hansen

Litteratur om Bornholm

indgået i Bornholms Centralbibliotek 2004-2005 131

Ann Vibeke Knudsen

Bornholms historiske Samfund 2004-2005, formandsberetning 136

Prisliste - Bornholms historiske Samfund 141

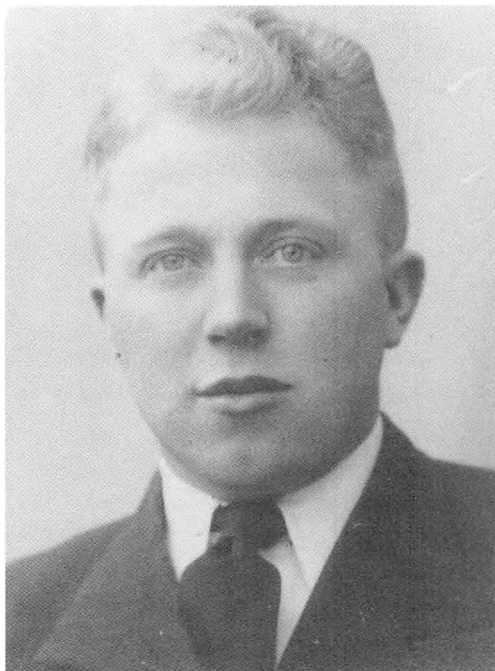
Love - Bornholms historiske Samfund 147

Forfatterens navne og adresser 148

Bestyrelsens navne og adresser 148

Tiden som selvstændig landmand

Af Timan Kofoed

Timan Kofoed, f. 1920.

Jeg er af bestyrelsen for *Bornholms historiske Samfund* blevet opfordret til at skrive om min tid som selvstændig landmand.

Den varede fra 1951 til 1988. Jeg har tidligere ud fra min fars optegnelser fra først i 1900-tallet til ca. 1925 skrevet om min barndom og tidligste ungdom.

Den første artikel står i *Bornholmske Samlinger*, 3. række, nr. 6. Den anden artikel har jeg kaldt "*Som medarbejder i det bornholmske landbrug*"; den står i 3. række, nr. 13.

Jeg har ikke i de to artikler skrevet om den ret omfattende udstykning af gårde, og dermed af landbrugsjord, der skete fra 1907 til midt i 1930'erne. Og da der nu sidst i 1900-tallet er sket en kolossal sam-

menlægning af landbrugsjord, syntes jeg, det vil være på sin plads at nævne omtalte udstykning af jord. Jeg har derfor tilladt mig at nævne noget af en artikel fra "*Bornholms Historie*" også kaldet "*Sladrebogen*", hvor Karl Thorsen har en fyldig artikel om landbrugets udvikling fra starten af 1900-tallet og til sidst i trediverne.

Man forbavses over den svingende udvikling, der har været i 1900-årene. Der blev længe kæmpet for at skaffe landbrugsjord, så der kunne oprettes små selvstændige landbrugsbedrifter til folk, der ville have et lille avlsbrug. Siden skete der som nævnt en omfattende sammenlægning af små og mellemstore landbrugsbedrifter til endog meget store bedrifter. Der har også været en enorm prisudvikling, ikke mindst på arbejdslønnen. I sidste halvdel af 1930'erne var en overenskomstmæssig timeløn ca. 1 kr. i timen, og nu sidst i 1900-tallet er den ca. 100 kr. i timen. Altså en 100-dobling!

Jeg har som pensionist skrevet en del om tiden som selvstændig landmand. Undervejs har jeg noteret noget ned.

Jeg har hele tiden ført kasseregnskab. I 1961 blev der indført regnskabspligt i landbruget, og disse regnskabsbøger har jeg stadig liggende, og da de er blevet godt ført, har de været en god hjælp til at tidsfæste, når der er blevet foretaget forbedringer, ombygninger, indkøb af maskiner og andet.

Toftegården 1951-54

Ved købet af Toftegården i Østermarie begyndte min tid som selvstændig landmand i 1951. Jeg var da 31 år og ugift.

Efter forhandling med den tidligere ejer

blev prisen sat til 112.000 kr. Af lån, der kunne overtages, var der et kreditforeningslån, et hypoteklån og et elektricitetslån¹ på tilsammen 41.000 kr. Der var jo langt op til de 112.000 kr., så jeg måtte ud og prøve, om jeg kunne låne det resterende beløb på i alt 71.000 kr.

Dengang lånte banken kun penge ud til ejendoms køb, når man kunne stille med kaution, og man selv havde sparet lidt sammen. Og kautionisterne skulle helst være solide. Selv havde jeg arbejdet i landbruget i 16 år og havde 9 måneders landbrugsskoleuddannelse. Jeg havde da også sparet noget sammen, men med de lønninger, der var dengang, tog det lang tid at spare sammen til en udbetaling.

Fra 1934 til 1940 var min gennemsnitlige løn for et helt år 809 kr., og fra 1940 til 1945 var den 1664 kr. pr. år. Og fra 1946 til 1951 var min løn 4.240 kr. pr. år. De angivne beløb er alle inkl. kost og logi. Selv om det var mange år, blev det ikke de store tal. Man havde jo også et privatforbrug bestående af beklædning, bøger, toilette, rejser, skat, sygekasse og forskellige andre ting, fx mit højskoleophold og landbrugsskolen. Selv om far og mor betalte skolepengene, skulle der alligevel bruges lompepenge. Skulle der bare sættes en tredjedel af lønnen i banken, blev det ikke til noget stort tal, selv om man var påpasselig.

Jeg skrev foroven, at der foruden de faste lån, der skulle overtages, skulle skaffes yderligere 71.000 kr.

Jeg fik så et lån i Diskontobanken, der senere blev en del af Bornholmerbanken, på 30.000 kr., som tre af mine bosiddende brødre kautionerede for. Det var Karl, Alfred og Johannes.

På papiret kom det til at se sådan ud:

Overtagelse af faste lån	41.000 kr.
Kautionslån i	
Diskontobanken	30.000 kr.
Fået af far og mor tidligere . .	12.000 kr.
Hævet på min bankkonto . . .	14.000 kr.
Lånt af broder Valdemar	3.000 kr.
Lånt af søster Lilly	2.000 kr.
Johannes skrev under på	
en veksel for mig	10.000 kr.
Hermed var udbetalingen	
sikret	112.000 kr.

Der blev ikke meget til start- og driftskapital.

Jeg er mine søskende taknemmelig for, at de hjalp mig. Det var unægtelig en stor risiko at udsætte dem for. Der var så kun at håbe og bede for, at det måtte gå.

Toftegården var på 30,8 ha eller 56 tdr. land, heraf 8 tdr. land med skov og skrænter. Derudover bygninger, gårdsplads og have. Ejendomsskylden var 39.500 kr., heraf en grundværdi på 18.400 kr.

Bygningerne var fra ca. 1908. Stuehuset var grundmuret, og de tre udlænger og "gårdkonen" (gårdlængen) var støbte. Alle bygningerne var med tegltag.

Besætningen bestod af 3 ældre heste, 13 malkekøer, 12 ungkreaturer, 1 so, 11 to måneders grise og 260 høns.

Der blev gået i gang med forårsarbejdet i sidste halvdel af april. Der blev købt halm til kreaturerne, og skovfoldene blev repareret.

¹ Da den forrige ejer på Toftegården fik elektricitet indlagt, optog han et lån i banken. Dette lån overtog jeg, da jeg købte gården. Heraf udtrykket "elektricitetslån".

Tofttegården.

Prøver af jordens indhold af kali, fosfor og kalk viste alle dårlige resultater. Derfor blev der med skovl strøet 20 ton kalk i maj og 20 ton kalk i oktober, ligesom der i 1952-53 og 1954 blev strøet kalk.

Sommeren 1951

Bygningerne blev pudset og kalket, ligesom væggene i køstalden, som trængte hårdt, fik en omgang. Der blev drænet fra møddingen og lavet kloak til et påtænkt malkerum.

Høsten gav 318 hektokilo korn = 17 fold.

Gårdens forfatning

Tofttegården var en handelsgård, som havde haft mange ejere i dette århundrede. Jeg kan nævne 4 fra de sidste 20 år.

Der var meget dårligt drænet, og på den bedste jord i syd stod der ofte vand. Der var godt nok drænet noget, men der var ikke fald nok ned til Kløvendalen.

Jeg fik nivelleret af Hedeselskabet og fik lagt en hovedledning ned mod Kløvendalen. Vi skulle på det dybeste ned på 1,83 m. Der var en klippe i ca. 1,50 m's dybde, og vi måtte have fat i en luftkompressor for at bore i klippen og få den sprængt bort. Alt gravearbejde foregik med håndkraft, og det var meget besværligt i den dybde. Men det var godt at få afløbet i orden, så vandet for fremtiden kunne blive ledt bort.

Det var kedeligt, når man ikke kunne komme i gang i ordentlig tid om foråret på grund af den dårlige dræning. Jeg husker således, at far, der boede i Rønne, ikke kunne forstå, at jorden her først var klar til bearbejdning så sent om foråret.

TIDEN SOM SELVSTÆNDIG LANDMAND

Status.

29 31-12-1951

Aktiver				Ved Aarets Begyndelse			Ved Aarets Slutning		
				d. 17/3 1951			31/12/51		
Kontant Beholdning og Folio				3862 00			257020		
Indestaaende paa Sparekasse eller Bankbog				200 00			20000		
Faste Ejendomme til Ejendomsskyldværdi				4940000			4940000		
Udbo og Inventar ilfg. Fortegnelse				880000			880000		
Udestaaende Fordringer ilfg. Fortegnelse							7000		
Værdipapirer ilfg. Fortegnelse				40000			40000		
Andre Aktiver:									
" "									

Ved Aarets Begyndelse			Besætningsfortegnelse			Ved Aarets Slutning			Konjunktursvingning			
Stk.	Pris	Værdi	Stk.	Pris	Værdi	Stk.	+	-	Stk.	+	-	Værdi
3	1200	3600				3	1200	3600				
			Heste over 2 Aar									
			Smaa Heste og Plage									
			Føl									
13	400	5200	12	400	4800							
			Koer og Tyre ov. 2 Aar									
5	200	1000	4	200	800							
			Engkvæg fra 1--2 Aar									
9	100	900	9	100	900							
			Kalve fra 0--1 Aar									
			Faar og Lam									
1	150	150	2	150	300							
			Orner og Grisesoer									
3	200	600	5	200	1000							
			Fedesvin over 4 Mdr.									
16	50	800	8	50	400							
			Grise og Ungsvin									
300	2	600	260	2	520							
			Fjerkræ									
			Bistader									
Ialt Kr. 12650			Ialt Kr. 12320			+ Ialt Kr.			12650 00 1232000			
						Ialt Aktiver Kr.			75332 00 7419030			
→ Passiver (hvis disse er mindre end Aktiver)												
						Nettoformue Kr.						

Beregning af den driftsmæssige Formueforskydning					
Nettoformue	ved Aarets Begyndelse			575400	
Nettoformue	" " Slutning			711443	
				+ Opgang	1360,43
				- Nedgang	
Heraf andrager: Forandring i Ejendomsskyld					
" " " i Kursværdi					
" " Besættningens Konjunktursvingning					
" " Arv, Arveforbud, Livsforsikring					
" "					
				++ +	
hvoraf det fremgaar, at Driften har medført Resten:				Formueøgning	1360,43
og dette Beløb hvoraf den private Levelfod paa Driftsregnskabet Side 15.					

Toftøgården - begynderstatus.

Far havde 8 sønner og 3 døtre, der var landmænd eller landmandskoner. Han fulgte levende med i, hvad der foregik hos børnene, om vi var i gang med at hakke roer, slå græs, høste korn og hvor mange nøgler selvbinderbånd, der var brugt. Om foråret ringede han også til mig for at spørge, om vi var færdige med at så korn. Ofte kunne jeg kun fortælle, at vi ikke var begyndt endnu. Det kunne han aldeles ikke forstå, når alle de andre var i fuld gang. Han stod helt uforstående over for det, og jeg kunne mærke på ham, at han var meget skuffet over at have sat sådan en "drabbes" i verden.² Og en skønne dag udbrød han da også: "Ta' dog og sælg den gård og køb en anden". Det havde jeg i grunden ikke tænkt på før, men efter den dag skete det, at den tanke kom op i mig.

Medhjælp

Da jeg var ungarl, måtte jeg have en husbestyrerinde, og jeg havde en annonce i et jysk blad. Der kom så to veninder, et par solide jyske piger på 23-25 år. Den ene fik plads på Toftegården, og den anden på en ejendom i Østerlars.

Vinteren 1951 og 1952 samt den efterfølgende sommer var min bror Valdemar karl hos mig. Gert Larsen var karl fra 1. november 1952 til 1. november 1954.

Af mine optegnelser kan jeg se, at vi i vinteren 1951 og 1952 gik i gang med at lave malkemaskinerum. Før stod malke-maskinen i den lukkede mødding. Vi etab-

lerede også en silo af støbte forme i gårdlængen, hvor der i forvejen var svinestald, der kun havde bestået af to og en halv svinesti. Der var kørelo på langs i gårdlængen og ud gennem søndre længe.

Vi lavede så nye grisestier i halvdelen af hestestalden, hvor der også var "havregol", som vi kalder det på bornholmsk. Det var en slags lo, hvor havren lå, og hvor hakelsesmaskinen stod. Høsten i sommeren 1952 gav 362 hektokilo = 15,5 fold.

Min jyske bestyrerinde rejste efter 1 ¼ år, da hun skulle giftes.

Heste

Der måtte unge heste til, i stedet for de gamle der var, da jeg kom til gården. Jeg købte en plag af Alfred samt en 2 års plag og en 6-7 års arbejdshest af Oluf på Kras-havegård. Ligeledes købte jeg en stor god hingst på 4 år af Johannes. De var alle af belgisk race og særdeles raske for at være af den slags. De to unge kørte Valdemar og jeg til, og da var det godt, vi havde en gammel hest til at holde lidt igen, da det gik meget stærkt.

Den gamle hoppe med føl.

² Bornholmsk udtryk, der her betyder: "en, der altid er bagud med arbejdet".

Dræning

Om vinteren drænedes vi. Jeg kan se i mine regnskaber, at jeg havde betalt 900 kr. i arbejds løn, foruden karlens og mit arbejde + køb af rør. Nu siger sådan et beløb ikke ret meget i dag, men jeg kan nævne, at man kunne få gravet en drængrøft for 1 kr. pr. løbende meter. I dag koster det mindst 12-15 gange så meget.

Sten

Vinteren 1952-53 slog kommunen sten på Toftegården. Efter sigende var stenene deromkring lette at slå, og derfor ville arbejderne gerne derop. Der lå en meget stor stenbunke midt på marken ca. 150 m syd for gården, og jeg vil tro, den var ca. 25 m gange 30 m og ca. 3 m høj. En mindre bunke lå længere oppe. I en dalstrækning i den nederste del af lodden var der en kolossal masse store sten, og nærmest gården var der stengærde på begge sider af den lille dalstrækning.

Der blev boret med en stor luftkompressor, og der blev samtidigt foretaget mange sprængninger ved hjælp af et stort batteri.

Karlen og jeg gravede en hel del sten fri, som lå i marken, dem sprængte de også. En daglejer, karlen og jeg måtte så køre de sprængte sten, der lå for langt væk, hen til dem, der slog sten.

Jeg kan endnu se den stenørken, der blev, når Otto, også kaldet "Kile-Otto", havde været der og havde sat en lunte til mange, mange sten på én gang.

Således husker jeg engang, at Knudsen fra Hedeselskabet efter sådan en dag kom til Toftegården i forbindelse med noget

dræning og sagde. "Du er en stenrig mand, Kofoed". Det var jo rigtigt, selv om status viste en nettogæld.

Der var mange dygtige mænd blandt dem, der slog sten. Der var en, der forestod at bygge en flot stenbunke op over en forhøjning, hvor der også stod en stor "skryne" (træstub), men det kunne opmåleren jo ikke se, når han kom.

Sommeren 1953

Sommeren må have været tør, for den lille dam ved gården blev tom for vand, og vi rensede den. Derefter blev den store dam også udtørret, og vi rensede også den. Alt i alt var der mange læs dynd og jord.

Høsten i 1953 gav 350 hektokilo korn = 16,3 fold, på trods af at det var meget tørt. Der blev stadig tilført jorden kalk.

Dette var også året, hvor jeg blev gift med Inger Christensen (også kaldet "Julle") fra Kirkebogård i Østermarie.

Salget af Toftegården

Toftegården blev stadig drevet med hestekraft. Det gik med slåmaskine, selvbinder og andre landbrugsredskaber. Der var eget tærskværk, drevet med el.

Tallene fra jordprøverne havde vist, at jorden var underforsynet med gødning og kalk. Det var også meget små mængder af kunstgødning, der blev brugt i landbruget dengang.

Selv om vi havde strøet meget kalk, voksede der stadig en utrolig masse gul okseøje, som gror godt i kalkfattig jord. Der var en masse saft i de planter, og når de blev bundet i neg sammen med kornet, var det svært at få negene tørre.

1954. Toftegården, som den hed dengang, med Almindingen i baggrunden. De lyse pletter viser, hvor der har ligget stenbunker, og man ser den lille dalstrækning i midten af lodden, hvor vi tog mange sten.

Det var også en del år før, man begyndte med at sprøjte kornet for ukrudt.

Om vinteren blev der fældet træer til brændsel. Der blev også plantet nogle rødgraner i skoven.

Mejeriet Dybdal i Østerlars havde den kedelige bestemmelse, at alle mælkeleverandørerne skulle levere mælken ud til sogne- eller amtsvej. Jeg fik dog mælkekusken til at køre returmælken op til gården mod betaling af mig. Om morgenen faldt det jo bedre ind i arbejdsgangen, når man skulle køre mælken ud til vejen.

Selv om jeg var faldet godt til i Østermarie, strejfede den tanke mig ofte, om vi kunne sælge og få en bedre gård. Så var det bare om at få solgt godt og få noget igen. Jeg kunne godt bytte med en mindre ejendom, da der var mange, der gerne vil-

le have en større. Men det havde jeg ikke lyst til.

Pludselig viste der sig en køber, og der kom ret hurtigt en aftale i stand. Prisen blev 132.000 kr., det var 20.000 kr. mere, end jeg havde givet. I den tid, der var gået, var der blevet forbedret med mindst 20.000 kr. Der var kommet unge heste og mange flere grise og lavet alt det, som jeg har beskrevet. Det var min præstekammerat Gunnar Kuhre og hans kone, der købte den, og de kom med en god udbetaling.

Efter salget af gården blev det af Diskontobanken forlangt, at jeg skulle indbetale mit kautionslån. Det gjorde jeg så, og jeg skulle også betale de penge, jeg havde lånt af Johannes og Valdemar.

Jeg havde nu betalt mine tre brødre, som havde kautioneret for banklånet. I de fire

TIDEN SOM SELVSTÆNDIG LANDMAND

Udlaan Nr. 2250

Kr. 30.000.-

Undertegnede

Gaards ejer Albert Hofced,

boende Gl. Portegaards, Bøtøerne 10,

erklærer herved at være skyldig paa de efternevnte Vilkaar til

BORNHOLMS LAANE- OG DISKONTOBANK
AKTIESELSKAB

i Rønne for kontant Laan den Sum Kr. 30.000.- hvilke Kroner Tredive Tusinde -----

med forpligter sig og sine Arvinger, disse in solidum til skadesløst at tilbagebetale med en Maanedts Varsel Uden Opsigelse betaler i Afdrag mindst Kr. 1.500.- hver 30. Juni og 31. Decbr. første Gang den 31. Decbr. 1951.

Uanset disse Bestemmelser om afdragsvis Betaling skal Banken være berettiget til naarsomhelst at opsige Laanet, helt eller delvis, med en Maanedts Varsel.

Endvidere forpligter sig til indtil saadan skadesløs Betaling sker, at betale Rente af det til enhver Tid skyldige Beløb med den til enhver Tid for Laan i Banken gældende Rente efter Bankens Beregning, hvilken Rente efter Bankens Bestemmelse erlægges forud eller til af Banken bestemte Tider. Rente erlægges indtil videre forud hver 30. Juni og 31. Decbr. og betales første Gang ved Laanets Effektering for Tidsrummet til den 30. Juni 1951.

I Stiftelsesprovision erlægges 1% af Laanet ved dettes Effektering.

Undladelse af at betale Rente eller de stipulerede Afdrag efter Bestemmelser medfører, at Laanet straks og uden Opsigelse er forfaldent til Betaling. Banken er dog berettiget til at give bestemt Herunder med Betalinger af Afdrag eller Rente en eller flere Gange udover Forfaldstid, til hvilken som helst Tid, naar den finder dette stemmende med dens Tarv, uden at dette i nogen Maade forringer Selvskyldnerkautionsmønsternes Forpligtelse overfor den. Enhver Betaling af Kapital, Rente eller Omkostninger erlægges skadesløst paa Bankens Kontor i Rønne, og Udskrift af den i Bankens Bøger givne Konto gælder til enhver Tid saavel overfor Kautionsmønstrene som overfor Debitor som tilstedendigt og uimodsigeligt Bevis for Styrken af Skyld til Banken. Er Debitor eller Kautionsmønstre et Interessentskab eller et Firma, har en Interessent eller Indhaber Udtræden ingen Betsvirkning overfor Banken, forinden Banken udtrykkelig skriftligt har frigjort den udtrædende.

Saafrømt enten eller nogen af Kautionsmønstres Bo kommer under Likvidations- eller Skiftebehandling (som Akkord-, Fallit- eller Dødsbo), eller hvis nogen af os afgaar ved Døden eller tager Bopæl udenfor Bornholm, eller hvis Laantageren eller nogen af Kautionsmønstrene skulde standse sine Betalinger, eller der naabes Forhandlinger om Akkord, Moratorium, Gældsordning eller Gældsansæring for nogen af os, eller hvis nogen af os skulde blive Genstand for nogen Art Retsforfølgning for anerkendt Gæld, eller skulde der overgaa Laantageren eller nogen af Kautionsmønstrene sigibet Dem eller hos nogen af dem blive foretaget Ekskuktion, Arrest eller Udpantning, eller skulde en forfalden Præmie af haandpantstatts Livsforsikringspolicer ikke ved Forfaldstid blive betalt Formkrævet skulde skulde Paasmekvittosomme ikke omset 8 Dage efter Forfaldstid blive forevnt banken, eller hvis Debitor svigter i noget Punkt mtilligheder sine Forpligtelser efter næstnevnte Dokument skal i hvert af disse Tilfælde Kapitalen med Rente straks og uden Opsigelse være forfalden til skadesløs Betaling. Dette gælder ogsaa, forsaavidt der for Gælden maatte være givet Pant i fast Kiødem, og Pantet afvædes, om endog kun efter Købekontrakt eller Sluttedel.

Banken er til enhver Tid berettiget til at fordrø stillet saadan yderligere Sikkerhed og Garanti, som den finder passende, Undladelse af inden 8 Dage, efter at Laantageren deril er opfordret til at stille saadan yderligere Garanti og Sikkerhed for sin Skyld, medfører, at Skylden straks forfalder til skadesløs Betaling. Saafrømt Banken maatte forlange det, er Debitor pligtig at overgive Banken sin Status indeholdende alle indgaaende Kautionsforpligtelser og Vekseforpligtelser.

Rentebærs Kr. 18.000.-
Renteskyldig med 241.00
17.758.30

Indfriet 20/4 1955 7.464.40.100
P.P. BORNHOLMS LAANE- OG DISKONTOBANK
AKTIESELSKAB

Indfriesatt af den 20. April 1955

Indfrielsen af kautionslånet.

år jeg havde haft Toftegården - det sidste 1½ år med Julles hjælp - havde gården haft let ved at forrente købesummen, og der var også blevet til et afdrag på gælden. Forbedringerne var taget over driften.

Hjemmeværnet

Først i 1950'erne, vistnok i 1953, kom Olaf Svendsen og en konsulent fra Hjemmeværnet til Toftegården og opfordrede mig til at være med i deres kompagni. Jeg var af den mening, at det var en stor fordel med et værn, der hurtigt kunne rykke ud i tilfælde af overfald, så jeg sagde ja og kom med i Hjemmeværnet.

De fleste af medlemmerne var landmænd, dog var der enkelte fra andre erhverv. Under oplæring og øvelser havde vi mange gode oplevelser, bl.a. på Raghammerodde, der jo er skyde- og øvelsesplads. En af de første øvelser, jeg var med på, var ved Sandkås. Vi marcherede igennem Tejn (jeg boede endnu i Østermarie), hvor vi havde haft en del skyderier om natten. En kvinde i Tejn åbnede et vindue og skældte hele kompagniet ud, idet vi marcherede forbi. Det var gået ud over hendes nattesøvn. Øvelsen gik derefter op over Nordbornholm mod Hammershus, dog mest i landdistriktet. Jeg husker i øvrigt, at kodeordet var "Hammershus". Jeg havde aldrig været på en skydebane før. Det gik dog fint - jeg fik i det mindste ros af skydeinstruktør Andreas Folkmann.

Men kort tid efter fik jeg problemer med det øje, jeg brugte til at sigte med. Det var begyndende grå stær, og efter den tid var det meget svært at ramme plet, da det blev sløret, når jeg skulle sigte.

I 1955 flyttede vi til Olsker, og så skul-

le jeg være flyttet til kompagni "Allinge". Men Olaf Svendsen, som var kompagnichef for "Gudhjem", overtalte mig til at blive. Det skulle jeg aldrig have gjort, for når man kommer til et nyt sted, så siger sogneboerne, som jeg kendte mange af i forvejen: "Nå, ham der, han vil ikke være sammen med os". Jeg tabte derefter hurtigt lysten. Desuden kunne jeg ikke se så godt, når jeg skød, og da vi ikke længere havde fast medhjælper, var det ikke let at være på øvelse, når vi havde både heste, køer og svin, der skulle passes.

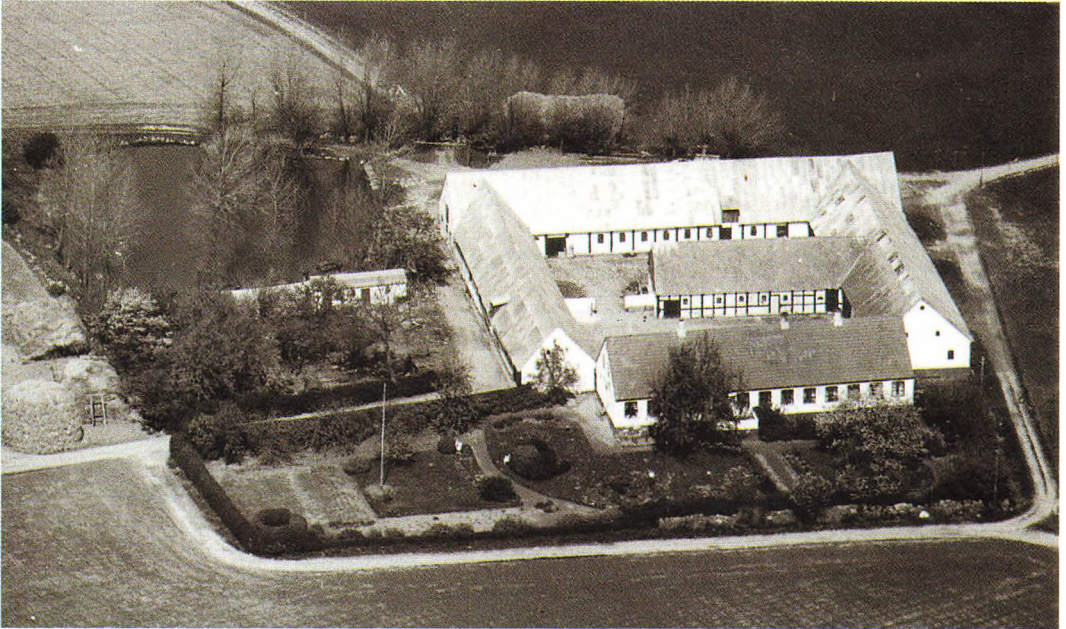
Jeg meldte mig ud og afleverede gevær, uniform og andet, så det blev kun til 11-12 år i Værnet.

Risegård 1955-88

Købet af Risegård

Af min broder Oluf havde vi hørt, at Risegård i Olsker var til salg. Da vi viste os som interesserede købere, fik vi forevist alle gårdens bygninger. I stuehuset var der mange stuer, fire kakkellovne og en kamin. Der var også et meget lille rum med toilet, hvor der tillige var håndvask. Der var et meget stort kombineret køle- og fryseskab, der i første omgang ikke fulgte med, men enden på det blev, at vi fik det med. I udbygningerne var en nogenlunde god kostald, en gammel hestestald og en gammel lille svinestald i gårdlængen.

Der var lån i gården på ca. 40.000 kr., der kunne overtages, og ejeren tilbød at lade et ejerpantebrev på 60.000 kr. stå i gården til 5½ %, altså ca. en tredjedel af købsprisen. Resten, 85.000 kr., skulle så udbetales. Vi var varme på tilbuddet, da vi syntes, det lød meget godt.

Risegård som den så ud, da vi købte den i 1955.

Da vi havde indbetalt kautions- og privatlån efter salget af Toftegården, var det svundet noget i vores beholdning. Derudover havde Julie 9000 kr. til gode, som hun fik udbetalt, og hendes far og mor kautionerede for lån i Andelsbanken. En kassekredit på 5000 kr. var også med i kautionen, og dermed var udbetalingen sikret.

Den 30. september blev det aftalt, at vi måtte komme ud til Risegård og forhandle om købet.

Inger og hendes far, min broder Oluf og jeg tog derned. Desuden havde vi konsulent Lerberg fra Landboforeningen med til at klare det skriftlige.

Købesum og overtagelsesdato blev aftalt; den blev sat til den 14. oktober 1955. Der blev skrevet slutseddelt, og i den blev der nævnt, at der var en servitut om afståelse af 8 tdr. land jord til et husmandsbrug, der lå nabo til Risegård.

Statens Jordlovsudvalg blandede sig siden i handelen og påstod, at det havde forkøbsret til gården, da det ikke var nogen familiehandel, men derimod en "frihandel", som det hedder i fagsproget.

Formanden for Jordbrugskommissionen, Karl Pedersen, gjorde, hvad han kunne for at få handelen annulleret. Så vi gik længe i det uvisse, men regnede dog med at få gården, evt. ved at afstå fra de omtalte 8 tdr. land jord.

Der var ifølge statshusmandslovens paragraf 8 stk. 2 forlangt tillægsjord til et lille husmandsbrug på 6-7 tdr. land, der lå neden for Risegård ned mod havet. Husmanden havde allerede udset sig et regulært stykke jord, der lå nærmest ejendommen. Den ville imidlertid blive til stor gene for Risegårds jordareal.

Den tidligere ejer kom med en god ide, da han sagde, at vi kunne tilbyde ham 8

tdr. land af den nederste del af jordlodden med lige skel mod havet. Jeg tilbød så, at husmanden kunne købe den forlangte jord. Det var han ikke interesseret i, da den lå knapt så godt for ham, og der var tillige en klippe og en mindre gravhøj, man måtte køre udenom.

Husmanden frafaldt da sit krav, og vi fik skrevet et endeligt skøde og fik lov at beholde al jorden.

Det var vi naturligvis meget glade for, da der jo ikke var for meget jord i forhold til bygninger og maskiner. Og som Julles far sagde: Hele glansen ville gå af handelen, dersom vi skulle afstå den omtalte jord. At den nævnte lov senere blev ophævet, og udstykningen gik i stå, er en anden historie.

Et familiemedlem sagde, at hvis vi ikke havde fået gården, var det ikke noget at

Risegård

6-11-55

Dersom det på ingen måde er muligt at få lov at beholde al jorden hørende til 31 a, Risegård i Alske, erklærer jeg hermed, at ville afstå 8 Td Land Jord, af den østlige Del af Godden med lige Skel mod Havsiden, til Pseud Johannesen, der har ansøgt om Villægsjord, for en Minusrentsbetaling af 1800 Kr. pr. Td. Land, dersom det ordnes med Handelen.

Risegård d. 6-11-55

A. Timan Kofoed

Byggeskifte

Til Vitterlighed:

Alle Udstykningsudgifter påhviler
Jordlovsudvalget

Mit tilbud om afståelse af 8 tdr. land jord til husmandsbruget.

græde over, da det jo var "noget gammelt skidt til gårdsbygninger". Nede i Tejn blev der sagt, at det kunne vi ikke klare, da vi havde givet alt for meget for den. Gården havde kostet 185.000 kr.

1955

Julle og jeg overtog som nævnt Risegård den 14. oktober 1955. Det var dejligt igen at få fod under eget bord.

Der var noget at tage fat på. Selv om der var efterårspløjet en del, var der meget arbejde, der skulle gøres. Roerne skulle tages op og køres hjem. Egentlig skulle der være sået vinterhvede, men det opgav vi, da vi syntes, det var for sent på året.

Julle havde meget at gøre med det store stuehus. Der blev hængt gardiner op, og den meget mørke fernis blev skrabet og skuret af gulvene.

Ude havde vi efterårsarbejdet, hvorefter der også skulle tærskes. Udenfor stod et hæs, der godt nok ikke var stort, men i laden var der ca. 200 tdr. utærsket korn, og det var bestemt ikke dårligt at have som startkapital.

Der var et middelstort, ret godt tærskværk og en ret stor og god Fordson traktor, om end den kørte på petroleum. Den havde dog gummihjul og remskive. I øvrigt var der traktorpløj og ny firerækkers radrenser.

Af besætning var der ved overtagelsen 2 heste, 10 køer, 4 kalve, 10 polte (ungsvin) og 60 høns. Der blev ret hurtigt købt nogle kalve, et føl, nogle gylter og lidt smågrise.

Dengang havde vi hele tiden en fast medhjælper, der havde kost og logi, hvilket var ganske almindeligt på landet.

Vejforholdene ved Risegård og omegn

Vor privatvej, der gik op til Røvej, var 670 m lang. Der gik en mælkevej mellem Risegård og St. Hollændergård, hvor posten også kørte, den var ca. 230 m lang. Desuden havde vi en ca. 1 km lang markvej, hvorfra der var færdselsret ud til Ndr. Strandvej i Tejn.

Der var også det nedlagte jernbaneareal på 550 m, som gik tværs over lodden. Heraf havde vi opdyrket halvdelen. Desuden var der en vej, som gik fra et vadested over Tejn Å, og som tidligere var blevet brugt, når man for 100 år siden i Tejn-området skulle til Risemølle og købe brød. Den nævnte vej sløjfede vi, da der ikke længere var nogen, der brugte den.

Strandvejen til Allinge blev først lavet omkring 1940, ligesom Tejn Kirke også blev bygget på den tid. Den gamle Allinge landevej blev senere nedlagt som amtsvej, og den hedder nu Røvej. Den går fra Rø Kirke til Ols Kirke og Olsker by.

1956

Foråret kom meget sent, og vi begyndte først at så den 7. maj, og dermed fik vi en ret sen høst. Der blev tærsket 520 tdr. korn = ca. 17 fold. Desuden havde vi 3 tdr. land lucerne til fabrik, godt 3 tdr. land sneglebælg³ og 2 tdr. land ærter til køerne.

Om vinteren blev der fældet træer i skoven til brændsel. Desuden blev der kørt

3 En afgrøde, der tidligere i nogen udstrækning har været dyrket som grøntfoder. Den kunne også dyrkes for frøets skyld, sådan som vi gjorde det på Risegård. Sneglebælg er af ærteblomstfamilien og har gule blomster. I dag bruges den fx i vildtblandinger.

sten i engen og sten fra resterne af stengærdet langs den omtalte vej fra Tejn Å og over Risegårds marker til Risemølle. Stenene blev kørt op til det nedlagte jernbaneareal, og senere blev de kørt ned og brugt til opfyldning, hvor den nye fiskefabrik i Tejn blev bygget. Der var op imod 40 store bil-læs.

1957

I dette år kom foråret tidligere, og vi begyndte at så den 8. april. Det havde været en mild vinter, og vi arbejdede meget i engen med sten og dræning.

Om sommeren flyttede vi en del jord fra jernbanen, der havde skåret noget af avlsjorden over. Der var på det højeste lige ved 2 m. Jorden var meget leret, og vi kørte den ned i en stor udhulning, hvor der var taget kalkmergel. Vi slog således to fluer med et smæk. Flytningen foregik med traktor og en tohjulet kraftig indretning. Den virkede noget i retning af en ostehøvl. Skivernes tykkelse blev reguleret af traktorliftten. Indretningen eller maskinen lånte vi af entreprenør Jens Møller, Gudhjem.

I laden blev der bygget en ensilagebeholder i beton i 1957. Den kom hurtigt i brug, idet vi kort tid efter ensilerede 3 tdr. land græs. Det havde været meget fint høstvejr for korn. Derimod blev 6 tdr. land sneglebælg så godt som helt ødelagt. Det blev endda vendt tre gange med håndkraft. Hver gang vi fik det vendt, regnede det igen. Det var i juli, og der faldt ca. 200 mm i sidste halvdel af måneden. Sidst i juli lagde vi nyt tag på laden.

I august blev vort første barn, Knud, født.

Alt i alt blev det en tør sommer. Der blev

høstet ca. 520 tdr. korn = 18,5 fold, desuden 6 tdr. lucerne og 3 tdr. spindehør.

1958

Det sidste korn blev tærsket i januar. Der var blevet sat kornblæser på vort tærskværk, så nu var vi da fri for at bære kornet på loftet. Der blev sat nye skillevægge i svinestalden.

Køb af bil og traktor

Jeg husker, at da Knud blev født i 1957, og vi endnu ikke havde nogen bil, bar jeg ham ned til Strandvejen, godt en kilometer. Værre var det at bære ham hjem ad en opblødt markvej.

Vi fik vores første bil i 1958, og det var bestemt ikke nogen luksus. Dengang måtte man tage 2/3 af biludgifterne over bedriften, og 1/3 var så privatforbrug. Derfor var det en varevogn, vi købte.

Samme år købte vi også en ny Fordson Major traktor. Den, vi havde overtaget, kørte som sagt på petroleum og skulle startes på benzin, og det var meget upraktisk, når man kørte i marken. Den nye var der uafhængig kraftoverføring på og andre gode ting.

1960

Der blev lagt nye bjælker og loft i en del af venstre længe. Der blev også støbt en ny fodmur som erstatning for den gamle, der bare havde stået oven på jorden.

I juni blev Gunvor født, og vi havde nu to børn.

Det blev en meget våd høst og et særdeles vådt efterår. Næsten ingen var fær-

dige med roerne eller pløjningen før til jul. Vi kørte staldgødning ud på barfrost.

1961

Dette år blev det alligevel tidligt forår, og vi såede det første korn den 28. marts.

1962

Der blev muret nye vægge i begge sider af venstre længe.

Desuden blev tærskværket udskiftet med et, der var noget større. Der var både båndskærer og ilæggeapparat, og der var kornblæser til at transportere kornet på loftet fra tærskværket. Det var ikke let at få nogen til at bære korn på loftet fra tærskværket. 1956 var det sidste år, vi havde en voksen, der bar kornet på loftet. Derefter bar jeg det selv, indtil kornblæseren blev anskaffet.

Nogle landmænd havde købt mejetærskere. Man kunne derfor købe brugte tærskværk til rimelige penge. Jeg var ikke varm på at anskaffe en mejetærsker endnu. Men udviklingen gik den vej, da det

Det nye eternittag på stuehuset. Vestgavlen blev fornyet senere.

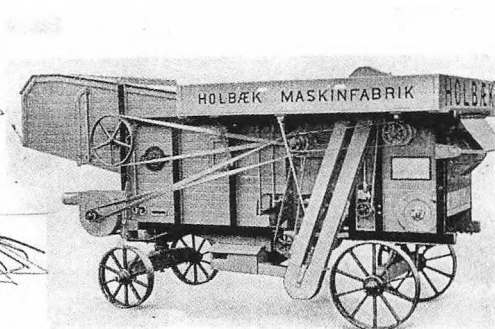
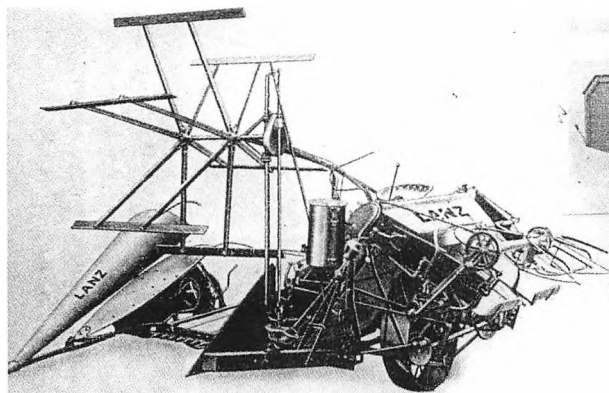
ikke var let at få mandskab i høstperioden mere.

1963

Vinteren var streng med megen sne. Vi kørte mælken op til sognevejen i over 2 måneder. Det blev sent forår, og det første korn blev først sået den 7. maj.

Der blev lagt nyt eternittag på stuehuset og isat nye skorstenspiber af dobbelt murværk.

Dette år tærskede vi for sidste gang på gammeldags manér med selvbinder og tærskværk.

Farvel til de gamle høstmaskiner: Selvbinder og tærskværk.

1964

Efter perioder med tø i januar var der frost uden sne til ca. 15. april. Nogle steder blev der sået korn, selv om jorden var frossen under overfladen, men det gik godt alligevel, og det blev en god høst.

Der kom en ny bugseret 5-fods mejetærsker, som der skulle en traktor til at trække. Og sidst i 1963 havde vi bestilt en ny Super Dexta traktor, da der også skulle en traktor til at køre med korntankvognen, når kornet skulle køres hjem fra mejetærskeren. Der skulle også et tørreri til, da korn, der bliver tærsket lige fra marken, ikke er lagerfast. Varmekilden skulle hentes fra et påtænkt oliefyr i stuehusets kælder. I laden blev lavet en korngrav. En kornsnegl havde vi i forvejen. Der blev købt en tørresilo og bygget lagersiloer.

Søndag den 16. august og frem til 21. august tærskede vi hver dag byg. Den 22. august tærskede vi rug, som gav et resultat på 30 fold. Den 23. august tærskede vi hvede.

I alt blev der tærsket 880 tdr. korn = ca. 26,5 fold. Det var meget fint høstvejr med lav vandprocent, og det gav en god, tør halm.

Den 13. september tærskede vi sommerraps, der blev tærsket i 10 dage i træk i 1964. Se, det kan man kalde et godt høstvejr.

Avl af lucerne

Først i 1940'erne startede Bornholms Andels Hørfabrik. Man avlede hør i 7-8 år. I 1949 dannedes et datterselskab, der kom til at hedde Boværk. Det var med henblik på avl af lucerne til tørring.

En del bornholmske landmænd tegnede sig for avl af lucerne. Deriblandt var min forgænger på Risegård, Laurits Hansen; han havde tegnet sig for avl af 10 tdr. land. Det overtog vi, da vi købte gården, og vi avlede lucerne i 24 år. Den gav i gennemsnit 5 ton pr. tdr. land i de år, vi avlede den.

Jeg har ikke helt konkrete tal for, hvad vi fik pr. kg. tørret lucerne. Men en hel del år efter fik vi 17-18 kr. pr. kg. Tilsammen var kapitaltaksten for korn i tiden 1964-70 i gennemsnit 42,50 kr. og i tiden 1974-78 88,96 kr., så kornprisen blev en stor konkurrent til lucernen.

De første år kørte Boværk med ret primitive maskiner. Man havde en mejemaskine, der lagde lucernen på skrå, og et læsseapparat, der trak et gummibælte med lærred i. Det stærke bånd, der var ca. 12 m langt og ca. 150 m bredt, kunne læsse lucernen, da der var påmonteret stålpigge på bæltet. Læsseapparatet, der var på hjul, blev hængt på Boværks lastbiler. Drivkraften til læsseapparatet blev hentet fra dets færdselshjul med et slags kædetræk. Det kunne læsse i 4-5 meters højde. En mand stod i lastbilen og lagde læsset med en høtyv. Det var både ved højlys dag og i nattens mulm og mørke til ca. kl. 1-2 om natten. Lastbilen kørte naturligvis i et af de lave gear.

Efter 1959 kom der en maskine med snitter og med en påbygget tank, der var top-hængt. Direkte fra tanken kunne den snittede lucerne så fyldes i Boværks lastbiler. Det var naturligvis et stort fremskridt. Lucernen var en særdeles god forfrugt⁴ at

⁴ Fagligt udtryk for en afgrøde, der dyrkes og høstes umiddelbart før en anden afgrøde, fx er lucerne en god forfrugt, da den er kvælstofdannende.

Vores første, egen mejetærsker anskaffede vi i 1964. Det var en 5-fods, bugseret Dronningborg. En lille Super Dextra-traktor blev anskaffet på samme tid. Et tørreri var der endnu ikke; det kom først i 1965.

Den kombinerede mejemaskine og snitter. Her klar til tipning i bil.

have i sædskiftet. Grøntsniiteren kom fra USA, men tipvognene blev lavet her på Bornholm hos Povl Nielsens Maskinfabrik i Rønne. Der blev for øvrigt også fra nævnte fabrik solgt og leveret en hel del tipvogne til andre lucernefabrikker i det øvrige Danmark.

1965

I begyndelsen af året blev der installeret et oliefyur i kælderen og lagt centralvarme i stuehuset.

I kælderen havde der tidligere været en stor bageovn, som dog var fjernet. Den gamle skorsten, der engang havde været en åben skorsten, var blevet forbedret og brugtes nu både til komfur, vaskekedel og oliefyur. Der blev flyttet en dør og lavet en trappeopgang fra kælderen og op til "hverdagsforstuen". Før skulle man udenom for at komme i kælderen.

Efter at vi havde fået mejetærsker, var vi fri for at gå og tærskes om vinteren. Det var en lettelse, da det ikke var lige rart at tærskes om vinteren i kulde og træk.

Men med mejetærskningen fulgte et an-

det problem, og det var, at kornet ikke var lagerfast, når det kom hjem. Førhen når kornet blev mejet og stod i hobe i 10-12 dage og siden stod i hæs eller lade, da var det lagerfast, når det blev tærsket. Så der måtte andet og mere til, og vi gik i gang med at få installeret et tørreri, hvor kornet kunne tørres. Der blev købt en tørrerilo med elektromotor, og som varmekilde fungerede det nye oliefyur i kælderen. Desuden blev der lavet en korngrav, der kunne tage kornet, når det kom hjem fra marken.

De fleste mejetærskere på den tid var beregnet til, at man skulle tage kornet i sække, og man så ofte marker, hvor der stod i hundredvis af sække stillet med bunden opad. De fleste landmænd fik så Bornholms Andels Fødestofforretning (B.A.F.) til at hente sækkene. På bilerne havde de sækkevogne og nogle primitive sækkelæssere, og ved at køre rundt på marken samlede de et læs. Sådan gjorde vi også, inden vi fik tørreriet. Det korn, vi skulle have på loftet, kom også i sække og blev læsset med håndkraft og sneget op. Det var et tungt arbejde at læsse sække, når der var så mange.

Allerede inden vi købte mejetærskeren, havde Ingers far da også sagt, at skulle man have en mejetærsker, måtte man have en tank på den, så man kunne transportere kornet løst. Vi havde da også, da vi købte mejetærsker i 1964, fået én med tank på. Men det var først efter, at vi havde lavet korngrav og lagersiloer, at vi kunne håndtere kornet, når det i tankvognen i løs tilstand kom hjem fra marken. Således var oliefyret og kornløstørret en god anbringelse af de penge, vi havde arvet fra far og mor.

Jubilæum og høst

I september 1965 var jeg til 25 års jubilæum på Vallekilde Højskole. Der var nu ikke mødt ret mange af min årgang, da der i det øvrige land og i særdeleshed i Jylland var en meget sen høst.

Hveden var ikke moden før allersidst i september. Mange steder såede man hvede, inden man mejetærskede hveden, der stod på rod. Men nogle med såhvede må jo have tærsket tidligere.

Det blev i øvrigt en god høst trods det sene tidspunkt. I mine noteringer fra den gang står:

228 tdr. rug,
nedtørret til 217 tdr. = 25,2 fold
(19,4% vand)
186 tdr. hvede, selvtørret . . . = 30,0 fold
191 tdr. Ingrid's byg,
selvtørret = 30,8 fold
230 tdr. Palles byg,
selvtørret = 24,0 fold
120 tdr. havre, selvtørret . . . = 30,0 fold
I alt 955 tdr.
6 tdr. lucerne, 4 tdr. roer og 2 tdr. raps.

Den nye spisekrog. Til højre kogekonen, fru Bidstrup, og til venstre Sylvia Schou, der serverede ved et gilde.

1967

Spisekrog med udsigt til havet

Efter nytår gik vi i gang med at udbedre køkkenet. Der kom nye køkkenskabe og nye fliser på væggene, og mellem spisekammeret og køkkenet blev der fjernet en væg. Således fik vi en særdeles dejlig spiseafdeling med en meget fin udsigt over havet og Christiansø ude mod øst. Om aftenen kunne vi se fyret derfra. Det kom med sit konstante blink hvert tiende sekund. Det var Julle, der fik ideen med at lave spisekrogen og dermed få udsigten.

Jorden ved Kåsehavnen

Julle syntes, at det ville være rart med et stykke jord nede ved havet. Og da Olav Olsen, der boede på Humledal gamle station, ville sælge sin jordlod, købte vi den. Jorden havde tidligere tilhørt St. Hollæn-

dergård og var matrikuleret som "ubebygget grund". Den lå neden for Strandvejen nær Kåsehavnen, og på den dyrkede vi i mange år kartofler til eget brug.

Kraftig storm

Den 17. oktober 1967 fik vi et usædvanligt kraftigt stormvejr, der væltede tre af de store piletræer, der stod nord for gården. Værre gik det ud over nabogården, St. Hollændergård, hvor taget af laden blæste af og lagde sig som en dyne ned over træerne i den nærliggende skov.

Fra malkekvæg til kødkvæg

Det var i disse år, man gik og overvejede, om man skulle udvide husdyrproduktionen, fx med en malkekvægsbesætning, med en stor stald, rørmalkning⁵, køletank og hvad der ellers fulgte med, såsom udmugningsanlæg, gylletank eller ajlebeholder.

Det skortede i det mindste ikke på opfordringer fra Landboforeningens konsulenter. De var af den opfattelse, at når vi kom med i EF, da ville det blive guld og grønne skove for landbruget. Der blev tænkt og overvejet meget! Privatvejen var lang, og med mælketankbilen kunne det blive et problem med sne om vinteren. Det ville også medføre en hård og bunden tilværelse, dersom man ikke kunne få med-

hjælp. Jeg var tæt på 50 år og således ikke så ung længere. Havde vi været yngre, havde der ikke været noget at betænke sig på. Der var også den økonomiske side af sagen. Skulle vi udvide til køer eller svin, var vi nødt til at låne penge, og de skal som bekendt både forrentes og afdrages.

"Humledal" var det mejeri, vi leverede mælk til, Ved "Mejerisammenslutningen" i 1964 blev de fleste bornholmske mejerier nedlagt, dog var der 3-4 mejerier, der ikke gik med i første omgang. Men efterhånden blev alle 23-24 mejerier samlet under "Bornholms Andelsmejeri". Det var allerede bygget og lå i Klemensker.

Foreløbig gik vi i gang med at købe krydsninger af kødracedyr. På den måde kunne vi nøjes med de bygninger, vi havde.

Få år tidligere var der indkøbt en tyr af den franske kødrace Charolais. Det var Jerseyfolkene, der fik den indført, og de brugte den for at opnå bedre slagtekalve.

Vi fik købt 12-13 stk. kviekalve af første-gangskrydsninger med henblik på at krydse videre med dem (fortrængningskrydsning). Disse kalve kunne vi have sammen med malkekøerne og dermed få en glidende overgang til kødproduktion.

Den 1. oktober 1968 holdt vi op med at levere mælk til mejeriet. Det var godt nok underligt, at mælkevognen ikke kom længere, for det havde man jo været vant til fra barnsben af. De sidste af de røde køer blev solgt i løbet af eftersommeren.

Landskonsulent Herluf Brun var på Risegård for at registrere vore Charolaiskrydsninger i en såkaldt ventebog. Med tiden kunne der så skabes en Charolais-avlbesætning.

5 Hidtil havde vi haft et gammeldags malkeanlæg, hvor mælken blev ført ned i en malkemaskinspand, som stod ved siden af koen, mens den blev malket. Disse spande skulle tømmes manuelt. I et moderne rørmalkningsanlæg fra midten af 1960'erne blev mælken derimod ført gennem rør og samlet i en stor køletank. I stedet for at sige malkning i rørmalkningsanlæg bruger fagfolk ofte det forkortede udtryk rørmalkning.

1969

Det var en middelvinter med et stort lag sne (ca. 65 cm), der blev liggende, hvor den faldt, indtil den tøede væk. Vi havde året før købt en travhoppe, der kunne bruges til følhoppe, "Lette Y" hed den, og ligeledes havde vi en ponyhoppe. De to kørte vi i kane med i den megen sne. Det kneb meget med, at ponyens ben kunne nå til bunds i den løse sne, og et par gange måtte vi skovle den fri, da vi kørte "markløs"⁶ fra gården og ned til Strandvejen. Da vi kom til Strandvejen, var den naturligvis ryddet, og så gik det over Tejn til Røvej og hjem.

Det blev en meget tør sommer. Midt i høsten kom der 4 dages uafbrudt mildt regnvejr. Alt det korn, der ikke var høstet, stod og spirede på rod. Jeg har aldrig glemt, hvordan det korn så ud, da vi nogen tid efter regnen igen prøvede at tærskes det. Kærnerne var helt lodne af halvt udtørrede spirer. Spirene faldt dog delvis af ved tørringen, men det blev ikke det bedste. Lucernen derimod nød godt af vejret og gav godt, selv om det havde været tørt: 4,8 ton pr. tdr. land.

1970

Vinteren begyndte med sne sidst i november og varede til april, i alt 4 måneder, og det blev 6. maj, inden vi kunne begynde at harve.

Sneen gav problemer med at holde privatvejen åben, og selv om vi ikke leverede mælk til mejeriet længere, så skulle der leveres grise til slagteriet. Og vi skulle også

Knud og Gunvor med Bonnie på vej til skole.

gerne ud en gang imellem med bil eller traktor.

Knud og Gunvor havde ligeledes problemer med at komme i skole. De fik så ponyen at ride på op til Risemølle, hvor de havde cykler stående. Når de så kom derop, slap de ponyen løs, og den rendte hjem i fuld fart. Jeg lukkede den så ind, efter at den havde gået og nydt friheden på gårdspladsen.

Tilkøb af jord

Vi blev af Arne Olsen, St. Hollændergård, tilbudt at købe hans gård. Pris 550.000 kr. Det var efter den tids forhold noget af et tilbud, og vi gik da også og overvejede det meget. Vi havde jo i 1969 købt en efter den tid stor traktor, en Ford 5000. I forvejen havde vi Ford Dextraen og mejetærskeren, om end den ikke var ret stor, samt en trefuret plov.

Jeg spurgte min regnskabskonsulent, Povl Larsen, om, hvad han ville råde os til. Han advarede os imod det, og han be-

⁶ Bornholmsk udtryk for: "at køre tværs over markerne uden at følge nogen vej".

grundede det med, at vi ville få en alt for stor arbejdsbyrde, og at det ville blive alt for tvunget og bundet for os. Det hele var jo før, der blev lagt ejendomme sammen og købt tillægsjord af betydning.

Vi nøjedes med at købe 13 tdr. land jord af Arne Olsen, og iflg. slutseddelen gav vi 80.000 kr. for de 13 tdr. land = 6154 kr. pr. tdr. land.

Jorden lå særdeles nær og godt for sammenlægning til Risegård. Det var bare at pløje skellet op.

Det var før, priserne på jord og ejendomme steg. Prisen på en slagterigris var ca. 340 kr., og en slagtekalv på 220 kg kostede ca. 1050 kr.

At priserne på jord og ejendomme ville stige så voldsomt helt til 1987, hvor nogle fik helt op til 30.000 kr. pr. tdr. land, det kunne hverken jeg eller Povl Larsen vide i 1970.

Jeg bebrejder ham ikke, at han frarådede os at købe hele gården, men en god forretning havde det været, sådan som tiderne udviklede sig.

Charolais på Bornholm

Vore Charolais-krydsningskvier var efterhånden vokset til, og i 1968 havde 11 kælvet 1 gang. Og nu i 1970 kælvede de 3. gang, og nogle få af næste generation var også begyndt at kælve.

Danmarks Charolaisforening var allerede dannet for nogle år siden, og her på Bornholm var der flere besætninger.

En københavnsk muremester Fjording havde købt Lensgård i Østerlars. Man indførte nogle rene Charolais-køer fra Frankrig. De var først i karantæne et eller andet sted. Ligeledes var fiskeskipper Ole

Basse Mortensen, Frennegård, og Søren Nielsen, Maglegård, startet med enkelte racerene dyr og ellers krydsninger. Arne Tolstrup, Glaseregård, muremester Verner Kofoed, Bent Hansen og flere andre kom hurtigt til.

Herluf Brun, som var landskonsulent for kvæg, havde tidligere været på Risegård og registreret vore dyr med henblik på at danne en avlsbesætning. Desuden kom Hans Luxhøj noget senere for at godkende nogle dyr som "typisk Charolais-prægede".

Danmarks Charolaisforening havde i 1970 kongres og årsmøde på Bornholm. Det blev holdt på Hotel Madseløkke i Allinge. Der var over 100 deltagere fra det øvrige land. Det hele varede i to dage. Først generalforsamling, hvor Søren Nielsen var dirigent. Alt imedens var damerne af sted og så på keramik og andet. Man samledes til frokost ved 13-tiden. Om eftermiddagen var vi på besætningsbesøg på Lensgård. Her var der en del Charolais-køer og en del krydsninger.

Mine Charolais-kreaturer.

Knud træner til dyrskuet 1972.

Om aftenen var der stor fest. Det hele gik meget højtideligt til. Jeg var ny i foreningen, og vi var ikke ret mange bornholmere, da vi ikke var ret mange avlere endnu.

Først ved en senere lejlighed besluttede Danmarks Charolaisforening, at der skulle oprettes lokalforeninger i hele landet. Og da de var herovre i anden anledning, oprettede vi sammen Bornholms Charolaisforening i foråret 1971. Søren Nielsen, Maglegård, blev valgt til formand, jeg blev valgt til kasserer og Verner Kofoed til bestyrelsesmedlem. Søren Nielsen var kun formand i et år, hvorefter jeg blev formand og var det til 1980.

Charolais-kvæget 1970-76

Vor kødkvægsbesætning voksede, og der var en god drægtighedsprocent, og det til trods for, at der kun blev brugt inseminering. Det gjorde vi for at avle på nogle af de bedste tyre, der fandtes. Langsomt men sikkert blev bestanden derigennem forbedret.

I 1972 var jeg til dyrskue i Roskilde, hvor jeg så en hel del Charolais. Selv udstillede vi for første gang Charolais ved det bornholmske dyrskue i 1972. Jeg var af Landboforeningen udpeget til at være dommer for kødkvæget til dyrskuet. Konsulent Helmer Hansen stod også nogle gange

Nogle gange kom der tvillinger.

nævnt i dyrskuekataloget som dommer ved kødkvæget. Han var den drivende kraft ved dyrskuet, og det var for både heste og alt kvæget, så det kneb meget med at få tid til at være med. Hans Luxhøj fra Danmarks Charolaisforening kom i mange år til det bornholmske dyrskue og var ligeledes dommer for kødkvæget.

Lad os gå lidt tilbage i tiden. Det var sidst i 1960'erne, at man ikke kunne åbne et landbrugsblad uden der stod, hvor godt det var med kødkvæg. Det var inden, vi kom ind i EF, og kornprisen var da heller ikke mere end 45 kr. pr. hektokilo. Kødpri- sen steg før kornprisen, og det var dermed let for kødet at konkurrere med kornet.

Landboforeningen gjorde da også et

fremstød for kødet. Det gjorde den ved, at den ved dyrskuet i 1968 fik tv-kokken Konrad Bjerre Christensen herover. "Vi, der går Oksevejen", kaldte han sit foredrag. Han fortalte bl.a. om, hvor vigtigt det var, at kødet var velhængt. En ko, der var blevet malket i mange, mange år, kunne ikke blive godt kød, sagde han. Han fortalte også, at det bedste kød, han nogensinde havde smagt, var kød fra en 14 år gammel Angusko, altså en ko af kødracen. Sådan hørte jeg det i det mindste. Det gibbede noget i os, da vi hørte det, og det huskedes da også af mange, flere år efter.

Det mærkværdige var dog, at Hereford-folkene sagde, at det var en Hereford-ko, han havde talt om. De, der havde Sort

Dansk Malke race sagde, at det var en sortbroget ko, han havde talt om. Helmer Hansen påstod ganske bestemt, at det var en ko af Rød Dansk Malke race, han havde fremhævet. Konsulent H.H. og jeg var da også ved at få et væddemål i stand. Jeg påstod, han havde talt om en Angus-ko, og H.H. holdt på sin røde ko. Da Konrad Bjerre ikke er mere, og det ikke fremgår klart af referatet i Dagbladet, har vi aldrig fået det opklaret.

Som det fremgår af det skrevne, startede vi med krydsninger. Jeg havde dog stor lyst til at købe en raceren Charolais, og da jeg alligevel var på Fyn i 1970 til 25-års jubilæum på Korinth Landbrugsskole, tog jeg ud til den daværende formand for Danmarks Charolaisforening, Ole Olesen, Agernæs, for at se, om jeg kunne købe en kviekalv. Jeg troede, at jeg kunne købe en kalv til 10.000 kr. På Agernæs var der da også en god kviekalv, jeg kunne tænke mig at købe, men den kostede 20.000 kr. Så jeg rejste hjem og nøjedes med vore 12 krydsninger. De havde kun kostet 8000 kr. til sammen.

Dyrene i vores kødkvægsbesætning trivedes godt, og hver ko fik i gennemsnit en kalv pr. år. Det pyntede på statistikken med nogle tvillingefødsler. Efter 9 år - altså i 1976 - bestod besætningen af 26 moderdyr, 26 ammekalve og 23 ungdyr af hunkøn, i alt 75 stk.

Alle tyrene gik til slagting, dog blev enkelte solgt til avl. I 1976 havde vi 43 Charolaisdyr, der af et kåringsudvalg var blevet godkendt som "typisk Charolaisprægede". Endvidere var der 10 stk. 15/16-dele Charolais, der blev overført til den rene Charolais-stambog.

1972

Udjævning af avlsjord

Af den jord, vi havde købt fra St. Hollændergård, var der alligevel noget, der skulle jævnes. Der var store huller, hvor der var taget sten op, og hvor man bare var kørt udenom. Og på en strækning på 60-70 m, hvor jernbanen havde gået igennem avlsjorden, var der, da banen blev nedlagt, gravet 80-90 cm ned i jorden. Det var ikke blevet jævnet, selv om det var 20 år siden, banen blev nedlagt. Dette fyldte vi op, og vi tog lerjord fra dæmningen ved skellet til Bjerregård. Desuden rørlagde vi et stykke på ca. 130 m af den bæk, der havde været skel mellem gårdene. Mange drængrøfter, også stengrøfter, var ført ud til denne bæk. Alt i alt var der en del at planere, hvorefter der blev nogle mere regulære stykker at køre på.

Tvillingeføllene

I 1972 ventede vi føl med Tina von Høvel. Året forinden var Tina nedkommet med tvillinger. De var kommet om natten, den ene var død og den anden meget svag, og selv om vi hjalp den til at få mælk, klarede den sig ikke. Da Tina nu igen muligvis ville nedkomme med tvillinger, satte jeg mig for at ville overvære fødslen for i rette øjeblik at kunne træde hjælpende til.

Det kan imidlertid være vanskeligt, da heste ofte nedkommer om natten, men ikke altid. Min fader fortalte flere gange om en mand, der vågede over sin følhoppe i 8 nætter. Til sidst var han meget søvngig og tog sig en middagssøvn, under den fødte hoppen, og føllet var kvalt i hammen.

Tina med sine tvillinger, som fremvises af Knud og Gunvor.

Jeg stillede en feltseng op i stalden lige ved siden af følboksen. Jeg regnede bestemt med, at jeg ville vågne, dersom der var noget usædvanligt. Jeg lå derude 4-5 nætter og fik min gode nattesøvn. Da det skulle ske med fødselen, vågnede jeg ved, at Tina stod og stampede og var urolig. Jeg skyndte mig at løbe ind og vække Knud, der straks kom.

Hoppen gik hurtigt omkuld, og vi trak forsigtigt i benene af føllet, og ud kom et mellemstort føl. Tina blev ved med at ligge, og pludselig kom der et par ben mere og lidt efter et meget lille føl. Det var særdeles kvikt. Tina så meget træt ud, og da hun ikke rejste sig, lagde vi det lille føl til yveret. Det gav sig til at sutte i liggende

stilling som en lille gris, der dier. Man kunne tydeligt se på Tina, at hun lagde mælken ned.⁷ Vi havde nær glemt det andet føl, men vi fik det til at sutte senere, da Tina kom på benene.

Jeg har glemt, hvad føllene vejede, men jeg mener, at det var 20 og 14 kg. Gunvor var meget utilfreds med, at jeg ikke havde vækket hende om natten, da det skete.

Når hopper får tvillinger, er den ene næsten altid dødfødt. Ifølge statistikken er det kun ganske få gange pr. 1000 fødsler, at begge bliver født levende. Så noget af en sensation var det jo. Føllene blev da

⁷ Bornholmsk udtryk for: "at mælken kommer strøm-mende ud af yveret".

også omtalt i dagbladet, som sådant noget jo plejer at blive. Knud fik travlt med at passe dem. Da det største føl godt kunne finde på at tage størsteparten af mælken, havde Knud en lille boks, som han kaldte "straffeboxen", og som han nogle gange satte det store føl i, så det lille kunne få noget mere mælk. Når det pattede, stod det lige midt under moderen og strakte hovedet op som en giraf. Føllet var meget lille, og selv efter at det var kommet på græs, veg det ikke fra moderens side.

Bonnies eftermæle

Vi havde i mange år en pony, som Knud og Gunvor havde megen glæde af. Den hed Bonnie og var en markant hest. Selv om den var den mindste i den lille flok, blev den respekteret af de store heste, næsten som et overhoved eller en ærværdig ældre tante. Og Knuds store ridehest værnede om den, dersom der kom en fremmed hest til gården. Den var meget børnevenlig og meget flink til at gå frem, undtagen når det skete, at der kom en uøvet rytter på den. Da gik den ikke, men blev stående stille. Men bare de var lidt øvede som Gunvor, der kun var 7 år, da vi fik den, kunne de godt klare den. Bonnie blev også brugt til avl, og den fik fire føl hos os. Den var også kørevant, og i alt fem voksne rideheste blev tilkørt sammen med den.

For at fremstille dyr på dyrskuet skal der som bekendt stamtavle til, ellers bliver dyrene henvist til børmedyrskuet. Bonnie var, som det så smukt står i dens stamtavle, indført til Danmark fra England i sin moders liv. Og det har været 1961. Bonnie fik på det bornholmske dyrskue 1. præmie. Vi husker alle Bonnie med stor glæde.

Bonnie som følhoppe.

Bonnie som kørehest.

Bonnie som ridehest.

1973

Kødkvægsdag

Den 6. marts 1973 ville Bornholms Amts Tolvmandsforening arrangere en kødkvægsdag. Det var Søren Nielsen, der dengang var formand for Tolvmandsforeningen, der spurgte mig, om de måtte komme til Risegård for at se vor kvægbesætning. Jeg sagde ja, og der kom en masse mennesker.

Først var man hos Carsten Seiring, Tuehus i Olsker, hvor man så på en Herefordbesætning, der gik i løsdrift. Der var en masse biler, og næste sted var så Risegård, hvor de så vore Charolais-krydsninger, der jo stod i bindestald, sådan som malkekøerne havde gjort det. Vi havde kalvene i bokse, og de blev lukket ud til ammekøerne to gange dagligt. Her kom alle folk ikke på en gang, og sådan var det nok også det næste sted, der var hos Kaj Fjording, Lehnsgård i Østerlars.

Her var også bindestald, men også en del kalvebokse. Nogle af Charolais-køerne var racerene, idet Fjording havde købt nogle i Frankrig. Desuden var der en del krydsninger.

Derefter skulle vi til Hotel Helligdommen for at spise medbragt mad, og hvor der var bestilt kaffe. Søren Nielsen må have troet, at næsten alle tog med til mødet på Helligdommen. Han ringede fra Risegård og sagde, at der kom mange flere, end han havde bestilt kaffe til. Der blev så dækket til flere, men mange kørte hjem efter at have været på Lehnsgård. Der blev så ikke mere end godt halvfyldt ved kaffebordene.

Efter at den medbragte mad og kaffen var indtaget, var der foredrag af Arnold Rævsager, Skælskør, der var en af pionererne inden for kødkvæg. Han fortalte om starten på indførelsen af Hereford, Angus og Charolais samt om avl af kødkvæg. Konsulent Helmer Hansen og salgsleder Vandt fra kreaturslagteriet i Rønne medvirkede også.

De tre værter og foredragsholderen samlet på Lehnsgård. Fra venstre Kaj Fjording, A. Rævsager og A. Timan Kofoed.

Efterfølgende var der stillet an til en pældiskussion, og vi tre kødkvægsværter sad med ved bordet, så vi kunne svare på eventuelle spørgsmål.

Alt i alt blev det en god dag, og det var da interessant, at så mange havde lyst til at se de tre kødkvægsbesætninger. Dagen efter fik arrangementet fin omtale i dagbladet.

1974

Jeg var med til årsmødet i Danmarks Charolaisforening i 1974. Det blev afholdt på Fyn, nærmere betegnet Knudshoved. Vi var bl.a. på herregården Hværinge, hvor der blev dyrket vinterbyg i stor stil. Det var første gang, jeg så vinterbyg, der jo hidtil havde været forbudt at dyrke i Danmark. Her havde man det på dispensation.

Man blev jo noget forbavset, når man allerede sidst i maj så den høje byg, der allerede stod i aks. Det varede dog ikke længe, inden vinterbyggen blev frigivet og måtte dyrkes i hele Danmark.

Ligeledes var vi på tur til Nakkebølle Gods, hvor der var en stor Charolais-besætning. For en del af driften stod Else Marie Petersen, der var formand for Fyns Charolaisforening, og som senere blev formand for Danmarks Charolaisforening. Det var som altid, når de holdt årsmøde, meget interessant at træffe de mange andre Charolais-avlere.

Da jeg en dag stod og stablede høballer sommeren 1973, blev det pludseligt helt galt med mit ene knæ. Jeg måtte til læge, og det viste sig, at det var menisken, der var sprunget. Derefter gik jeg og "krykkede" rundt med to stokke i et stykke tid. Jeg blev ved med at have smerter i knæet og

Udmugningsanlægget fra 1975.

var af og til hos lægen. Efter 10-11 måneders forløb blev jeg opereret i knæet. Det var den 5. juni 1974. Jeg skulle så ligge i sengen i syv dage. Da jeg igen skulle op, kunne jeg slet ikke gå. Men ved sygepasserens hjælp kom jeg i gang igen. Det hjalp godt på knæet, og siden har det været godt.

I 1974 var Knud færdig med 10. klasse, og derefter var han hjemme og arbejde. Risegård kom således delvist til at gælde som lærested for hans grunduddannelse, der bestod af tre år i praktik i landbruget samt grundskole og ni måneders driftslederkursus på en landbrugsskole. Det var nu rart at have Knud hjemme i de måneder, og heldigt at han var der, da jeg havde dårligt knæ.

I marken arbejdede vi med drængrøfter i en bæk, som vi tidligere havde rørlagt. Derudover lavede vi løsdriftsstad til ungkreaturer i noget af laden. Det blev dog aldrig det store sus, da det ikke passede os ret godt. Derimod havde vi megen gavn af det udmugningsanlæg, som vi den følgende sommer fik installeret i kostald og svinestald.

Gårdlængen. Ny væg 1959. Bagside 1960.

Ny væg 1962.

Ny væg 1962. Gården set fra vest. Knud og Gunvor med hestebesætningen. Billedet er taget i 1975.

Rødt, hvidt og grønt

I årenes løb blev der foretaget mange forbedringer af Risegård, bl.a. blev flere af de gamle vægge revet ned og erstattet med støbte fodmure og rødstensvægge. En gang i mellem blev tagene også malet røde. Dertil kom naturligvis den almindelige vedligeholdelse såsom den årlige kalkning og maling, heraf de mange grønne porte og døre.

1976

Taget på stuehuset

Det grønne tag på stuehuset, som blev pålagt i 1963, havde aldrig været særligt pænt. Sydsiden var meget farveløs, og den havde fået en kedelig, cementgrå farve. Derimod var der ingen grønne alger eller mos, så det var ikke nødvendigt med rengøring af eternittaget.

Sydsiden fik så en gang rød maling af et firma, der arbejdede med det.

Fra gårdspladsen. Gavl 1966.

Dressurkørsel på Risegård med havet i baggrunden.

Ridning og kørsel

Tvillingerne var tilredne, og sammen med nogle andre fra omegnen kørte Gunvor en vinter til Ll. Sursænkegård, hvor der for ikke så længe siden var opført en stor maskinlænge, som blev brugt til ridehal. Det var noget før ridehallerne i Klemensker og Rø var bygget. Det var Palles Hestetransport, der sørgede for kørselen. Knud var på Hakonsgård, og et stykke tid havde han sin ridehest stående på Ll. Sursænkegård og havde god lejlighed til at træne dressur og spring.

Ponyen Bonnie, som jeg før har skrevet om, gik godt for vogn, og vi kørte flere heste til sammen med den. Således en stor Knapstrupper fra St. Hollændergård. Også Tina von Høvel, samt en anden Traumu-lus-plag blev tilkørt sammen med den. En gang var vi kørende med Tina og Knapstrupperen, hvor der var flere køretøjer samlede, og vi kørte udflugt til Almindingen.

Tvillingerne blev også tilkørt, og vi var med til undervisning i dressurkørsel. Den 26. september 1976 var vi med til en konkurrence, der blev afholdt på Lyngholt i Klemensker. Konkurrencen bestod af præsentation, dressurkørsel og maratonkørsel. En anden gang var vi med til kørselskonkurrence i Almindingen. Og et år blev der trænet i kørsel med heste på Risegård. Arne Kofoed fra Klemensker underviste i forspænding og kørsel.

Køb af hestekøretøjer

En ret stor kane med trinbræt på begge sider samt en mindre kane blev købt. Desuden blev der anskaffet nogle stadvogne. Det var før, der kom så høje priser på vogne. Vi byttede således en ret pæn dogcart (jagtvoan) på gummi for en spædekalv. Knud købte en stor, pæn gig, og jeg købte en god fjedervog på gummi.

Vi averterede også efter en landauer, det lykkedes dog ikke at få fat i sådan en, da

mange af dem allerede var ophugget. Bare 25-30 år tidligere havde der været mange af dem. Det var dengang alle hesteejere havde en eller anden form for stadsvogn eller lille fjedervogn.

1977

Dette år rev vi et par gamle hønsehuse ned for at give plads til et maskinhus. Vi havde i forvejen sat penge hen i en investeringsfond, så det hele blev taget over driften. Maskinhuset blev bygget i 1977, det var dog først et par år senere, vi fik støbt bund deri, bygningen var ca. 20 gange 14 meter.

Den vestre ende af stuehuset trængte til en kærlig hånd. Den havde i begyndelsen af 1900-tallet været udlejet til turister, og der var lavet seks værelser. Gæsterne var blevet bospist i spisestuen og ved østgavlen stod endnu tre retirader fra dengang.

Der, hvor de fire af værelserne og indgangen var lavet, havde der før været en stor sal. Skillevæggene, der var sat op, var

Maskinhuset under opførelse.

lavet af træ og beklædt med gips. Nu flyttede vi vægge og forlængede centralvarmerørene og satte radiatorer op. Der blev lavet badeværelse, stue, soveværelse og to kamre. Da vi begyndte at renovere, tænkte vi ikke på at lave til turister, men da vi fik det færdigt, mente vi, at det godt kunne blive til en ferielejlighed.

1978

Ferielejligheden

Det første hold turister havde vi i 1978, og i de næste knapt 10 år lejede vi ferielejligheden ud omkring 6-7 uger hver sommer.

Det blev til nogle bekendtskaber i de år. Det var både danskere og svenskere, men dog mest tyskere. Nogle kom igen flere år, og det var ofte folk med børn, der sådan lejede sig ind på landet. De havde indgang i gavlen af stuehuset, og de havde haven

Indgangen til lejligheden.

til rådighed. Vi havde næsten hvert hold inde til kaffe, og det skete da også, at vi blev budt ind til dem.

Arbejdet på gården

Knud og Gunvor interesserede sig meget for ridning, og jeg gik vel også en del op i kørsel. Det var dog ikke sådan, at vi forsømte landbruget. Der blev stået op om morgenen kl. 5.30 om sommeren og kl. 6.00 om vinteren, både hverdage og helligdage. Og når Inger og jeg gik alene, var arbejdsstyrken ikke så stor.

Vi mejetærskede en del år for min broder Valdemar, der havde en ejendom i Nyker på en 20 tdr. land. Han hjalp os til gengæld med at køre tankvogn, når vi høstede. Et meget stort arbejde var det at køre halm hjem til kreaturerne. Et år kørte vi over 10.000 baller à 8-9 kg.

I 1978 blev høsten særdeles våd. Og jeg havde noteret dengang: Særdeles våd, langvarig høst med skiftende blæst og megen regn. Meget korn blev høstet med 25-26-27 % vand, og nogle steder blev kornet ødelagt. Men ellers gode foldudbytter på 27-28 fold.

Vi havde i mange år haft megen gavn af ensilagebeholderen, der som nævnt blev opført i 1957 i laden. I mange år fyldte vi den med græs og siden med roetop. Græsensilagen var et særdeles godt foder på samme måde som kålroer, bederoer og halm. Det var nemt at fylde græs og roetop i beholderen, men det var et stort arbejde at få det ud igen og fodre med det. Efter ca. 16 års brug rev vi ensilagebeholderen ned.

1979 var det sidste år, vi havde roer. Indtil da havde vi altid haft roer, og de var na-

turligvis altid blevet hakket mindst to gange på gammeldags måde.

Vi kørte i mange år i fællesskab med Jørn Engel, Brødgård. Han havde en roeptager, og med den tog vi både hans og vore egne roer op. Det gik ganske udmærket.

1981 var det sidste år, vi dyrkede lucerne til Boværk. Det havde vi gjort, siden vi kom til Risegård i 1955. Lucernen trivedes godt og havde således været en god afgrøde, der gav 4-6 tons pr. tdr. land. Det mest almindelige var 5 tons.

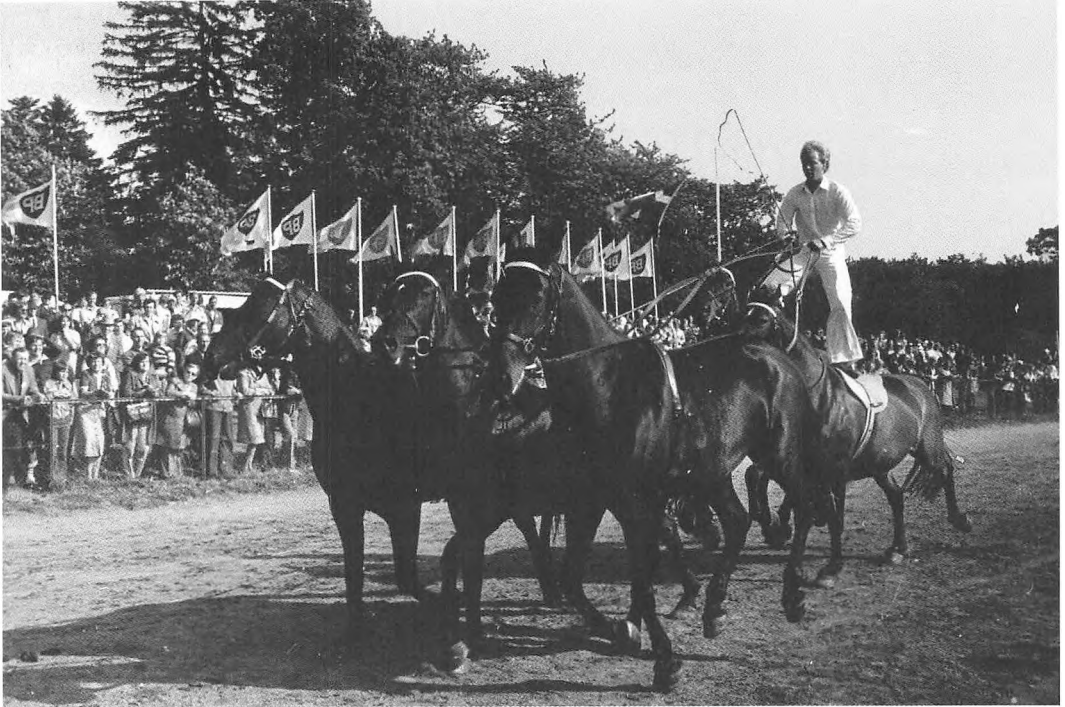
Men så blev det galt med afsætningen, idet Boværk stoppede med lucernen. Da vi nu var ophørt med både roer og lucerne, blev der en hel del mere areal at dyrke korn på. Desuden havde vi som nævnt købt 13 tdr. land af St. Hollændergård. Nu blev der da også dyrket dobbelt så meget korn som i 1960'erne og senere 3-4 gange så mange tdr. land.

Det korntørreri, som vi fik opstillet i 1964, havde vi således megen gavn af, da kornet meget ofte skulle tørres. Tørreriet tjente sig selv ind flere gange. Det var en stor fordel, når vi kunne vente med at sælge kornet til april og maj måned.

Føl og Plageskue

Ved "Føl- og Plageskuet 1978", arrangeret af Dansk Sportsheste Avlsforbund (som det hed dengang), stillede vi med en "hoppesamling" bestående af vores avlshoppe Tina von Høvel, der medbragte sine to døtre på 6 år (tvillingerne). Og i reserve en 3-årig vallak Zar von Høvel. Samlingen fik 2. præmie.

Det var for øvrigt den første hoppesamling af Dansk Varmblod på Bornholm. Siden har der været flere.

Knud Kofoed. Hestene tilhørte Elna og Holger Olsen, Ll. Sursænkegård.

Trojkaridning til dyrskuet 1978

Da Knud var soldat, var han gardehusar i Næstved. I weekenderne kom han ofte hjem og red da på sin hest, Zar von Høvel, der var 3 år og havde vokset sig til en stor hest. Jeg kunne tydeligt se og mærke, at Knud var vant til at arbejde med heste til daglig.

Mens han endnu var soldat, kom Elna og Holger Olsen fra Ll. Sursænkegård og spurgte ham, om han ville ride trojkaridning ved dyrskuet sommeren 1978. Knud var meget betænkelig ved det, da det var en meget stor opgave. Jeg prøvede, så godt jeg kunne, at overbevise ham om, at det var alle tiders chance at få. Og han gik da også med til det, selv om han kun kunne komme til at træne, når han var hjemme i week-

enderne. Elna trænede de tre forheste i at gå side om side, idet hun red bagefter på en fjerde hest. Hestene var nemlig ikke vant til at blive kørt, og der røg da også nogle stykker hovedtøj, inden de fik det lært.

Det var også et meget stramt program, Knud havde de sidste dage som soldat, idet han prøvede at få stort kørekort til lastbil den næstsidste dag, han var der. Det var først lørdag morgen, Knud kom hjem med damperen, og om eftermiddagen skulle han så ride trojkaridning ved dyrskuet. Elna og Holger havde alle fem heste klar, og Knud kunne så træne lidt og ride opvisning om eftermiddagen. Knud havde klaret køreprøven, inden han rejste hjem, og med trojkaen gik det fint.

Vi udstillede to kør til dyrskuet.

1979

Året startede med, at vi fik en meget kraftig "nyårsstorm". Den begyndte de sidste dage i 1978 og kom fra øst. Det blæste i seks dage efter hinanden. Det frøs ikke så meget, men det sneede hver dag, og da vinden kom fra havet, mærkedes det særdeles meget, og der var da også noget af taget, der blæste af laden, og vi måtte have "Zonen" til at dække det. Sneen derimod blæste op i landet.

Knud havde på arbejdet hørt om nogen, der havde været på udveksling inden for landbruget. Det havde han også lyst til, så den 1. maj 1979 rejste han et halvt år til Canada.

1980

Inger og jeg meldte os ind i "De selvstændiges Fagforening" i 1980. Dengang skulle man kun være med i fem år for at gå på efterløn. Til den tid ville jeg være 65 år, og vi kunne så tænke på et evt. generationsskifte til den tid.

Det blev overvejet at gå fra kødkvæg over til et større svinehold. Knud havde i 1980 afsluttet et ophold på Dalum Landbrugsskole, så vi gik i gang med at bryde bunden i kostalden op for derefter at lave om til svin. Med henblik på et generationsskifte begyndte vi at sælge ud af kødkvæget. Nok havde vi været godt tilfredse med udbyttet, men vi havde heller ikke en stor gæld, der skulle forrentes. Det var noget helt andet, når vor søn skulle forrente købesummen helt fra bunden af (renten var 13%).

I den gamle kostald smed vi inventaret ud og brød som sagt gulvet op for at skaf-

fe plads til et større svinehold, idet priserne på oksekød var lidt faldende, og flæskepriserne var stigende. Der blev købt svineholdsinventar, og vi fik støbt nyt gulv, så der kunne indrettes i alt 14 rummelige stier. Det gav plads til nogle flere grise ud over dem, vi i forvejen havde i den gamle svinestald i gårdlængen.

Udvidelsen kom særdeles belejligt, da der i årene efter var en god pris på svinehold. Det var også godt rent økonomisk, når man skulle oparbejde nogle gode indkomster til at gå på efterløn for. Reglerne i landbruget var nemlig sådan, at efterlønnen blev beregnet ud fra de 3 bedste af de sidste 5 indkomstår.

40 års jubilæum på Vallekilde

I september 1980 var jeg til mit 40 års jubilæum på Vallekilde Højskole. Foruden at møde nogle af mine højskolekammerater havde jeg glædet mig til mødet med Vallekilde og min tidligere arbejdsgiver, Hans Trier Hansen. Han var imidlertid, til min store skuffelse, lagt i graven kun 1 uge i forvejen. Der var kun mødt ca. 15 af min årgang, men det var alligevel dejligt at gense Vallekilde. Jeg havde jo i alt været der i 2 år, og jeg kendte da også nogle af de kvindelige elever fra de 2 somre, jeg var hos Hans Trier Hansen.

Høsten og efteråret 1980

Det havde været ret godt vejr i høsten, men alt kornet skulle tørres. Dette års foldudbytter var nogenlunde gode. Det efterfølgende efterår var meget vådt.

Den 4. oktober 1980 afholdt vi åbent hus for Charolaisforeningen. Vi havde nu haft

Charolais i mange år, og de havde udviklet sig godt.

1981

Kornet spirede meget dårligt på marken om foråret. Det skete især, hvis der ikke var blevet forharvet dybt nok, og når der efter såningen kom en tør periode.

Ny selvkørende mejetærsker

Dette år købte vi en ny, selvkørende Dronningborg mejetærsker, og nogle år tidligere var der blevet købt en ny, tohjulet og selvtrømmende komtankvogn, der var mere handy end den, vi tidligere havde haft. Den bugserede mejetærsker, vi begyndte med, havde vi nu kørt med i 17 år. Det havde

været en meget god maskine, der tærskede og rensede kornet godt. Men det var nu alligevel godt at få en større, da vi havde fået mere jord og var gået over til større svineproduktion og havde solgt ud af kvæget.

Vi gik i banken for at låne og supplere med det, vi selv havde henlagt til formålet. Banken anbefalede, at vi tog et kontantlån, som man var begyndt med i halvfjerdserne. Det lån var det dumme, jeg endnu havde gjort, og jeg vidste knap nok, hvad jeg gik ind på.

Det hed sig at være et 10% lån, og vi fik de 150.000 kr., som lånet lød på, udbetalt til hjælp til købet. Men oven i de 150.000 kr. kom en "obligationsrestgæld" på ca. 70.000 kr. Altså et lån på ca. 220.000 kr., der skulle forrentes. Det blev en effektiv

Den selvkørende Dronningborgmejetærsker.

rente på mellem 19 og 20% af de 150.000 kr. Havde jeg rådført mig med Landboforeningen, vil jeg tro, jeg havde kunnet låne mere fordelagtigt. Værre var det dog for dem, der optog endnu større lån til nyinvesteringer.

1983

Vandforsyningen til Risegård

I mange år havde man fået vand fra en meget god kilde oven for den nedlagte jernbane ca. midt imellem os og Risemølle.

Først i 1940'erne fik den forrige ejer sat en brøndring og en kegle med dæksel over. Den lå ca. 25 cm nede under jorden, langt nok nede til, at vi kørte og pløjede oven på den. Der blev lagt et 1/4 tomme jernrør fra brønden og ned til gården, og da der var en del fald på jorden, kunne vandet presses helt op til hanebjælkerne. Overskudsvandet løb ud i en drænrørsledning.

Det virkede særdeles godt, men det kneb dog lidt, når vi skulle bruge store mængder vand på en gang, eller når man glemte at lukke for vandhanen, når man kølede mælken i mejerispandene. Og det blev ikke bedre af, at der efterhånden blev koblet mere og mere på som fx vaskemaskine og badeværelse, og der blev brugt mere vand til den øgede svinebesætning.

Vi fik derfor gravet en opsamlingsbrønd hjemme ved gården. Og fra brønden fik vi en automatpumpe. Vi kunne så tage større mængder vand på en gang, fx når vi tog vand til marksprøjtning og lignende.

Fra brønden havde der tidligere været en hævert, der blev drevet af vandets tryk, og den havde pumpet vandet op i en beholder i kostalden. Hæverten var, inden vi kom til

gården, stillet op på loftet. Senere gav vi den til museet.

Andre forbedringer i 1983

Der blev drænet en del i marken med gravemaskine, og nu blev der brugt perforerede plastikslanger. Førhen havde Børge Hansen drænet med håndkraft og med gammeldags drænrør.

Frem til oktober blev der lagt loft i ladden, og der blev også lagt et fag loft over svinestalden i gårdlængen.

Rideforeningen

I 1983 havde Nordbornholms Køre- og Rideforening 50 års jubilæum. Jeg husker, da den startede i Klemensker i 1933, og da den først i 1970'erne blev lagt sammen med Rideforeningen i Olsker, hvorefter den kom til at hedde N.B.K.R.

I anledning af jubilæet blev der holdt en stor fest på Klemens Kro med forskellig underholdning. Bl.a. optrådte Knud som cowboy med lasso og andet udstyr. Krølle Bølle var også med til festen.

Hubertusjagten 1983

Det var dette år N.B.K.R., der skulle arrangere Hubertusjagten, da Hanne Lise fra Bolbygård sidste år havde vundet jagten. Reglen var, at den rideklub, hvor den vindende rytter kom fra, skulle have Hubertusjagten det følgende år.

Det var et meget stort arbejde at lave den rute, der skulle rides. Ruten skulle være ca. 22 km lang. Der skulle være rimeligt godt for hestene og rytterne at færdes, der måtte ikke være grene til fare for rytterne,

og der måtte ikke være højt græs, så hestene ikke kunne se grøfter, sten og andre forhindringer.

Alle lodsejere skulle naturligvis spørges om tilladelse til at ride på deres jorde, og med så lang en rute kunne det godt give problemer. Dengang var der endnu ikke så mange, der tilsåede om efteråret som senere, men det var begyndt, og det skulle der tages hensyn til ved tilrettelæggelsen af ruten.

Det var Johannes Kofoed, der var formand, og det var da også ham, der var den drivende kraft. N.B.K.R. var jo ikke så stor en klub med så mange voksne ryttere, og alle havde travlt i forvejen. Knud hjalp meget til, og det skete også, at jeg var ude og skære grene af træer langs en noget tilgroet markvej og lignende arbejde med at lave de ca. 20 forhindringer, der skulle til ruten.

Turen for Hubertusjagten forløb som følger: Alle ryttere samledes hos Signe og Jørgen Kofoed, Ndr. Kirkebogård, der ligger to km fra Allinge.

Turen derfra gik ad Kirkebogårds markvej til Tejnvej ved Sandkås, derfra ud forbi Allinge Teglværk, over markerne til

Nogle af rytterne ved start.

De tre vindere af Hubertusjagten 1983.

ejendommen Kokkeløkken og over Hammersholms marker og endelig forbi stenbruddet Moseløkken. Formanden havde spurgt Skov- og Naturstyrelsen, om man måtte ride op til Hammershus, men der ville de ikke se ryttere oppe, derimod fik vi lov at ride på den offentlige vej gennem Slotslyngen. Der måtte man dog kun ride i skridtgang. Ellers red man næsten overalt på marker, over grøfter og stengærder og opstillede forhindringer. Turen gik således videre over markerne ved Vestre Borregård og Kølleregård ned til Vang Granitbrud, hvor der var en forhindring i granitbruddets lille sø. Videre gik turen over Almegårds marker forbi Bukkegård til Vestergård, hvor der i nærheden af Melgård var opløb.

Opløbet foregik på den måde, at alle rytterne (ekvipagerne) startede på en linje side om side. Først de store og små ponyer for sig og bagefter hestene. Det var kun dem,

der havde redet hele turen og klaret alle forhindringerne, der kunne deltage i opløbet, der var en strækning på 1200 meter.

Efter startsignalet var givet, blev der for alvor redet om kap. Nr. 1 hos ponyerne blev Britt Poulsen/Kalinka. Nr. 2: Isabella/Seniorita. Nr. 3: Ida Seger/Granat. Og hos hestene blev resultatet følgende: Nr. 1: Knud Kofod/Zar von Høvel. Nr. 2: Peter Christoffersen/Rico og nr. 3: Lisbeth Kofod/Rubin.

1984

Det var en mild vinter med megen regn i januar. Derimod faldt der næsten ingen regn i februar og marts. Sidst i marts kom der barfrost, der gik over i forår. Der blev sået i meget tør jord, og mange steder var jorden frossen nedeunder.

Men det gik godt, og det blev en god høst med fint høstvejr. Ofte hører man klager over meget dårligt høstvejr med flere dages regnvejr og pauser. Men ved denne høst var det godt vejr, om end med regnbyger flere nætter. Jeg tærskede 5 dage for Engel, Brøddegård, derefter 12 dage hos os selv. Altså havde vi mejetærskeren i gang i 17 dage efter hinanden, selv om der var nogle dage, hvor det kun blev til nogle få timer.

Foldudbyttet var også godt: 42,5 fold i hvede og ca. 29 fold i vårbyg.

Der var alligevel hvert år brug for tørreriet, da kornet skulle være meget tørt for at være lagerfast. Jeg har noteret, at i 1980 tørrede vi 12 siloer, i 1981 11 og i 1982 15 siloer.

Der gik ca. 37 liter olie til at tørre 100 kg korn + el til at flytte kornet. Af el gik der ca. 0,68 kW pr. 100 kg korn.

Jeg har i 1984 også noteret: "18. september kørt sidste halm hjem". Vi brugte megen halm til kødkvæget og grisene. Et år kørte vi over 10.000 baller à 8-9 kg. Vi brændte dog en hel del halm.

Udvidelsen af svinestalden i 1984

I forlængelse af svinestalden i den nordre længe besluttede vi at bygge nye svinestier, hvor der indtil nu havde været lade.

I laden var der i tidens løb blevet lavet en del om: isoleret vægge, lagt bjælker og loft samt fjernet den indendørs ensilagebeholder af beton. Vi manglede så at sætte en ny rødstensvæg i sydsiden af nordre længe, altså ind mod baggårdspladsen, vel en ca. 12-15 m lang væg. Vi rev den gamle bindingsværksvæg ned og støbte noget uden på den gamle fodmur, helst i en meters dybde, så den var klar, når murerne kom.

Den 23. november 1984 kom de og støbte bund og satte svinestaldsinventaret op, ligesom de også murede ydervæggen og isolerede den efter forskrifterne.

Med den nybyggede svinestald blev det til 12 flere svinestier i forlængelse af de 14, vi lavede i 1980. Svinestalden i den nordre længe havde nu en antagelig længde, og der blev købt en eldreven, ret stor "skraber", der kunne skubbe ned i udmugningskanalen.

Det var så den sidste ydervæg, vi fik isat. Tidligere havde vi som nævnt sat ydervægge først i gårdlængen, også i vestre, senere i en stor del af sydsiden i nordre længe samt vestre side af østre længe ind mod gårdspladsen. Hertil kom to gavle. Det blev i alt en væglængde på ca. 150 meter. Samtidig med at væggene blev skiftet

ud, blev de gamle små staldvinduer erstat-
tet med nye, brede og rektangulære vinduer
med enkeltglas eller dobbeltglas.

Melstedgård Landbrugsmuseum

Den 15. juni 1984 blev der åbnet for Mel-
stedgård Landbrugsmuseum. Det var vi
meget glade for. Vi havde længe haft fle-
re redskaber stående, som vi havde tiltænkt
museet. Således en træharve med jerntæn-
der, en plov med træås og træstjerte og med
jermuldfjæl. Dertil en meget velbevaret
"pigttærsker" med ilæggerstativ, der på mu-
seet flere gange har været i anvendelse ved
tærskning af rug til langhalm.

Ligeledes forærede vi museet en velbe-
varet, almindelig fastvogn. Den var i
1940'erne blevet lavet af karetmager
Svend Olsen, Humledal, så den var kun 12-
15 år gammel, da vi kom til Risegård. Det
var nu ikke så meget, vi brugte den, da der

var en anden fastvogn med gummihjul, og
vi havde en ret ny gummivogn med til Ri-
segård. Den omtalte fastvogn brugte vi i
mange år til at køre ajle med, og tønd-
en stod altid på vognen. Senere købte vi en
større ajletønde, der lå på en tohjulet un-
dervogn. På Melstedgård bruger de bl.a.
vognen til at køre staldgødning ud med. Jeg
var også med til at få bevaret en fastvogn,
der havde været sognerådsformand Johs.
Madsens gamle fastvogn. Den står i laden
på Melstedgård, en langvogn med lang
bund og lange fjæle og høstrigge.

Julle og jeg var af museumsdirektør Ven-
sild inviteret med til indvielsen.

Det var meget interessant at være med
til. Som det også fremgår af billedet, var
der mange indbudte gæster, fra Museums-
foreningen og andre instanser. Det var
Bornholms Amt med Jens Brandt i spid-
sen, der overdrog Melstedgård Landbrugs-
museum til Bornholms Museum.

Folk stod tæt på gårdspladsen. I forgrunden yderst til venstre Julle og mig.

De prominente gæster blev fra Gudhjem hentet med hest og vogn. Kommunalbestyrelsen var også inviteret med, og alle blev trakteret med bornholmske retter, bl.a. spegesild.

Vurderingsmand

Sidst i tresserne var jeg af Olsker sogneråd blevet udtaget som vurderingsmand til den kommunale ejendomsvurdering.

I forvejen var der kontorbestyrelse Karl Ipsen, Ågaden 9, Tejn. Han var udtaget af Socialdemokratiet og jeg af den borgerlige gruppe. Det var et held for mig, at Karl Ipsen var godt inde i sagerne, da der var mange bøger og papirer at finde rundt i. Han havde været vurderingsmand i nogle år. Det var et ret stort distrikt, idet vi havde både Olsker, Tejn og Sandkås. Der var både hoteller, pensionater, virksomheder, butikker, parcelhuse, små og store landbrug. I alt over 1000 vurderinger. Vores overordnede var C.J. Dam, Vævergård, der efter kommunesammenlægningen havde både Allinge-Gudhjem og Hasle under sig.

I Allinge-Gudhjem kommune var vi 16 vurderingsmænd. Der var hovedvurdering hvert 4. år plus en årlig omvurdering hvert år, hvor der var sket ændringer, og dem var der mange af i de opgangstider, ikke mindst inden for fiskeriet. Ved hovedvurderingerne havde vi forvurderinger. Vore instrukser fik vi fra C.J. Dam, der havde fået ordre fra højere myndigheder, om nu gennemsnitsvurderingerne skulle op eller ned.

Først i firserne blev det bestemt, at alle virksomheder, hoteller, pensionater, landbrug og lignende skulle have en særskilt vurdering for den private lejlighed eller bolig. Så havde man den vurdering, når der

skulle beregnes lejeværdi af egen bolig. Det gav en del ekstra arbejde og besigtigelser. Når Ipsen og jeg sad og vurderede, kom vi hver anden gang hjem til hinanden og vurderede.

Senere kom så BBR-skemaerne, Bolig- og Bygningsregistrering, og der blev derefter ikke brug for så mange vurderingsmænd som før. Da jeg sluttede som vurderingsmand, havde jeg været det i ca. 16 år og været med til tre hovedvurderinger.

Der var i de 33 år, vi boede på Risegård, en kolossal stigning i ejendomsvurderingerne. Da vi købte Risegård i 1955, var ejendomsvurderingen 55.000 kr. I 1962 blev den sat til 130.000 kr. I 1967 til 230.000 kr. I 1977 til 1.000.000 kr. I 1981 til 1.100.000 kr. I 1985 til 1.050.000 kr. og i 1987 til 1.600.000 kr.

Nyinvesteringer

I 1984 købte vi en ny traktor, en Ford 7610. Samme år købte vi en 6-7 tons vogn med olietip og kornkasse.

Ford 7610 fra 1984.

I denne vogn hentede vi også kunstgødning i løs tilstand fra BAF om foråret. Vi tøjrede tipvognen i en ring, vi havde støbt ned i cementgulvet i tærseporten, hejse- de ladet op med læsset på og lod det stå. Når kunstgødningen skulle bruges, kunne den så løbe direkte ned i gødningssprederen, hvilket lettede arbejdet betydeligt.

Tidligere havde vi bakset med kunstgødningen i sække, der hver vejede 50 kg, og som var af papir. Med de ca. 22½ ton gødning vi strøede ud om året, må det have været 450 sække om året.

Salg af Risegård?

I 1984 blev vores søns muligheder for at låne penge til evt. køb af Risegård undersøgt. Og der kunne godt sættes penge i gården. Knud boede hjemme og havde udearbejde. I høsttiden og andre gange havde vi hjælp af ham. En tid var han på Lehnbjerg Maskinstation. Om sommeren var han nogle år bademester i Bølgebadet i Allinge-Sandvig.

Vi spurgte Knud, om han næste år (1985) ville købe Risegård. Han blev da 28 år. Vi kunne så eventuelt gå på efterløn. Det havde Knud nu ikke lyst til på det tidspunkt, da han ikke havde nogen kone, som han sagde.

Vi fik Landboforeningen til at lave en salgsoptilling og en prioritering over, hvilke lån der kunne komme i Risegård. Jeg kan ikke finde overslagsopstillingen, men er ret sikker på, at der stod, at kreditforeningen ville sætte lån indtil 45%, og D.L.R. indtil 70% af ejendomsværdien + maskiner. Lånene var til 13% helt fra bunden af. Så det var sandelig nogle dyre lån for den fremtidige ejer at forrente.

Selv om Knud havde et etableringslån på 250.000 kr. + et yngre fordringslån på 230.000 kr., så var der alligevel et stykke op til købsprisen. De lån, der stod i Risegård, skulle så indbetales af sælgeren.

Hvordan det hele ville stille sig, dersom vi forpagtede ud til fremmede, blev undersøgt. Da måtte vi ikke beholde maskinerne, de skulle også udforpagtes, og det havde vi bestemt ikke lyst til med de ret nye maskiner, vi havde.

Efter at have undersøgt mulighederne for at gå på efterløn, og vi ikke havde fundet noget, der var antageligt, besluttede vi os til at opgive det i denne omgang.

Vi fortsatte så med landbruget, og vi fik nogle rigtig gode år, idet der i både 1985-86 og 1987 var ret gode priser på både svinekød og på korn. Og vi tjente dermed mere på landbruget end ved at gå på efterløn.

Stadig fik Julle, da hun var 63 år, tre gode indkomstår at gå på efterløn på, da vi i 1988 solgte gården. Jeg derimod havde været pensionist i godt halvandet år, da vi solgte Risegård.

Jeg havde for øvrigt en præstekammerat, der gik på efterløn i 1985. Han blev bestemt ikke glad ved det, da han ikke havde haft gode indkomstår som grundlag for efterlønnen.

Kirken og menighedsrådsvalget 1984

Siden revisionen af menighedsrådsloven i 1922 havde der ikke været et rigtigt menighedsrådsvalg i Olsker (nu Olsker-Tejn) menighedsråd. Det var hele tiden foregået ved "fredsvalg". Det havde nu medført, at det næsten kun var missionsforeningerne og Socialdemokratiet, der sad i rådet.

Ols Kirke.

Jeg var til opstillingsmøde flere gange (det er som bekendt hvert 4. år), og det endte hver gang med fredsvalg. Jeg kom til at nævne det en gang ved Venstres generalforsamling. Og senere fik jeg en opfordring af Henning Hansen, Habrodam, til at gøre noget ved sagen.

Han sad i forvejen i menighedsrådet, valgt med henblik på også at varetage interesserne for dem, der stod uden for de nævnte foreninger. Henning var misfornøjet med, at han ikke kunne komme igennem med sine meninger, og han ville gerne have en at støtte sig til. Vi var så nogle, der kom med forslag ved næste opstillingsmøde til menighedsrådsvalget, men det ville man ikke høre tale om. Holdningen var, at der ikke skulle vælges nogen uden for de foreninger, der sad der i forvejen. Vi gik så hjem som nogle fredelige mennesker.

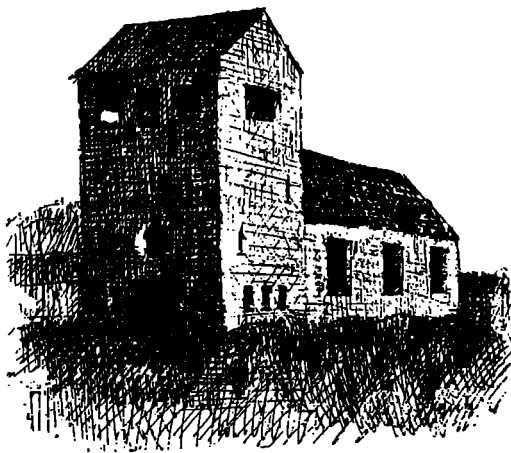
Vi mødte igen ved det næste opstillingsmøde fire år senere og gentog vore ønsker. Men heller ikke denne gang kunne der

blive tale om det. Det var særlig Johs. Madsen, der førte an. Han var en meget stærk mand inden for Indre Mission. De foreslog tre kandidater og tre stedfortrædere. Luthersk Mission foreslog en kandidat og en stedfortræder, mens Socialdemokratiet foreslog to kandidater og to stedfortrædere. I alt tolv personer, der så skulle være gældende, dersom man kunne enes om et fredsvalg, og dersom der ikke kom nogen ny liste inden en fastsat dato.

Dette kunne vi ikke gå med til. Vi gik hjem og talte om det og blev enige om, at den eneste måde, vi kunne komme igennem med vor sag, var at komme med en liste.

Jeg var nok den, der havde haft næsen længst fremme, og måtte så indkalde til møde. På mødet enedes vi om at lave en liste og at stille op under navnet "Kirkeligt Centrum". Vi måtte så ud og finde kandidater til "Listen".

Heldigvis fik jeg støtte af Harald Kjølner, Signe Kofoed og andre. Vi fik 4 kan-

Tejn Kirke.

didater, og Henning Hansen skulle stå nr. 1 på listen. Vi skulle så igen mødes med de tre omtalte foreninger ved et nyt opstillingsmøde. Jeg måtte så forelægge tingene på mødet.

Der blev ikke ligefrem set med milde øjne på os. Pastor Peter Aage Bak fik da den underlige idé, at de nævnte foreninger skulle slå sig sammen og stille op på en "Fællesliste"; de mente vel dermed, at de rigtig skulle tryne den nye liste.

Alle de, der var foreslået ved det håbefulde fredsvalg, kom på fælleslisten, men ikke nok med det: alle stedfortræderne kom også på listen som kandidater.

Vi sendte en folder ud til samtlige husstande i Tejn og Olsker og opfordrede til, at man stemte på Kirkeligt Centrum, så alle grupper kunne blive repræsenteret i menighedsrådet. Vi var særdeles spændte på resultatet af valget. Ønsket i første omgang var jo bare at få et menighedsrådsmedlem foruden Henning, og det troede vi, der var gode chancer for at opnå. Foruden valget i Olsker-Tejn var der også "kampvalg" i de fire andre kirkesogne i Allinge-Gudhjem Kommune.

Valget fandt sted d. 6. november 1984, og resultatet blev følgende:

Indre Mission:	49 stemmer, 1 blev valgt.
Luthersk Mission:	65 stemmer, 1 blev valgt.
Socialdemokratiet:	55 stemmer, 2 blev valgt.
Kirkeligt Centrum:	114 stemmer, 3 blev valgt.

Da så godt som alle havde stemt personligt, kunne man se, hvilken liste der var stemt på. Valgteknisk gik det Indre Mission imod. Socialdemokratiet fik valgt 2 ind, selv om de ikke havde mere end 6 stemmer mere end Indre Mission og endda 10 mindre end Luthersk Mission.

1985

Jeg havde gennem nogen tid lidt af brok og blev opereret i januar måned. Selve operationen var ikke slem, men det tog alligevel lang, tid inden jeg igen var arbejdsdygtig. Vi havde så en husbondafløser i henimod et par måneder. Ham fik vi igennem Landboforeningens og Husmandsforeningens vikarordning. Han hed Ejner Hansen. Vi havde en hel del sne den vinter, og det var særdeles svært at holde privatvejen åben. Afløseren holdt ofte nede ved administrationsbygningen for Allinge-Gudhjem Kommune, og han gik derfra over markerne til Risegård. Det frøs også en del sidst på vinteren, og havet frøs til. Det var en underlig fornemmelse sådan at få et bagland, når man ellers havde kysten til grænse.

Det var for øvrigt kun anden gang i de 33 år, vi boede på Risegård, at havet var rigtigt tilfrosset. Vi havde en særdeles god udsigt over havet og kunne følge med i skibstrafikken.

Første gang det var tilfrosset i lang tid, mener jeg, var i 1958. Da var det sådan rigtigt tilfrosset, men pludselig en dag hen på vinteren slog isen en revne fra Allinge til Gudhjem. Revnen blev større og større og i løbet af en dags tid var isen drevet væk. Vinden må åbenbart pludselig være kommet fra vest. Et flot naturbillede var det i det mindste at se på.

1986

Det var nu næsten 20 år siden, at vi begyndte med at købe krydsningskalve med henblik på en kødproduktion af ammekalve. Og dyrene var nu både 5. og 6. generation, og de var således ifølge foreningens

1985. Risegård med det meget lyse, tilfrosne "ishav" lige bagved.

bestemmelser racerene, det var de allerede ved 3. generation for hundyrenes vedkommende, når der blev brugt racerene tyre, og 5. generation for tyrene. Vi havde udstillet Charolais-kvæg hvert år siden 1972, og vi havde fået det godt præmieret. Og i den sidste del af årene opnåede vi en del førstepræmier og i alt syv ærespræmier. Det havde givet nogle travle dyrskuedage, især når vi samtidig udstillede enkelte følhopper eller ungheste.

Angående Charolais-kvæget må jeg indrømme, at det gik bedst, så længe vi havde første-, anden- og tredjegangskrydsninger, hvor vi i gennemsnit fik 1 levende kalv pr. fødsel. Efter at køerne blev racerene, løb vi derimod ind i nogle fødselsvanskeligheder.

Bornholms Landøkonomiske Forening fik hvert år skænket ærespræmier af banker, kreditforeninger, kommuner, forsikringsselskaber, landbrugets andelsselskaber, raceforeninger og mange andre instanser.

To gange opnåede vi at få den. Den ene gang var det en flot vinkaraffel med sølvplade og den anden gang en blomstervase eller glaskolbe med foreningens bomærke.

Det var ret ustadigt høstvejr med høje vandprocenter i byg og raps, men med fine høstudbytter. Hveden gav 41-42 fold, vårbyggen 31 fold (28-35 fold).

Knud, der nu boede og arbejdede i Jylland, var hjemme nogle dage og hjalp til med høsten.

Varevogn indtil 1977.

Mazda 323. Købt 1977.

Opel Kadett, 3-dørs. Købt 1986.

Befordringsmidler

Jeg er aldrig gået meget op i biler, men én ting ved jeg: Når man bor på landet og har langt til offentlige trafikmidler, da er det rart med en bil.

Som nævnt købte vi vores første bil i 1958. Den holdt så en del år, hvorefter der blev købt endnu en varevogn. Den holdt også en del år og blev så skrottet i 1977. Så købte vi en ny personbil, en Mazda 323, der ifølge købskontrakten kostede 40.688 kr. Det var en dejlig bil, men den passede ikke så godt til os med den lange privatvej, og når der var sne, var motoren for lille, så vi havde den kun i 5 år.

Da fik vi et godt tilbud og byttede den med en anden brugt vogn, en Opel Kadett, en todørs personvogn. Den blev vi særdeles glade for, og vi havde den indtil december 1986, hvor vi købte en ny Opel Kadett for i alt 113.106 kr. Det var godt at få en ny bil, mens vi endnu havde landbruget.

1987

Trods det meget sene forår blev det alligevel en god høst.

Da vi om efteråret havde kørt staldgødningen ud, rensede vi bunden i møddingen og fik støbt ny bund. Den skulle ifølge miljøloven være af en bestemt blanding, og vi fik den leveret af Superfos, 2-3 læs om dagen, i alt 19½ kubikmeter. Prisen var 934 kr. pr. kubikmeter. Og der skulle armeringsjern i støbningen.

Vi havde i forvejen henlagt noget i investeringsfonden; der havde været særdeles gode høstudbytter de sidste år, og flæskepriserne var gode i de år (fra 12 kr.

Fra dyrskuet 1986. 2.dagsfremvisningen i ringen var et festligt indslag.

Jeg modtager ærespræmien for nr. 31 "Rikke" (f. 6.3. 1980) med kalven "Bodil" (f. 2.5. 1986).

og op imod 14 kr. pr. kg), og kornprisen havde også været god. Nu var det med at få pengene i investeringsfonden brugt, inden vi skulle sælge gården. Hvis ikke de blev brugt af os, ville den skattemæssige fordel gå tabt. Derfor brugte vi af den til bygningen af møddingen, ligesom der blev investeret i en sneglerende til korn.

Jeg har i året 1987 noteret i min landbrugsbog: "Brændt 40 td. land halm".

I 1987 var der kort tid forinden megen tale om, at man ville forbyde halmf-

brænding i landbruget. Det blev da også forbudt i 1990. En del landmænd fik sat halmknusere på mejetærskerne eller købte en ny mejetærsker med knuser på.

Vi gik med bange anelser, om hvordan vi skulle få halmen nedmuldet. Det ville under alle omstændigheder komme til at koste ekstra. En del landmænd tegnede kontrakt med halmvarmeværkerne. Vi gik da også og talte på knapperne, om vi skulle gøre det, men vi gjorde det nu ikke. I 1987 havde vejret i øvrigt været regnfuldt, og det var en ret kold sommer.

1988

Knud, der i mellemtiden var blevet gift, var hjemme fra Jylland og hjalp os fra d. 12. til 17. april. Vi gik da stadig i det håb, at han ville overtage Risegård, der altid har haft ry for at være en god og dejlig gård.

Da det efterhånden så mere og mere småt ud med det, måtte vi indstille os på at sælge til fremmede. Selv ville vi flytte til Rønne, når vi skulle fra gården. Jeg havde jo allerede været pensionist i 1 år. Jeg fik således ikke brug for at gå på efterløn, selv om jeg allerede kunne have gjort det i 1985.

Køb af hus

I 1988 købte vi hus i Rønne. Efter at vi havde givet skriftligt tilbud på Glentevangen 2, og sælgeren havde rådført sig med sin bank, slog han til. Huset var ikke i allerbedste stand, og vi måtte ofre ca. 100.000 kr. på maling, tapetsering, nyt køkken og andet.

Vi overtog huset d. 16. juni 1988. Gunvor og en kvindelig maler fra Tejn gik i gang med at renovere huset indvendigt, li-

Glentevangen 2, set fra Østerled.

gesom Julles søster og svoger var meget behjælpelige med flere ting.

Huset kostede 660.000 kr. + istandsættelse, og pengene skaffede vi ved at tage et lån i Risegård; der skulle alligevel flere lån i, når vi skulle sælge gården.

Salget af Risegård

Da vi solgte gården, varetog ejendomsmægler Reinewald salget. Allerede få dage efter skulle vi bare sige, om vi ville acceptere det bud, der var kommet.

Forinden havde vi drøftet med Reinewald, hvilken pris vi skulle forlange for gården. Han sagde ordret til mig. "Sælg endelig, for priserne på landbrug vil gå ned, havde I solgt for et halvt år siden, havde I fået en halv million mere."

Det med priserne kom desværre til at passe alt for godt, idet der blev et meget stort udbud af gårde de følgende år.

Vi blev enige med Reinewald om at forlange 2.550.000 kr. for gården.

Der meldte sig 3 seriøse købere. Reinewald fik alle 3 til at byde skriftligt, så for køberne var det bare om at være den højstbydende. Det var Erling Christensen fra

Østerlars, idet han bød 2.425.000 kr. Nr. 2 var dog meget tæt på.

Erling Christensen blev af sin bank frarådet at købe svinebesætningen, som vi derfor beholdt. Vi realiserede den så, og den indbragte 75.000 kr., så sammenlagt blev det 2,5 million. Det blev meget tæt på det, vi havde forlangt.

Ejendomsmægleren anbefalede, at vi betalte de små lån ud, da de kunne indfries til en lav kurs. Det kontantlån, vi optog i 1982, da vi købte ny mejetærsker, overtog den nye ejer foruden et andet lån, tilsammen 1.028.087 kr., og der blev optaget et nyt lån i gården på 651.000 kr. samt en udbetaling på 745.913 kr.

Man må sige, at for at være unge mennesker var det særdeles gode købere.

Salæret, vi måtte betale mægleren, var 46.762 kr. Hertil kom annoncer til 2620 kr. + moms 10.864 kr., i alt 60.246 kr.

Afsked med Risegård

De nye ejere overtog gården d. 10. august 1988. Selv om der ikke var nogen besætning for de nye ejere at overtage, så var der efter min mening noget at bygge videre på. Der stod en særdeles god høst på markerne, og maskinerne var gode, så det var bare at starte dem og give sig til at høste.

I 33 år havde Risegård været Ingers og mit hjem og Knud og Gunvors barndomshjem. Selv om der skulle en stor arbejdsindsats til i sådan et landbrug, må jeg sige, at vi mindes alle disse år med glæde. Da vi købte Risegård, var det en god gård, om end med gamle bygninger. Vi glædede os hver gang, vi fik foretaget en forbedring.

Men nu er den epoke slut, og nu glæder vi os over vort otium i Rønne.

Risegård.

Du gav mig, o Herre, en lod af din jord.

1. Du gav mig, o Herre, en lod af den jord,
som jeg nu min egen kan kalde.
Du gav mig et dagværk og brød til mit bord.
Her lever jeg trygt på det mægtige ord,
der tales til mig som til alle.

Her bygtes mit bo,
her nyder jeg ro
og kan dig med glæde påkalde.

2. Af henfarne slægter jeg arved den vang,
hvis muld jeg for udsæd nu pløjer.
Her ryddet de marken for stene engang
og dyrked den siden med suk eller sang.
Nu, Herre, for dig jeg mig bøjer:

den mark, som blev min
var altid dog din,
Min tanke til dig jeg ophøjer.

3. Så lær mig at leve, og Gud, som jeg kan,
frimodigt som fuglen i skoven,
og takke for regnen, som vander mit land,
for solskin og varme i sommerens brand,
for avl i min lade dig love!

Hvad magter jeg vel,
om du ej gav held?
Det vokser jo medens vi sove.

4. Så lær mig da, Herre, at dig til behag
jeg bruger det pund, mig blev givet,
at fylde med hæderlig virke min dag,
at hjælpe og værne om den som er svag,
at elske, thi deri er livet!

og giv mig til sidst
et navn, Herre Krist,
som er i den livsbog indskrevet!

C.R. Sundell

De Gamles Hjem i Rønne

- en undersøgelse af den politiske baggrund
for opførelsen

Af Anders Teglgård Kjær

1. Indledning

1.1. Den nationale og lokale baggrund

Denne artikel handler om alderdomshjem omkring 1915, set i et bredere velfærds-perspektiv, og ideen er at undersøge, hvorfor der blev bygget alderdomshjem. Dette skal søges besvaret gennem en analyse af baggrunden for opførelsen af Rønne Alderdomshjem, som stod færdigt i 1923.

Udgangspunktet for undersøgelsen er Søren Kolstrups afhandling om kommunesocialismen, hvor bl.a. den øgede fokusering på gamles velfærd på alderdomshjem i perioden 1900-1920 i visse kommuner ses som en forløber for senere landsdækkende velfærd.

Baggrunden for at bygge alderdomshjem omkring 1915 var Alderdomsunderstøttelsesloven af 1891, som kort skal omtales i det følgende.

Dette var en lov, der udskilte de gamle fra fattigloven. Havde man dansk indfødsret, og var man over 60 og forsørgelsespligtig uden mulighed for selv at skaffe sig og sine underhold, havde man i princippet ret til at modtage understøttelse, som vel at mærke ikke medførte nogle konsekvenser for modtagerens borgerrettigheder. Dog skulle ansøgeren opfylde en række værdighedskrav.

Der blev ikke fastsat nogen takster, blot skulle den understøttede modtage nok til, at vedkommende kunne videreføre sin tilværelse uden at lide nød. Det var således en lov, der åbnede for skøn og individuel vurdering.

Forvaltningen af loven var lagt ud i lokaladministrationen, da der kun var mulighed for individuel vurdering, hvis forvalterne havde et vist lokalkendskab. An-

søgningen foregik ved, at den gamle udfyldte et fortrykt ansøgningsskema, som indsendtes til kommunens alderdomsunderstøttelsesudvalg (AAU). Udvalget skulle vurdere ansøgningen og gennemgå ansøgerens forhold og derefter indstille til byrådets godkendelse.

I lovens paragraf 5 blev der åbnet mulighed for opførelse af alderdomshjem. Deri blev slået fast, at modtagere af alderdomsunderstøttelse ikke måtte anbringes sammen med fattighjælpsmodtagere.

Det var op til kommunen, om en understøttet skulle på alderdomshjem, så de gamle havde ikke megen selvbestemmelseret i institutionsanbringelsen. Når kommunerne skønnede, det var nødvendigt at institutionalisere en understøttelsesmodtager, blev de nødt til at finde andre lokaler end fattiggården.

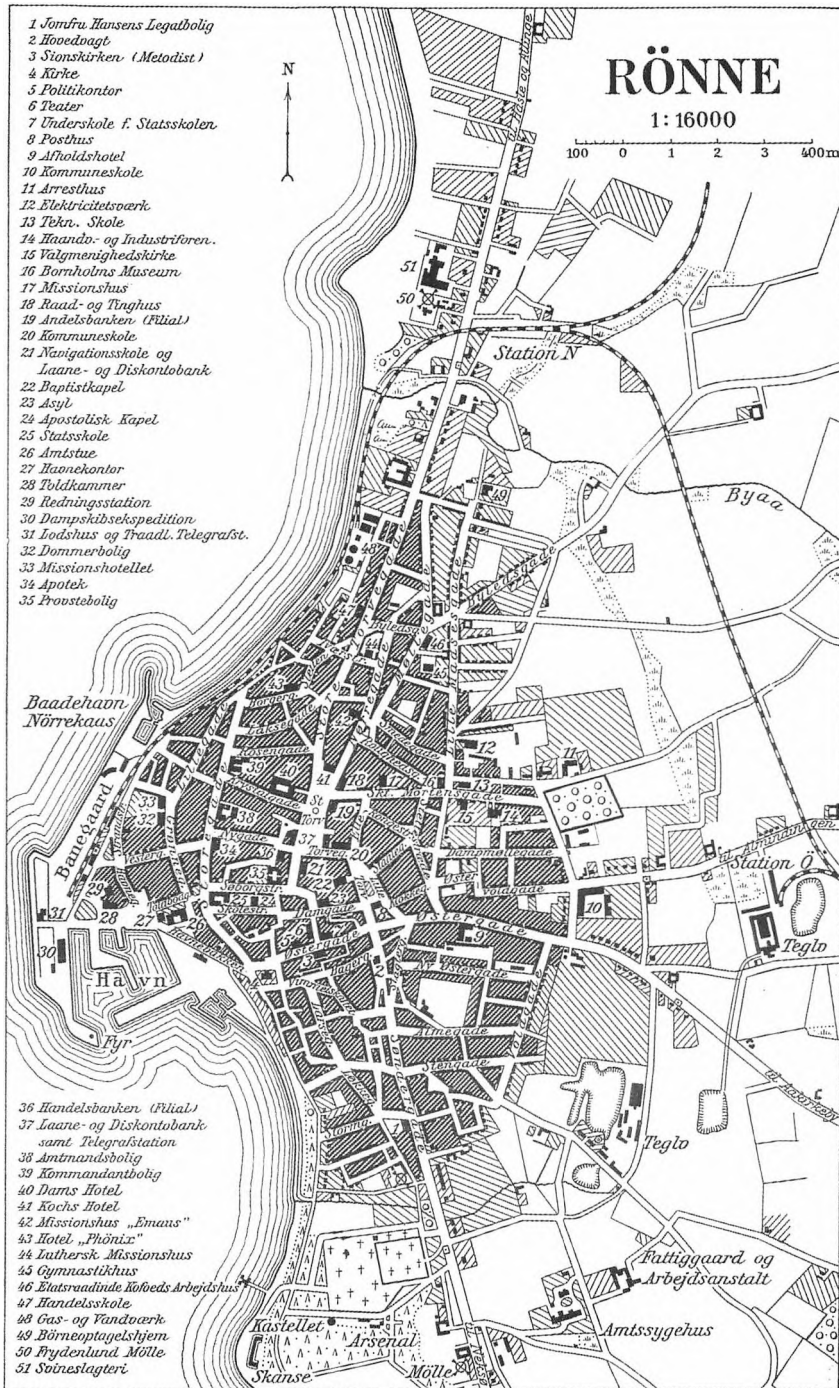
Dette resulterede nogle steder i, at man indrettede aldersasylers i gamle bygninger, andre steder at man opførte nye bygninger, men de fleste steder nøjedes man med at bygge en delvæg i den gamle fattiggård. Der var nogle generelle retningslinjer, kommunerne skulle følge i sådanne tilfælde, men ofte blev forholdene vurderet af Indenrigsministeriet i hvert enkelt tilfælde.

I 1916 havde 37 af landets 78 købstæder opført nyt alderdomshjem, i 1922 var tallet vokset til 46.¹

Loven var skattefinansieret på den måde, at kommunerne ud af kommuneskatten skulle betale halvdelen. Den anden halvdel blev refunderet af staten. Statens refusion dækkede kun de direkte udgifter til understøttelse og kunne ikke bruges til at

¹ Nete B. Wingender: *Gammel og fattig* (Kbh. 1994), s. 157.

DE GAMLES HJEM I RØNNE

Efter Generalstabens Revision 1920.

Rønne o. 1920. Fra "Traps Danmark".

Luftfoto af Rønne o. 1926. Foto fra Bornholms Museum.

dække udgifterne til opførelsen af nye alderdomshjem. Opholdet på alderdomshjemmet kom derimod ind under loven.

Denne artikels lokale kontekst er henlagt til Bornholm, nærmere betegnet Rønne.

Indbyggertallet på Bornholm var i 1890 38761 og var i 1921 steget til 44426. Befolkningstætheden blev kun overgået af Københavns og Fyns amter. Jordbruget var det vigtigste erhverv, om end det ikke var så dominerende som i andre amter. I følge "Trap Danmark" fik jordbruget en mere central rolle i perioden 1893 - 1921. I 1890 levede 15300 af jordbrug, i 1921 levede 16570 heraf. Fiskeri og søfart var større erhverv end i andre amter, og i 1893 leve-

de ca. 1% direkte heraf². Industriens og håndværkets betydning var større end i andre amter, især på grund af de betydelige forekomster af forskellige råstoffer. I 1893 levede ca. 11000 af håndværk og industri, hvilket var steget til ca. 12000 i 1921.

Rønne var også dengang øens største by. Indbyggertallet steg fra 8908 i 1897 til 10336 i 1921 og udgjorde i hele perioden ca. ¼ af øens befolkning. Byen havde en forholdsvis stor arealmæssig udbredelse, da man i årevis havde praktiseret princip-

² Da jordbrugets andel af de beskæftigede faldt en smule i perioden, må den øgede dominans således være af økonomisk art.

Parti fra Rønne havn 1905. Foto fra Bornholms Museum.

pet "hver mand sit hus". Håndværk og industri var byens suverænt største erhverv, idet 4000 i 1897 og 4400 i 1921 levede heraf. Sammenligner man med andre byer på Rønnes størrelse, er det tydeligt, at Rønne var førende med hensyn til beskæftigelsen i industrien. Til sammenligning boede der i Slagelse i 1911 ca. 12000, hvoraf 4200 levede af industri og håndværk, og i Korsør levede 2100 ud af et indbyggertal på 8000 af industri og håndværk.

Det var først og fremmest brydningen og forarbejdningen af mineraler, der beskæftigede folk. Især produceredes der kaolin omkring Rønne. Det er et forvittringsprodukt fra feltspat, et mineral man før i tiden

havde udvundet meget af omkring Rønne. Kaolinen blev brugt i porcelænsindustrien. Der er også granit i omegnen, som gav arbejde i stenbrudene. Disse leverede sten til bla. facader og fortorve i både ind- og udland. De mange lerarter beskæftigede folk i teglværkerne. I 1896 omtales byen i Trap som en by i opkomst, hvor især sten-, keramik- og jernindustri tager til.

Jernindustrien udførte i 1896 330000 pund forarbejdet metal til resten af landet og stenindustrien i alt 25000 kubikfod kampesten til ind- og udland. Desuden blev der udført ca. 265000 centner slemmet kaolin til ind- og udland samt laks, sild, byg, flæsk og kød. Byen indførte først og frem-

Bornholms Maskinfabrik, Østergade 66. Ca. 1912. Foto fra Bornholms Museum.

mest bomuld og linned, stenkul og 1100000 pund metaller af alle slags.

1.2. Problemstillingen

Omtalen af baggrundsloven og det fysiske miljø leder til følgende: De strukturelle forhold i Rønne³ samt lovens indretning muliggjorde en, overfor de gamle, positiv omsorg for de understøttede. Der var grundlag for en stærk venstrefløj, og min tese er,

3 Jo større andel industriarbejdspladserne har af den samlede beskæftigelse, desto større er sandsynligvis tilslutningen til arbejderpartiet, der arbejdede for en mere omfattende socialpolitik.

at da denne fik magten, blev omsorgen for de gamle drejet i en retning, der gik længere end udviklingen på landsplan. Tesen ligger i tråd med Søren Kolstrups tese om de røde frontkommuner, der i perioden 1900-1920 drev en socialpolitik, som foretog en senere udvikling.

Tesen leder til følgende problemstilling: Hvem var hovedkræfterne bag opførelsen af "De gamles Hjem" i Rønne? Dette vil jeg søge besvaret gennem en analyse af debatten om opførelsen. Debatten udspandt sig fra 1915 til 1923. Der vil især blive fokuseret på Socialdemokraternes rolle. I det følgende vil jeg endvidere opstille en forsk-

Jacob Mogensens Stenbane, Pingels Allé og Svanekevej. O. 1. Verdenskrig. Foto fra Bornholms Museum.

ningsoversigt, der skal afklare, hvad der i øvrigt er skrevet og ment om alderdomshjemmenes og alderdomsunderstøttelseslovens eventuelle forbindelse til en velfærdside i første halvdel af det 20. århundrede.

1.3. Forskningsoversigt

Det nyeste indlæg i debatten er *Søren Kolstrup* fra 1996 ("Velfærdsstatens rødde"). Hans opfattelse er, at der fra 1900 til 1920 blev ført en ekspanderende socialforsorgspolitik i de "røde" kommuner i landet. De røde kommuner var købstæder med soci-

aldemokratisk flertal. Hans pointe er, at denne reformaktivitet på mange fronter foretog en udvikling, der først langt senere slog igennem på landsplan.

Alderdomsunderstøttelsesloven fra 1891 ser han derimod som pegende mere bagud til en liberal selvhjælpsstat end fremad, jævnfør dens skønsmæssige forvaltning. Imidlertid åbnede skønsprincippet for, at de røde kommuner kunne drive en mere velfærdsorienteret omsorg, hvilket bl.a. kom til udtryk i nye og velindrettede alderdomshjem, hvor de gamle kunne nyde en værdig livsaften. Alderdomshjemmene skulle kunne måle sig med de bedste pri-

vate stiftelser og have et niveau af omsorg, så hele spektret på den sociale rangstige ville søge dem. Dette ville have en klasseudjævnende effekt, som først for alvor blev taget i brug på landsplan med senere tiders mere universalistiske tiltag.

Det skal retfærdigvis siges, at alderdomshjemmene kun fylder en lille del af Søren Kolstrups argumentation, da han lægger mere vægt på de stigende udgifter til understøttelse i de socialdemokratiske kommuner, som sammen med de andre udvidelser på det reproduktive område peger fremad.

Nete Balslev Wingender ("Gammel og fattig", 1994) ser alderdomshjemmene i lyset af centralmagts intentioner om en differentieret socialforsorg. 1891-loven ses som et skridt væk fra hjælp til selvhjælp, og Balslev mener, at paragraf 5 skal tolkes som et forsøg på at tvinge kommunerne til at bygge alderdomshjem.

Imidlertid havde kun få kommuner i starten økonomien til at bygge, hvorfor staten gav dispensation til at indrette fattiggårde til aldersasyler. De alderdomshjem, der skød op frem til 1922, ses som monumenter for købstæderne og deres fremskridtsstræbende styre. Alderdomshjemmene betragtes derfor ikke som noget specielt socialdemokratisk projekt, og anskuelser er, at der ville være blevet bygget flere hjem, hvis kommunerne og sognene havde haft råd.

I *Ingrid Henriksens* bind af "Dansk Socialhistorie" ("Sociale brydninger 1914-1939") fra 1980 vægtes skønsprincippet negativt i vurderingen af 1891-loven. Mange gamle levede en kummerlig tilværelse, og tilstandene var ikke tilfredsstillende. Det var ikke positivt, at kun 3½ % af de

understøttede levede i de få asyler. Alderdomsunderstøttelsesloven ses som en del af det nye sociallovssæt fra 1890'erne, og generelt anskues det ikke som noget væsentligt skridt bort fra tidligere praksis. Det var en lovpakke med nogle fejl, som først blev rettet med socialreformen fra 1933, dog blev alderdomsunderstøttelsen forbedret med aldersrenteloven fra 1922. Henriksen beskæftiger sig øvrigt kun meget overfladisk med kommunalpolitikken.

Erik Rasmussen ("Velfærdsstaten på vej" (= bind 13 af "Politikens Danmarkshistorie", 1971) anlægger en strukturel forklaring på de mange alderdomshjem, der skød op omkring 1920. 1891-loven var utilfredsstillende, og flere kommuner byggede alderdomshjem for at forbedre forsorgen. De gamle var blevet en større og voksende del af vælgerbefolkningen som følge af forbedret lægevidenskab. Derfor var der god politisk ræsonnement i at forbedre de gamles forhold. Desuden var alderdomshjemmene et symptom på, at samfundet var ved at skifte struktur, i og med at familien mistede betydning og det offentliges ansvar voksede. Den stigende skatteprocent, der ramte alle, betød, at de fleste mente sig berettigede til at bruge det offentlige. Det offentliges voksende rolle i alderdomsforsorgen, især fra 1920 og frem, ses altså som et tegn på, at samfundet var inde i en velfærdsudvikling - hvilket jo også fremgår af bogens titel: "Velfærdsstaten på vej".

Torben Berg Sørensen ("Arbejderklassens organisering og socialpolitikens dannelse", 1978) anlægger et mere lineært syn på hele fattiglovspakken fra 1890'erne.

Frivilligheds- og forsikringsprincippet overlevede i senere socialpolitik, mens al-

derdomsunderstøttelsesloven af nødvendighed måtte være offentligt finansieret. Retsprincippet og den brede målgruppe i alderdomsunderstøttelsesloven ses som første led i udviklingen i retning af mere omfattende velfærd. Han kritiserer dog også skønsprincippet. Alderdomshjemmene omtales ikke direkte, men det antydes, at det var en socialdemokratisk ide, at flere skulle institutionsanbringes, og at forholdene for disse skulle forbedres.

Emil Wiinblads fremstilling fra 1921 ("Det danske Socialdemokratis Historie fra 1871 til 1921") er en rendyrket aktøranalyse, hvilket nok er svært at undgå i et partis jubilæumsskrift. Alderdomshjemmene anskues som produkter af socialdemokratisk kommunalpolitik, hvad end de opstod efter pres fra socialdemokraterne som opposition eller som renlivede socialdemokratiske flertalsprojekter.

Endelig har *Jørn Henrik Petersen* ("Den danske alderdomsforsørgelseslovgivnings udvikling", bd. 1, 1985, og "Dansk pensionspolitik i fortid og nutid", 1991) skrevet om årsagerne til lovens udformning. Hans synspunkter ligger i denne sammenhæng noget i tråd med Torben Berg Sørensens. Loven ses som et kompromis, som aldrig blev rigtigt tilfredsstillende, ej heller med aldersrenteloven.

Der er altså generel enighed om, at loven fra 1891 ikke var specielt vellykket og ikke pegede fremad mod senere velfærd andet end i skattefinansieringen. Alderdomshjemmene ses enten som resultat af regeringens vilje, som socialdemokratiske kommunalprojekter eller som resultater af skiftende samfundsstrukturer. Det er på denne baggrund, jeg vil søge at indplace analysen af Rønnedebatten, og analysen

skal derfor søge at give et svar på, hvorfor Rønne Alderdomshjem blev bygget.

1.4. Kilderne

Ud over det litterære materiale, som jeg har behandlet i ovenstående forskningsoversigt, har jeg på det lokale plan benyttet en række trykte og utrykte kilder. De utrykte kilder omfatter arkivmaterialet, som jeg har fundet på *Rønne Lokalhistoriske Arkiv* (RLA), *Landsarkivet* (LA) i København og *Arbejderbevægelsens Arkiv* (ABA). Det har først og fremmest drejet sig om journalsagerne, hvor jeg har fundet brevvekslinger, undersøgelser og betænkninger. På ABA har jeg også været i Socialdemokratiets arkiv for at finde oplysninger om kongresser og programerklæringer. Disse har jeg skullet bruge til at finde et svar på, om centralorganisationen officielt opfordrede til at føre en bestemt alderdomsforsorgspolitik i kommunerne.

For at kunne svare på, hvilken rolle enkeltpersonerne spillede, har jeg kigget i nogle personarkiver. Det har drejet sig om de ledende aktører i Socialdemokratiet i Rønne: *Niels Nielsen* og *C. N. Hauge*. Især gennemgangen af Niels Niensens arkiv på RLA har været indholdsrig. Her har jeg fundet taler og breve, der fortæller noget om hans ideer. Jeg har forsøgt at opspore, hvornår han første gang talte om nødvendigheden af et alderdomshjem, ligesom jeg har hæftet mig ved hans generelt store interesse for alderdomsforsorgen. C. N. Huges arkiv på ABA indeholder derimod intet, jeg har kunnet bruge. Hauge var formand for Socialdemokratiet i Rønne samt redaktør af Bornholms Social-Demokrat (SD). Jeg har også været i ledende bor-

gerlige politikeres personalarkiver i RLA. Disse har imidlertid intet indeholdt om alderdomsforsorg, og da det også ret hurtigt i min undersøgelse viste sig, at de borgerlige næsten uden undtagelse gjorde modstand mod en udvidet forsorg, er det ikke overraskende, at der ikke kan findes noget.

Af de lokale partiers arkiver har jeg kun kunnet finde *Socialdemokratisk Forbunds*.⁴ Partiets arkiv indeholdt bla. medlems- og forhandlingsprotokoller, som jeg har brugt til at svare på, om alderdomsforsorgen var en stor sag i partiet, eller om det mere var op til enkelte politikere.

Jeg har endvidere søgt efter de *borgerlige arkiver*, bl.a. arbejdsgiverarkiver og de borgerlige vælgerforeningers, men disse findes ikke på RLA, og en søgning i fx Erhvervsarkivets database har intet resultat givet.

Indgangskilden, eller opslagsværket, til sagsforløbene har været *byrådets forhandlingsprotokoller*. Disse har ikke stor informationsværdi, idet de ikke indeholder egentlige referater, men kun beslutningsreferater. Deri blev skrevet, hvad dagsordenen var, og hvad der blev foreslået, samt hvad der blev besluttet. Det er således kun et skelet, man finder her. Men der står henvisninger til journalsager efter hver behandlet sag, og disse protokoller bliver således alfa og omega for eftersporingen af sagen.

Da der ikke findes noget officielt, stenograferet referat fra byrådsmøderne, har jeg været nødt til at benytte mig kraftigt af *aviserne* på øen. Der fandtes en avis for hvert parti: Højres talerør var "Bornholms

Avis" - kaldet "Avisen" -; Venstres var "Bornholms Tidende"; Det Moderate Venstres var indtil 1905 "Dagbladet"; og socialdemokraterne havde deres egen "Social-Demokrat" fra 1902.

Heri udspillede sig mange dramaer, hvor gensidige beskyldninger fløj om ørerne på læsere og kombattanter. Man skal passe på med at tage skribenternes ord for pålydende, men aviserne giver en farverig og frodig beretning om sagens gang og er til spørgsmålet om kræfterne bag bygningen af alderdomshjemmet en vigtig kilde. I aviserne får man jo direkte svar på, hvad de politiske aktører mente. Ud over de indlæg, der direkte havde alderdomsforsorg som emne, har jeg brugt avisernes referater af by- og amtsrådsmøder til at få indblik i, hvad der blev sagt på møderne. I dette tilfælde er avisreferaterne blot beretninger, men eftersom jeg har brugt alle avisers referater, mener jeg at kunne tegne et nogenlunde fyldigt billede af, hvad der er blevet sagt på møderne. Alt i alt udgør avisernes referater en brugbar kilde, når der skal sættes kød på rådsprotokollemes skelet.

2. Magtfordelingen

2.1. Rønne Byråd

Fra 1906 var Socialdemokratiet repræsenteret i byrådet med 6 folk fra sin egen liste. I årene efter århundredeskiftet var Højre i opløsning, og Venstre var splittet i 2.⁵ Det Moderate Venstres blad, "Dagbladet", blev i 1905 opkøbt af "Tidende", og partiet Venstre gik herefter i en mere moderat

4 Det daværende officielle navn for Socialdemokratiet.

5 Niels Nielsen: *En by vokser til*, s. 316.

retning. Herefter blev der dannet et Radikalt Venstreparti.⁶ Ved valget i 1900 til den del af byrådet, der valgtes af de mindre skatteydere, lykkedes det Venstre at overtage flertallet med hjælp fra Socialdemokratiet. Ved valget i 1903 til den mindre del af rådet, som valgtes af de større skatteydere, udbyggedes Venstres flertal til 11 mandater mod Højres 4. Valgretsloven fra 1908 ændrede betingelserne⁷, og til byrådsvalget i 1909 havde Socialdemokratiet store forhåbninger om at erobre flertallet, men valget blev en skuffelse, da mandatfordelingen fra 1906 gentog sig.

Ved byrådsvalget i 1913 fik Socialdemokratisk Forbund - sammen med med det radikale medlem - flertal i byrådet og fik samtidig flertal i AUU (se s. 60). Socialdemokratisk Forbund var efterhånden vokset til at omfatte omkring 400 medlemmer i 1912⁸ mod ca. 200 i 1900⁹. Den socialdemokratiske fremgang fortsatte frem til valget i 1917, hvor partiet for første gang fik absolut flertal. Stillingen var efter dette valg 9-6 i Socialdemokratiets favør.

I april 1917 blev borgmester Wøldike i Rønne pg.a. sygdom tvunget til at træde tilbage. Dermed lå det lige for, at socialdemokraterne kunne indsætte en partifælle på borgmesterstolen. C.N. Hauge var socialdemokratisk formand, men var samtidig optaget af landstingsarbejde. Det blev derfor Niels Nielsen, der som næstformand blev valgt som borgmester.

Borgmester Knud Wøldike (1857-1917). Foto fra Lokalhistorisk Arkiv, Rønne.

Socialdemokraterne havde sat sig mangeligt tilrette i byrådsstolene, og heller ikke ved byrådsvalget i 1921 skete der ændringer i dette forhold. Antallet af byrådsmedlemmer blev i 1921 udvidet til 17, og dette gav Venstre og Socialdemokraterne 1 ekstra mandat hver.

I det følgende skal kort opridses styrelsesvedtægten i Rønne kommune for at se på kompetencefordelingen mellem byråd og udvalg, og denne skal sammenholdes med Per Bojes beskrivelse af den generelle kommunale forvaltning i perioden.

2.2. Rønnes styrelsesvedtægt

Ifølge styrelsesvedtægten fra 1889 bestod byrådet af 15 personer. Det var opdelt i 10 udvalg, der hver varetog et område. I 1889 var der naturligvis endnu intet aldersudvalg; dette kom først med i tillægget til vedtægten i 1898. Borgmesteren var formand for de udvalg, han var med i, hvil-

6 Ibid.

7 Bla. sløjfedes valgene til den mindre og større del af byrådet. Alle mandater valgtes herefter af den samme gruppe vælgere.

8 Socialdemokratisk Forbunds medlemsprotokol 1912.

9 Niels Nielsen: *En by vokser til*, s. 255.

10 Per Boje (red.): *Folkestyre i by og på land* (1991).

Borgmester Niels Nielsen (1872-1942) i sine yngre år. Foto fra Lokalhistorisk Arkiv, Rønne.

Redaktør C. N. Hauge. Foto fra Bornholms Museum.

ket dog ikke var noget krav fra Indenrigsministeriet.¹¹ Ethvert medlem af byrådet kunne til enhver tid stille spørgsmål til eller forlange oplysninger vedr. sager, som det pågældende udvalg behandlede. De udvalg, der havde med anvendelse af penge midler at gøre, skulle hvert år aflægge regnskab samt indsende budget for næste år til kasse- og regnskabsudvalget. I Rønne var beslutningsmyndigheden ikke lagt ud til udvalgene, da langt de fleste sager skulle forelægges til det samlede byråds godkendelse. Hvor beslutningsmyndigheden lå, blev ellers tolket vidt forskelligt fra købstad til købstad.¹² Alderdomsunderstøttelsesudvalget skulle således kun tage imod og behandle indkomne ansøgninger, hvorefter disse skulle indstilles til byrådet. I starten af perioden blev disse indstillinger sågar behandlet for åbne døre på byrådsmøderne, således at aviserne i dagene efter, med navns nævnelse, offentliggjorde, hvem der havde fået bevilget understøttelse. AUU bestod af 5 personer, heriblandt formanden for fattigudvalget, hvilket siger noget om, hvordan man så på de gamle. Der var jo i 1891-loven lagt op til, at de gamle skulle adskilles fra de fattige, men mange kommuner skelnede i praksis ikke imellem disse. At fattigudvalgsformanden automatisk havde sæde i AUU, tyder jo på en vis sammenblanding.

Udvalgsperioderne var, i overensstemmelse med normal praksis, før 1908 på 3 år, efter 1908 på 4 år, med mulighed for genvalg.¹³

11 Op. Cit. s. 118.

12 Ibid.

13 Op. Cit. s. 119.

I 1922 vedtoges en ny vedtægt, hvorved byrådet blev udvidet til 17 medlemmer, og antallet af udvalg steg til 18. Det kommunale arbejdspress var ganske enkelt stigende, derfor denne udvidelse, helt i overensstemmelse med den generelle udvikling.¹⁴ Den nye vedtægt omtaler mere detaljeret udvalgenes kompetencer og beslutningsgang. Udvalgene var beslutningsdygtige, såfremt over halvdelen var til stede, og beslutningerne toges ved stemmeflerhed. Udvalgene havde til opgave at udføre byrådets beslutninger og føre tilsyn med disse. AUU bestod nu af 5 valgte medlemmer, fattigudvalgsformanden var altså fjernet, og udvalget skulle varetage alle opgaver mht. alderdomsunderstøttelsen, der påhvilede byrådet. Paragraffen om AUU er betydeligt mere udførlig end i 1898, hvilket peger i retning af, at alderdomsunderstøttelsen i de forløbne godt 25 år var blevet en mere omfangsrig opgave i kommunen. Styrelsesvedtægterne ligger i det store hele ikke langt fra gængs praksis på landsplan, om end udvalgene i Rønne var blandt dem i landet, der havde mindst kompetence.

3. Sagen om alderdomshjemmet

Jeg vil nu vende mig mod undersøgelsens kerne: Sagen om alderdomshjemmet. Det blev en lang og pinefuld affære, der skabte debat i de fleste af byens kredse. Den strakte sig for alvor over 8 år, fra 1915 til 1923, hvor hjemmet stod færdigt. Men allerede i 1909 blev det spagfærdigt foreslået, at Rønne kunne have gavn af et hjem til de svageste gamle.

3.1. Niels Nielsen tager sagen op (1909-1915)

I "Socialdemokraten" findes ingen opfordringer om et alderdomshjem før 1909. I 1909 sendte Niels Nielsen og et medlem af AUU et brev til dette udvalg, hvori de opfordrede til at bygge et hjem.¹⁵ En undersøgelse havde vist, at der var behov for et sådant. Niels Nielsen havde gennem sit arbejde i udvalget set, at det blev sværere og sværere at finde en egnet plejebolig til de gamle, der var for svage til at bo i eget hjem. Desuden så det ud som om, det var billigere at forsørge de gamle på et hjem frem for at betale plejere for at passe de gamle i private hjem. "Socialdemokraten" tog sagen op, hvilket ikke kan undre, da Niels Nielsen på dette tidspunkt var tilknyttet bladet som journalist. Der argumenteredes stort set på samme måde som i brevet, og det anførtes, at næsten alle andre byer havde bygget et hjem¹⁶ - hvilket dog ikke helt stemmer overens med det. Nete Wingender er nået frem til.

Begrundelsen i 1909 var altså praktisk og human, og det var udelukkende fra socialdemokratisk side, at opfordringerne kom. Imidlertid var der ingen tilslutning til dette forslag i AUU, der havde borgerligt flertal. Det blev blot vedtaget, at forslagsstillerne kunne indhente oplysninger om økonomien i projektet.¹⁷ Det blev dog ikke officielt behandlet på møder i AUU før 1915, hvor det var et nyt forslag, der blev behandlet. Derfor blev forslaget ikke engang forelagt byrådet. Heller ikke de borgerlige aviser havde nogen kommenta-

¹⁵ Korrespondance til AUU.

¹⁶ "Social-Demokraten" 13.10. 1909.

¹⁷ Forhandlingsprotokollen for AUU 1909.

¹⁴ Ibid.

rer til forslaget, der blev lagt i dvale. Det eneste, "Tidende" og "Avisen" kunne gøre med opfordringen om et hjem i 1909, var at tie. Hvis de skrev noget, ville opfordringen blive til en sag, og så kunne folk tage stilling. Så længe det ikke var en sag, kunne det holdes ude af byrådet.

Forslagets stiller, Niels Nielsen, gik ikke i dvale. Han var "ovrefra", hvilket vil sige, at han ikke var født på Bornholm. Han kom til øen i 1898 som typograf hos "Tidende", men blev snart fyret pga. aktivt fagforeningsarbejde. Han overtaltes af Typograf-forbundet til at blive på øen, og i 1902 blev han ansat som regnskabsfører ved den ny-startede "Bornholms Social-Demokrat". Han var en ivrig socialdemokratisk agitator og engagerede sig hurtigt i kommunalarbejde. I 1904 blev han valgt til Hjælpekassen, og i 1909 blev han valgt til byrådet og blev med det samme medlem af AUU. Han fungerede samtidig som næstformand i Socialdemokratisk Forbund. Interessen for de gamle havde han hele tiden. I breve og taler fra 1899 og frem talte han ofte om de gamles kår, og han mente, at alderdomsunderstøttelsen alt for tit blev brugt forkert og uddelt alt for sparsomt. Han modtog ind i mellem breve fra folk på Bornholm, der mente, at de ikke fik den understøttelse, de havde krav på. Eksempelvis skrev en Anders Kjølter til ham 3 gange i 1903-1904.¹⁸ Noget tyder altså på, at alderdomssagen var mere for Niels Nielsen end blot en politisk sag.

Det er svært at overdrive Niels Nielsens engagement i Rønnes styrelse, idet han sad i bestyrelsen af tuberkulosesanatoriet, sygehusets bestyrelse, byrådet og flere af det-

tes udvalg samt amtsrådet og udvalg i dette. Han blev som sagt borgmester i 1917, og i 1936 kom han endda i Landstinget. Størst interesse havde han for sygehusarbejdet, men også havnen havde hans store bevågenhed. Alderdomshjemmet var en af de sager, han var mest stolt af at have deltaget i.¹⁹ Niels Nielsen var med hele vejen i sagen om alderdomshjemmet, eftersom han sad i AUU fra 1909 til sin død i 1941, og i denne artikel vil han derfor være et naturligt omdrejningspunkt i sagen.

3.2. En oversigt over begivenhedsforløbet frem mod vedtagelsen af byggeriet (1915-1921)

Fra oktober 1909 til april 1915 skete der ikke noget i sagen. Det er svært at klarlægge hvorfor, da der hverken var diskussion herom i byrådet, AUU eller aviserne.

I januar 1915 oprettedes et udvalg, der skulle stille forslag til arbejder, der kunne afhjælpe den voksende arbejdsløshed. Niels Nielsen var medlem af dette udvalg. Det var sandsynligvis i denne forbindelse, at hjemmet endnu engang kom på dagsordenen. I hvert fald blev det på byrådsmødet d. 12.4. foreslået at undersøge behovet for og tilslutningen til et eventuelt hjem.²⁰ På dette tidspunkt havde Socialdemokraterne flertallet i både byrådet og i AUU, og vejen lå i princippet åben for at opføre et hjem. Det blev også vedtaget at lade AUU foretage undersøgelsen, og i juli blev resultaterne forelagt byrådet. Rådet god-

¹⁹ Om Niels Nielsen: Brickas Personalleksikon og Niels Nielsens levnedbeskrivelse i et brev til Koefoed 1939 (i Niels Nielsens arkiv i RLA).

²⁰ Rønne byråds forhandlingsprotokol 1915.

¹⁸ Niels Nielsens arkiv, RLA.

kendte forslaget og vedtog at lade AUU udføre planer om opførelse af et hjem med plads til 40 beboere. Der var imidlertid ikke enighed i udvalget, men der var flertal for at bygge, og man kunne nu lede efter en egnet grund. I første omgang foreslog udvalget en grund, kommunen havde fået foræret af kirkeudvalget, Østre Kirkegård, men der var kraftig modstand mod at bygge der. En klausul i overtagelseskontrakten fastslog nemlig, at kommunen ikke måtte bygge på grunden, men skulle vedligeholde den som et offentligt, rekreativt område. Desuden var der stadig nogle grave, der ikke var blevet sløjfet, bl.a. en gravplads med medlemmer af tømrer Bidstrups familie. Han sad i byrådet og var ikke interesseret i at få sine slægtnings gravfred forstyrret.²¹

I stedet foreslog AUU, at kommunen købte et areal nær havnen af en avlsbruger. Arealet var af markjorden og ubebygget. På matriklen ved siden af lå købstadens isolationshus, der skulle huse folk, der udgjorde en smittefare. Udgiften til jordstykket ville blive tjent ind ved parceludstyknings af det areal, der ville blive tilovers.

Den 4.10. 1915 vedtog byrådet at købe arealet, såfremt Indenrigsministeriet godkendte planerne. Dernæst blev arkitektplanerne udarbejdet, og på mødet d. 15.11. 1915 vedtoges at bygge efter disse planer samt at indsende tegningerne til amtslægen.

Herefter begyndte sagen at trække i langdrag. Det viste sig, at sundhedsmyndighederne ikke kunne godkende at bygge et hjem så tæt på isolationshuset, og når de

ikke kunne godkende projektet, kunne Indenrigsministeriet heller ikke. Isolationshuset hørte under amtet, hvorfor bolden nu var spillet byrådet og Socialdemokraterne af hænde.

Niels Nielsen tog som medlem af epidemikommissionen, der bestyrede huset for amtet, sagen op i amtsrådet i december 1915.²² Huset var ubrugeligt, sagde han, og opfordrede til, at amtet opførte et nyt. Rådet var lydøret, men nogle medlemmer var betænkelige ved udgiften. Derfor trak sagen ud, og først i maj 1918 vedtog amtsrådet ved en afstemning at opføre et nyt isolationshus. Niels Nielsen spillede i denne sammenhæng en væsentlig rolle som initiativtager og vedholdende fortalere for projektet, og det er svært at overse sammenhængen med alderdomshjemssagen.

I marts 1916 modtog byrådet amtslægens erklæring, som altså var negativ. Byrådet bad AUU om en holdning til denne, og et flertal i AUU foreslog, at kommunen skulle købe isolationshuset af amtet for derefter at nedlægge det.²³

Der var i byrådet modstand mod planerne, og et af de konservative (tidligere Højre) medlemmer foreslog at udsætte sagen. Der blev derfor skredet til afstemning om dette forslag, som endte med, at projektets fortsættelse blev vedtaget med 8 stemmer mod 5.

Der havde været en del diskussion om hjemmets udseende, og med i afgørelsen var, at AUU skulle udarbejde nye facade-tegninger. Disse blev efter en kort diskussion i udvalget og i byrådet forkastet, og AUU vedtog i november 1916 at indsen-

21 Aviserne, oktober 1915.

22 Amtsrådets forhandlingsprotokol 1915.

23 AUUs forhandlingsprotokol 1916.

de de originale tegninger med ændringer til Indenrigsministeriets godkendelse.

Samtidig var der problemerne med isolationshuset. Amtet havde i juli i en skrivelse til byrådet meddelt, at man var interesseret i et areal ved sygehuset, hvor amtet kunne opføre et nyt isolationshus.²⁴ Byrådet vedtog at handle med amtet, og for en sum af 5200 kr. samt arealet ved sygehuset vedtog kommunen d. 14.11. 1916 at erhverve isolationshuset og den tilhørende grund.

Så vidt var sagen kommet efter 1½ år, at det eneste, der nu manglede, var amtets nye isolationshus. Projektet havde i første omgang kunnet gennemføres uden afstemning, men efter et lille års tid vendte nogle borgerlige sig mere alvorligt imod bygningen af dette og foreslog en udsættelse af byggeriet. Dette skabte usikkerhed hos Socialdemokraterne.

I sommeren 1916 havde amtet på Indenrigsministeriets foranledning spurgt, om kommunen stadig var interesseret i at købe grunden, selv om der ikke måtte bygges alderdomshjem på den. Byrådet svarede bekræftende, og i februar 1918 kom ministeriets godkendelse af købet.²⁵

Imidlertid var Rønne, sammen med resten af landet, kraftigt berørt af krigstidens råstofmangel og lavkonjunktur. Fabrikkerne kørte på lavt blus, og der var høj arbejdsløshed. Derfor var skattegrundlaget lavt, hvilket førte til svigtende kommunale indtægter. Problemet var derfor tveægget: Det var svært at overbevise folk om nødvendigheden af nye kommunale udgifter, samtidig med at det var nødvendigt at

sætte arbejder i gang for at sætte hjulene i sving. Prioriteringen blev en anden end i 1915, og afhjælpningen af arbejdsløsheden blev det største projekt. Socialdemokraterne foreslog selv at betragte alderdomshjemmet som et muligt projekt mod arbejdsløshed, på lige fod med andre.²⁶ Der var planer om at opføre en ny skole, at udvide museet, at opføre nogle boliger samt et privat projekt om opførelse af en ny bank. Der var udbredt enighed om den nye skole, og hverken boligerne eller museumsudvidelsen var ret dyre, så alderdomshjemmet blev skubbet i baggrunden. Samtidig fokuserede nogle af de borgerlige kræfter på småarbejder som skærveslåning og kloakforbedringer.²⁷

Mens opførelsen således var stillet i bero, tog sagen alligevel en afstikker. Byens missionshotel var i foråret 1920 i vanskeligheder, og bestyrelsen havde vedtaget at afhænde det. Den tilbød at sælge hotellet til kommunen, som så kunne indrette det til alderdomshjem. Byrådet var positivt stemt, men der var delte meninger om, hvorvidt hotellet overhovedet kunne bruges til alderdomshjem. Især var Niels Nielsen betænkelig, men var alligevel af den opfattelse, at det kunne lade sig gøre.

Købet var egentlig godkendt i byrådet, da en kreds af missionsfolk fik rejst nok penge til at sikre hotellets fortsatte eksistens. Hele forløbet tog få uger og var kun en parentes i sagen.²⁸ Byrådets enighed i sagen fortæller imidlertid noget om, at der var vilje til at gøre noget ved de gamles situation hele byrådet rundt.

26 "Social-Demokraten", 19.11. 1918.

27 "Bornholms Tidende", 20.11. 1918.

28 Rønne Byråds forhandlingsprotokol 1920 og "Social-Demokraten", april 1920.

24 Journalsag 56c 1915, Rønne Kommunes arkiv.

25 Journalsag 6-1923, Rønne Kommunes arkiv.

Missionshotellet i Grønnegade, set fra gaden. 1912. Foto fra Bornholms Museum.

Herefter var der stilhed om sagen i næsten 1 år. I april 1921 modtog byrådet et cirkulære om tilskud til offentlige arbejder fra Indenrigsministeriet.²⁹ Byrådet havde et par gange før udfyldt skemaer om hvilke arbejder, der var i gang, og hvilke der kunne tænkes igangsat i fremtiden, men det var første gang, der direkte blev tilbudt et tilskud. De andre gange var alderdomshjemmet blevet nævnt som projekteret, men udskudt pga. manglende finansieringsmuligheder. Nu var der en god chance for at få hjælp til økonomien, og samtidig ville projektet få regeringens blå stempel.

Der blev i hvert fald endnu en gang stillet forslag om opførelse af et hjem i byrådet den 31.5. 1921. På dette møde blev det vedtaget, at AUU skulle tage forslaget under fornyet overvejelse og fremkomme med forslag til og overslag over projektet. Niels Nielsen havde været i København for at undersøge muligheden for lån og tilskud og havde fået et foreløbigt tilsagn hos Indenrigsministeriet, hvis opførelsen blev brugt til at afhjælpe arbejdsløsheden.³⁰

Herfra gik det hurtigt. AUU arbejdede effektivt, og da borgmesteren den 8.8. modtog en skrivelse fra Indenrigsministeriet om godkendelse af et lån på 124000

29 Journalsag 88f-1920, Rønne Kommunes arkiv.

30 "Social-Demokraten" og "Tidende", 1.6. 1921.

kr. og et statstilskud på 77000 kr, var sagen klar. Der blev indkaldt til ekstraordinært møde den 13.8., hvor alderdomshjemmet var eneste punkt på dagsordenen. Et flertal i AUU indstillede, at byrådet vedtog at opføre hjemmet efter de originale arkitekttegninger, mens et mindretal ville have stillet sagen i bero. Der blev skredet til afstemning, og projektet blev vedtaget med 8 socialdemokratiske stemmer mod 7 borgerlige. Byrådet var altså totalt splittet, og var det ikke for det socialdemokratiske flertal, er det tvivlsomt, om sagen var blevet gennemført på dette tidspunkt.

Allerede to dage efter mødet, om mandagen, blev arbejdet udbudt i licitation via annoncer i dagbladene i Rønne. Tilbudene skulle være borgmesteren i hænde senest den 30.8., hvorefter det ville blive offentliggjort, hvem der skulle udføre arbejdet.³¹ Allerede den 6.9. 1921 kunne "Social-Demokraten" meddele, at målearbejdet var gået i gang, og at gravearbejdet snart ville blive påbegyndt.

I det følgende skal der fokuseres på udvalgte punkter i sagen, og meningsforskellene skal klarlægges for derved nærmere at kunne sige noget om aktørernes roller.

3.3. Debatten om bygningen af et alderdomshjem

3.3.1. Perioden 1915-1916

Da opførelse af et hjem igen blev et emne i foråret 1915, var byrådet ikke så partidelt i spørgsmålet. Der var socialdemokrater for

og imod, og der var nogle Venstre- og Højrefolk, der var for. På dette tidspunkt var det mere op til enkeltpersonernes holdning. Der var som sagt en begyndende arbejdsløshed i byen, og det blev diskuteret, hvad der kunne gøres ved det. Alderdomshjemmet blev nævnt af Niels Nielsen i denne sammenhæng, og de borgerlige ville godt være med til at undersøge, hvorvidt der var behov herfor, så længe man holdt sig for øje, at kommunens gæld ikke måtte stige for kraftigt. Det var dog ikke de borgerliges opfattelse, at der var behov for et hjem, eftersom langt de fleste boede i eget hjem og slet ikke havde lyst til at flytte.

Da AUU havde afsluttet sine undersøgelser, som omfattede et rundspørge blandt de gamle i byen og besøg på andre byers alderdomshjem, blev sagen atter taget op på et byrådsmøde. Her var der stort set enighed om, at byen kunne bruge et hjem, om end der var delte meninger om, hvornår der skulle bygges. Nogle borgerlige politikere ville have sagen udsat til næste års budgetforhandlinger. Der var som omtalt også uenighed om beliggenheden, men alle var dog enige om, at der skulle gøres noget ved ledigheden. Enden blev, at Niels Nielsen foreslog at fremme sagen af hensyn til arbejdsløsheden, og hvis denne faldt, kunne sagen tages med større ro. Dette blev vedtaget.³² "Social-Demokraten" ryddede dagen efter (d. 27.7. 1915) forsiden, hvilket avisen aldrig før havde gjort for en lokal sag, heller ikke ved socialdemokratiske valgsejre. I øvrigt bragte denne avis i tiden efter jævnlige meldinger fra AUUs møder, hvilket siger noget om,

31 "Social-Demokraten", "Tidende" og "Bornholms Avis", 15.8. 1921.

32 Aviserne, 27.7. 1915.

at sagen var temmelig betydningsfuld for Socialdemokratisk Forbund.

"Tidende" roste de besindige medlemmer af byrådet, der ville udsætte sagen til næste budgetforhandling, og kaldte det ellers for Niels Nielsens og fællers plan. "Avisen" roste ligefrem byrådet for at ville bringe dette offer for de enlige og ulykkeligt stillede gamle og håbede, at vejen nu var banet for et alderdomshjem.

Efter første omgang i sagen var der altså ikke de store uenigheder. Blot havde man ikke afgjort økonomien i projektet.

Det første lille sammenstød kom allerede i september, hvor rådet ikke kunne enes om, hvor hjemmet skulle ligge. Som omtalt var nogle medlemmer stærkt imod at bygge på den gamle kirkegård. AUU blev derfor nødt til at se på andre grunde, hvilket truede enigheden i udvalget, hvor Pihls betingelse for tilslutning var, at hjemmet skulle ligge på en grund ejet af kommunen. Den 5.10. 1915 vedtog byrådet med stemmerne 9 mod 0 at købe matrikel 271a af markjordene, hvilken var den grund, hjemmet kom til at ligge på. Men ved denne afstemning kom uenigheden til overfladen, idet den borgerlige fløj på nær én undlod at stemme.³³ Det blev altså mere og mere et socialdemokratisk projekt.

Midt i november blev tegningerne fremlagt sammen med regnskabet. Det var projekteret til 120000 kr., og meningene i aviserne var delte. "Avisen" mente, at det var en meget tiltalende tegning, og hele planen med et villakvarter på den overskydende jord var meget tiltalende. Dog mente man, at det var nødvendigt at hæfte sig ved økonomien i projektet. "Tidende" syn-

tes, at "... det er et helt lille slot at se til", og at regnskabet nok blev svært at holde inden for rammerne. Netop hjemmets udseende blev et omdrejningspunkt under hele forløbet, og "Tidendes" beskrivelse kom til at hænge ved, faktisk helt op i nutiden. Alderdomshjemmet er stadig i brug, og på skiltet, der viser hen til hjemmet, står der "Slottet".³⁴

I byrådet var der voksende bekymring for økonomien, og flere borgerlige medlemmer ville have uddybende økonomiske oplysninger og sagen underkastet nøjere overvejelse. Niels Nielsen var bekymret over udsættelsen og ville have sagen vedtaget, da den jo ville komme til at henligge i ministeriet i lang tid.³⁵

I marts 1916 kom der en skrivelse fra amtet, der fortalte, at sagen var i ministeriet.³⁶ Dette bragte atter sagen op i byrådet. Sagen havde cirkuleret, men noget var gået galt, og akterne var tilsyneladende forsvundet. Nogle medlemmer havde endnu ikke haft sagen, og ingen vidste, hvor den var nu. Desuden stillede medlemmer af både Konservative og Venstre sig stærkt tvivlende over for kommunens evne til at bære udgiften. Gælden ville vokse for meget og det i en tid, hvor man stod over for at udskrive ekstraskatter. Derfor stillede to medlemmer, Saksø og Olsen, forslag om at udsætte sagen, og ifølge "Avisen" med udmærkede saglige begrundelser. De mente, sammen med regnskabsfører Rasmussen fra Konservative, at sagen var fremlagt på et for spinkelt økonomisk grundlag, og at der manglede oplysninger om ud-

34 Aviserne, 16.1.1915.

35 "Tidende", 16.11. 1915.

36 Journalsag 6-1923, Rønne Kommunes arkiv.

33 Aviserne, 6.10. 1915.

Niels Nielsen i sine ældre år. Foto fra Lokalthistorisk Arkiv, Rønne.

gifterne til hjemmets drift og i det hele taget projektets finansiering. Desuden kunne projektet ikke i nogen særlig grad afhjælpe arbejdsløsheden, og det var heller ikke klogt at bygge noget, der ikke gav afkast.

Ifølge "Avisen" nærmest spruttede Niels Nielsen af raseri over disse forbehold, da sagen havde været fremlagt i alle detaljer i lang tid, og det regnskabsmæssige indhold ikke havde ændret sig, siden det blev vedtaget første gang. Han beklagede, at Socialdemokraterne af hensyn til mindretallet ikke havde gennemført sagen 3 år før og var altså på dette møde klar til at bruge flertalsmagten. Han advarede modstanderne om, at det tværtimod ville

blive dyrere at vente, eftersom materialepriserne steg og mente, at de kun var ude på at forhale sagen. Andre socialdemokrater talte for det humane aspekt i sagen.

"Avisen" beskyldte Niels Nielsen for selv at være skyld i, at tegningerne flød, og sagen derfor var blevet forsinket. Desuden mente den ikke, at det var forsvarligt at bygge på det tidspunkt. "Avisen" havde altså taget en drejning i sin opfattelse af det rigtige i at bygge. Måske var der blevet dikteret noget fra højere sted, men det ligger ikke inden for rammerne af denne artikel at afdække grunden hertil. Blot kan det slås fast, at der var sket en holdningsændring, som også gjaldt den borgerlige del af byrådet. Denne var mere vedhol-

Vestre skole i Ellekongstræde. Foto fra Bornholms Museum.

dende og markant i sin kritik af projektet og bakkede i samlet trop op om Olsens modstand mod hjemmet.³⁷Jeg har ikke kunnet få fat i en forhandlingsprotokol fra nogen af de borgerlige partier, men en sådan kunne måske have belyst årsagen til den øgede partidisciplin.

3.3.2. Sagen genoptages (1920-1923).

I de næste 3-4 år skete der ikke rigtig noget i sagen. Det var ikke fordi, al kommunal byggeaktivitet lå stille, da der bl.a. blev indviet en ny skole i 1921. Alderdomshjemmet blev endda skubbet længere ned i rækken af projekter i 1918, hvor Niels Nielsen som formand for byggeudvalget

lod det ligge til bedre tider. AUU havde selv foreslået, at sagen skulle overdrages til byggeudvalget. Der var enighed i byrådet om betydningen af at sætte arbejder i gang, og argumentet var, at det var bedre at sætte selv ret omfattende arbejder i gang frem for at udbetale understøttelse.

Skolen kom til at koste det samme som senere alderdomshjemmet, omkring 500000 kr. Der var slet ikke samme uenighed at spore i denne sag. I 1918 foreslog skoleudvalget, at noget af den gamle skole, der lå ved Store Torv, blev flyttet længere væk fra midtbyen. Skolen kunne trænge til en udvidelse, og samtidig ville det løse problemet med manglende plads til borgmesterkontor, der kunne indrettes i de gamle skolelokaler. Arkitekt Funch-Espersen, der også tegnede alderdomshjem-

³⁷ Aviserne, 4.4. 1916.

met, udarbejdede planer over den nye skole, og disse godkendtes senere på året 1918. Efter to omgange licitation påbegyndtes arbejdet i juni 1919, og skolen blev indviet i februar 1921.³⁸ Det hører med til historien, at den gamle skole var blevet renoveret i 1911, således at man undgik at bygge en ny skole de næste mange år. Det var altså ikke strengt nødvendigt med en ny skole i 1918. Skolesagen ansporede ikke til nogen særlig avisdebat, og i byrådet var man heller ikke uenig³⁹. Dog kritiserede "Avisen" de lidt for fine forhold "... i disse Tider er en halv Million Kroner mange Penge".⁴⁰

Samtidig var kommunen i gang med at udvide havnen, og der blev opført en større bygning på Kaolinkajen.

I april 1920 kom så tilbuddet fra Missionshotellet. De borgerlige tog med kys hånd imod tilbuddet, da kommunen slap for at bygge, og Socialdemokraterne gik noget tøvende med til det, da man så i det mindste fik gjort noget ved de gamles forhold. Reaktionen antyder, at de borgerlige muligvis følte, de kunne få lettet den dårlige samvittighed over ikke at ville være med til at bygge, og at det for Socialdemokraterne handlede om for alvor at gøre noget ved de gamles forhold. En ombygning af hotellet ville bare være en midlertidig løsning.

38 "Social-Demokraten", 19.2. 1921.

39 At den borgerlige fløj var velvilligt indstillet overfor opførelsen af en ny skole, kan forklares med at flere af dem selv havde børn i den offentlige skole. Modstanden imod et nyt alderdomshjem kan skyldes, at de fleste borgerlige politikere og vælgere sandsynligvis ikke ville få brug for alderdomshjemmet, da de selv havde sparet op til alderdommen og derfor ikke var kvalificerede til at modtage alderdomsunderstøttelse.

40 "Avisen", 19.2. 1921.

1921 blev ifølge Niels Nielsen det værste år nogensinde.⁴¹ I juni havde anvisningskontoret i Rønne 661 tilmeldte ledige, og kaolinværkerne og teglværkerne stod stille. Endnu engang diskuteredes, hvad der kunne gøres, og Niels Nielsen fremhævede alderdomshjemmet. Det fremgår af avisernes referater, at han havde været i København for at søge tilskud. Af nogle breve fra arkitekten, der var bosiddende i hovedstaden, til Nielsen, fremgår det, at der fra disse to havde været en livlig aktivitet i foråret 1921.⁴² Når Niels Nielsen ikke var i København, fungerede Funch-Espersen som den forlængede arm og besøgte ministerier og sundhedsmyndigheder for at sætte skub i sagen. I AUUs forhandlingsprotokol er der ikke nævnt noget om denne aktivitet, så noget kunne tyde på, at det skete på Nielsens eget initiativ. Det medførte i hvert fald, at regeringen meddelte sit tilsagn om tilskud i august 1921. Tilskuddet skulle ses som en hjælp til at modvirke arbejdsløsheden, ikke som et direkte tilskud til alderdomshjemmet. Den 13.8. fremførte Niels Nielsen efter indstilling fra et flertal i AUU så sagen i byrådet endnu engang.

Tilskuddet var betinget af, at arbejdet blev sat i gang inden 4 uger.⁴³ Hjemmet var projekteret til 73 gamle og med 80 senge i alt. Det samlede bebyggede areal ville udgøre 667 m², og udgifterne ville beløbe sig til 403000 kr. samt kurstab og arkitekthonorar. De Socialdemokrater, der tog ordet, bakkede alle op om projektet og argumen-

41 Niels Nielsen: "Til Forklaring af Dispositionerne 1917-1929".

42 Journalsag 6-1923, Rønne Kommunes arkiv.

43 Brev fra Indenrigsministeriet til Rønne Byråd 8.8. 1921 i journalsag 6-1923.

terede med, at forøget pengeomsætning var det eneste universalmiddel. Denne gang var det nødvendigt at ignorere mindretallet, da hjemmet ikke kun var en nødvendighed for de gamle, men også for at få folk i arbejde, sagde Niels Nielsen.⁴⁴

De borgerlige var imod. Hovedargumentet var som før, at kommunens gæld, og dermed skatteprocenten, ville vokse for meget. Sagen skulle udskydes, til materialepriserne faldt. Derefter kom en række forskellige argumenter, som bl.a. gik på, at de gamle slet ikke ville finde sig til rette i det herregårdsagtige palæ - man skulle hellere bygge noget i retning af en 3-4-længet gård. Desuden mente en konservativ, at det private byggeri nok skulle komme i gang. Ydermere ville beliggenheden komme til at genere havneudvidelsen, og en anden mente, at havneudvidelsen ville komme til at genere beboerne på hjemmet.⁴⁵

Socialdemokraterne svarede igen med nogle humane perspektiver og det faktum, at forholdene i byen havde ændret sig, sådan at det nu var omkring halvdelen af de understøttede, der boede til leje. Man kunne altså ikke længere tale om "hver mand sit hus". Men Niels Nielsen støttede sig også til regeringens tilsagn, som nok var det, der for alvor stivede hans ryg af. Et nyt argument var dog, at opførelsen ville medføre, at der blev ledige boliger efter de gamle, der flyttede ind på hjemmet. Der var konstante problemer med at finde boliger til husvilde i byen, og hjemmet kunne altså indirekte afhjælpe dette problem.⁴⁶

Det eneste, der adskilte denne diskussion fra den i marts 1916 var, ud over de forværrede forhold, at regeringen ville støtte projektet.

Korrespondancen mellem Niels Nielsen og arkitekt Funch-Espersen viser, at byråds afstemning blot var en formalitet. Planerne var langt fremme, og allerede d. 18.7. fremsendte arkitekten tegningerne til licitationen. Han udtrykte håb om, at sagen kunne ordnes hurtigt, så tegningerne allerede kunne udleveres en uge efter. I et brev d. 6.8. beklager arkitekten, at sagen har ligget hen. Den mangler kun ministerens underskrift, og arbejdet skulle gerne være i gang den 28.8., skrev han. Senere i brevet skrev han: "... Byrådsmøde og Licitation kan vel følge straks efter Underskrifterne, saa jeg kan faa Tid til at ordne alt det Fornødne inden d. 28., hvor Arbejdet gerne skulde være i Gang."⁴⁷

Det er uklart, hvorfor arbejdet skulle være i gang inden d. 28., men det er også uvæsentligt. Vigtigst er det, at sagen syntes at være klargjort i sådan en grad, at byrådsdiskussionen næsten var ligegyldig. Nielsen og det socialdemokratiske flertal var fast besludtede på at gennemføre projektet, og så kunne de borgerlige ellers protestere, så tosset de ville!

Næste fase i debatten foregik i aviserne.⁴⁸ Den 3.9. indrykkede en Th. Lund et læserbrev i alle aviserne. Han var direktør for en større virksomhed og medlem af de Konservative, men ikke byrådsmedlem. Dette læserbrev skulle blive det første i en længere serie, hvor Lund kritiserede og Niels Nielsen replicerede.

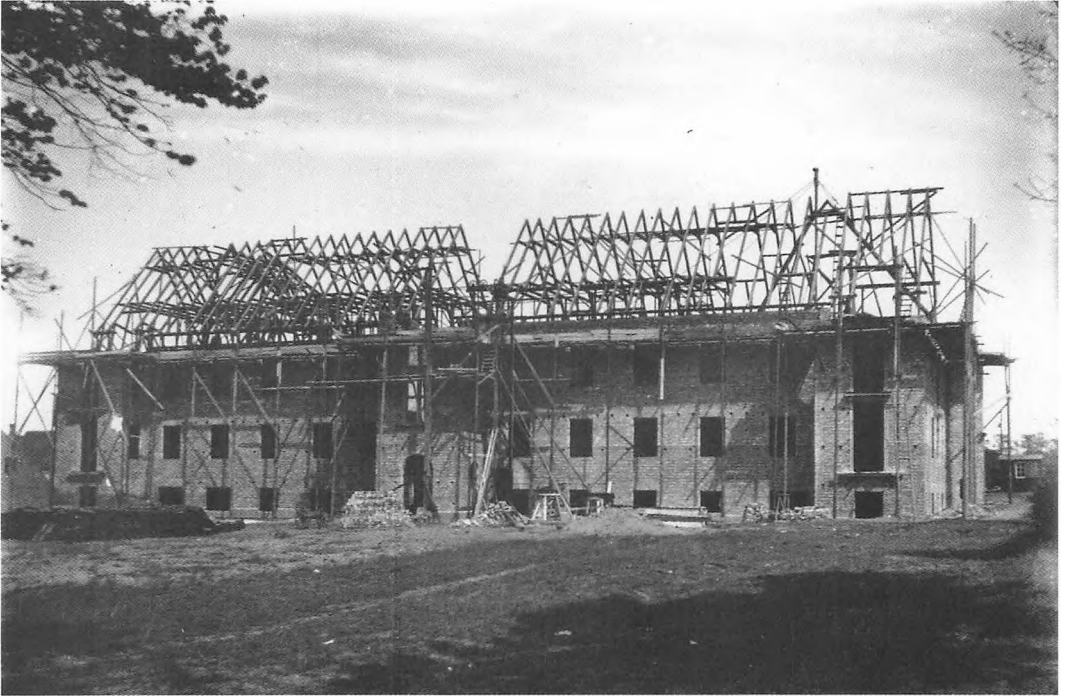
44 "Social-Demokraten", 15.8. 1921.

45 "Tidende" og "Avisen", 15.8. 1921.

46 Aviseme, 15.8. 1921.

47 Journalsag 6-1923.

48 Fra aviserne september 1923 til januar 1925.

De Gamles Hjem under bygning. Foto fra Bornholms Museum.

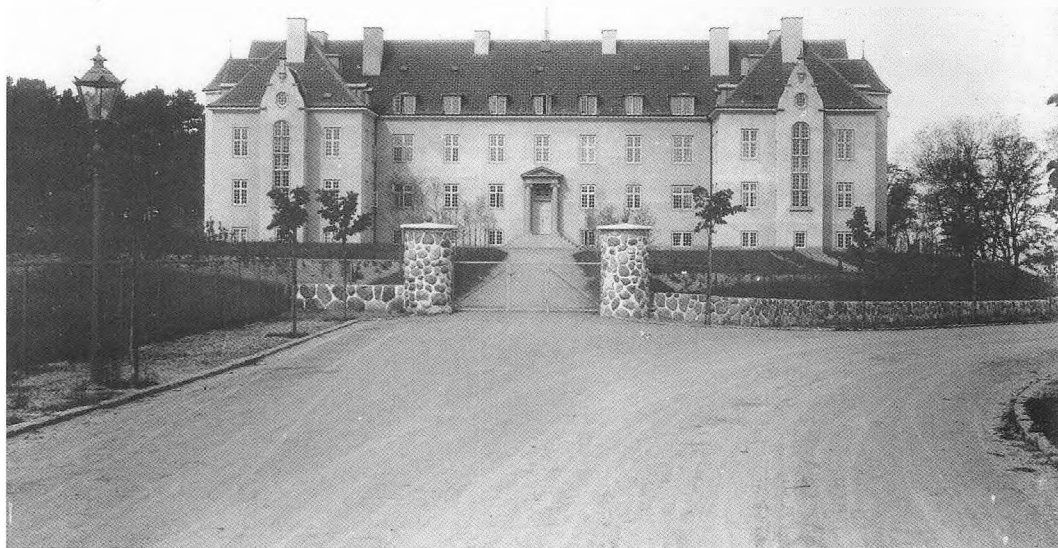
Lund var i første omgang forarget over udgiftens betydning for budgettet, men snart gik han over til at kritisere måden, hvorpå krisen blev håndteret. Han mente, at problemet var de høje lønninger, og diskussionen med Niels Nielsen udviklede sig til at gå på økonomiske teorier.

Diskussionen illustrerer meget godt, hvad det var, der rørte sig i Rønne. Der var den socialdemokratiske fløj, der arbejdede for en mere human omsorg og gjorde det med en problemløsningsmodel, der minder om en senere keynesianisme. Modsat dem stod den borgerlige fløj, der havde nogle anskuelser, der i nogen grad rakte bagud til de liberale selvhjælpstanker, fra før Socialdemokratiet fik indflydelse.

Splittelsen i AUU, hvor det kun var et flertal, der indstillede opførelsen, ses af en

kommentar, de 2 borgerlige medlemmer knyttede til et af Lunds breve. Heri fremlagde de deres modstand og holdning til projektet. De havde foreslået, at kommunen købte præstegården, som kunne indrettes til 30-40 personer. Desuden troede de ikke på, at regnskabet ville holde, og at forrentningen sammen med driftsudgifterne ville blive en alt for stor post for kommunen. De regnede med en forrentning på 8%, hvor Nielsen regnede med 6%. Lånet var endnu ikke på plads, derfor kunne ingen være sikre på, hvad renten ville blive, og dette var hovedårsagen til de store forskelle i Nielsens og modstandernes udregninger. Enden blev en rente på 6,5%.

Efter Nielsens og Lunds avisdebat fortsatte diskussionen en måneds tid med andre aktører. Der var en P.H. Bertelsen, som

De Gamles Hjem. 1925. Foto fra Bornholms Museum.

også beklagede den nye gældspost, og han modsagdes af "en Arbejder", der gentog Niels Nielsens argumenter. Især diskuterede de Lunds idé om de høje lønninger, der skulle sættes ned.

Efterhånden stilnede kritikken af, og byggeriet af hjemmet fik lov til at foregå mere eller mindre uberørt i pressen. Der var stadig kritiske røster ind i mellem, der kritiserede økonomien. Men socialdemokraterne lod kritikken passere.

Sidst i maj 1923 begyndte de første gamle at flytte ind, og den 13.6. 1923 blev hjemmet indviet, og alle var enige om at byen havde fået en institution, den kunne være stolt af.

Freden holdt imidlertid kun til budgetfremlægningen i november 1923, hvor budgettet ellers viste et overskud på

250000 kr. De borgerlige hæftede sig ved overskridelserne i budgettet for hjemmet, som de mente havde kostet 100000 kr. for meget. Der kunne sagtens være bygget knapt så fint, sagde de. Budgettet affødte en ny runde avisskriverier, hvor kritikerne brugte set det samme argumenter, som de havde brugt siden 1916.

Igen ved budgetforhandlingerne i 1924 blev der peget fingre af Socialdemokraternes ødsle styre, som havde resulteret i det dyre hjem. Diskussionen gentog sig, som den i øvrigt gjorde med formindsket styrke op til byrådsvalget i 1925.

Her har jeg valgt at forlade diskussionen. Den borgerlige kritik fornyede sig ikke meget gennem hele forløbet, men den socialdemokratiske argumentation for sagen ændrede sig en smule. Da først hjemmet

var opført, greb socialdemokraterne ikke sagen an på nye måder. De fremførte blot igen og igen de samme svar på de borgerliges gentagne spørgsmål.

4. Konklusion

Problemstillingen gik på at klarlægge især Socialdemokraternes rolle. Som det fremgår af det ovenstående, var det første spæde pip i sagen socialdemokratisk. Det var Niels Nielsen, der i et brev foreslog, at kommunen opførte et hjem. Næste gang det blev et emne, var det igen Socialdemokraterne, der tog det op, specielt Nielsen. Tredje gang, i 1921, gik han helt uden om byrådet i første omgang og foretog selv sonderingerne i ministeriet. Sagen var klargjort af den socialdemokratiske byrådsgruppe, om end der ikke findes noget officielt herom i Socialdemokratisk Forbunds forhandlingsprotokol. Det var altså hver gang på initiativ af Socialdemokratiet, at sagen blev taget op.

I forløbet anvendte socialdemokraterne 3 vinkler på sagen. Først blev hjemmet præsenteret som et humanitært projekt, der skulle gøre noget ved de gamles kummerlige forhold. Dernæst blev det til en del af de offentlige arbejder til at modvirke arbejdsløshed. Dette var også det vigtigste argument tredje gang, men her blev hjemmet også præsenteret som noget, der kunne afhjælpe bolig manglen. Da hjemmet, til partiets store overraskelse, ikke blev positivt modtaget i 1909, ændrede socialdemokraterne taktik. De indså, at rent humanitære begrundelser ikke var gode nok til at overbevise de borgerlige. Da de dårlige tider gjorde det nødvendigt at sætte arbejder i gang, kom hjemmet på banen igen.

Sagen havde imidlertid ikke ligget stille fra 1909 til 1915, hvilket fremgår af nogle breve fra 1914 fra andre byers AUU, hvori der var oplysninger om deres alderdomshjem.⁴⁹ Socialdemokraterne arbejdede hele tiden på sagen, og måden, sagen blev fremlagt på, blev tilpasset situationen. Den socialdemokratiske tøven fra 1918 til 1921 kan forklares ud fra et ønske om at undgå splid i lokalsamfundet. Der var i 1918 enighed om at sætte byggearbejder i gang, og alderdomshjemmet kunne være ligeså godt som andre projekter. Men Socialdemokraterne vidste af erfaring, at netop denne sag var en varm kartoffel, som ville vække de borgerliges voldsomste modstand. Niels Nielsen var stadig ny i borgmesterstolen, og Socialdemokraterne havde kun haft absolut flertal i under et år. Da først de havde konsolideret sig og fået bekræftet den politiske magt i byrådet ved i 1921 atter at få absolut flertal og dernæst fik regeringens godkendelse af projektet, blev der set stort på ønsket om fred. De borgerlige var bekymrede for kommunens gæld, sagde de, og kunne derfor ikke gå med til at bygge så dyrt. Men skolen, hvor nogle af de borgerliges egne børn gik, var der ikke uvilje til at finansiere, hvilket pegede i retning af, at de borgerlige simpelt hen ikke var interesseret i, at de fattige gamle skulle have så fine forhold. Det ligger også fint i tråd med en traditionel liberal ide om ansvar for eget liv. I 1921 havde alderdomsunderstøttelsen i de borgerliges øjne stadig et skær af almisse og fattighjælp over sig, og den understøttede var selv skyld i at være havnet i den situation.

Kun én gang i forløbet bakkede de bor-

49 De Gamles Hjem 1914-1928, Rønne Kommune arkiv.

Luftfoto. Rønne, Sydhavnen, Kastellet, Galløkken.

Luftfoto der viser Sydhavnen, Kastellet og Galløkken. Tv. træder De Gamles Hjems imponerende bygning tydeligt frem. U.å. Foto fra Bornholms Museum.

gerlige op om projektet, resten af tiden protesterede de højlydt mod projektet. Man kan altså ikke sidestille denne sag med den generelle udvikling i de røde kommuner, som Kolstrup ser den. Ifølge ham var Socialdemokraterne ofte dem, der forslog og efter nogen tøven fik opbakning fra dele af det borgerlige spektrum. Rønnesagen går dog godt i spænd med Kolstrups idé om, at konjunkturene skulle være af en bestemt beskaffenhed, enten krise eller opsving, før de socialdemokratiske ideer kunne gennemføres.

Der er ikke noget, der tyder på, at hjemmet var en del af en politik ført af den socialdemokratiske landsorganisation. I programmer og manifeste fra datiden findes ingen opfordringer til at bygge hjem, ud over at der generelt henstilles til at føre en så human forsorgspolitik som muligt.

Landsorganisationen havde ikke, som i Norge, et detaljeret kommunalpolitisk program, og alt tyder på, at alderdomshjemmet blev til på initiativ af det lokale Socialdemokrati. Man havde naturligvis ladet sig inspirere af andre byer, men modtog ingen opfordring fra højere sted om at foreslå et alderdomshjem.

Den holdning, socialdemokraterne lagde for dagen, og som altså resulterede i alderdomshjemmets opførelse, peger fremad. Det var deres opfattelse, at adgangen til aldersunderstøttelse skulle gøres så let som mulig, og at alderdomshjemmet skulle gøre oplevelsen af alderdommen så ens som mulig for rig og fattig. Alderdomshjemmet i Rønne fik en klasseudglattende effekt på den måde, at de fattige gamle på hjemmet kunne leve en tryk og sikker livsaften, som før havde været for-

beholdt de velstillede. Set i en velfærdsmæssig sammenhæng var dette noget, der først skete på landsplan med 1930ernes sociale reformer.

Det står altså fast, at Socialdemokraterne i Rønne var primus motor i projektet. Det er helt sikkert, at hjemmet ikke ville have fået den udformning det fik, hvis ikke Socialdemokraterne havde ført an. Det er tvivlsomt, om der overhovedet ville være blevet opført et hjem, før regeringen i 1931 fik mulighed for at pålægge kommunerne at bygge. Konjunkturerne hjalp imidlertid til på den måde, at regeringen nok ikke havde ydet tilskud, såfremt der ikke var høj arbejdsløshed og brug for at gøre noget ved denne. Hvis ikke Rønne havde fået dette tilskud, er det sandsynligt, at projektet havde fået lov at hvile til bedre tider.

Litteratur- og kildeoversigt

1. Litteratur

Boje, Per; red.: *Folkestyre i by og på land*. Herning 1991.

Hansen, S. Aa. og Henriksen, Ingrid: *Sociale brydninger 1914-1939* (= bind 5 af *Dansk Socialhistorie*). Kbh. 1980.

Kanstrup, Jan; red.: *Kommunal opgaveløsning 1842-1970*. Odense 1990.

Kofoed, K. H.: *Bornholms politiske historie*. Bind V. Rønne 1940.

Kolstrup, Søren: *Velfærdsstatens rødder*. (Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie, bd. 38, Kbh. 1996.)

Larsen-Bjerre, H.: *Ny tid - grotid. Rønne Købstad i 650 år*. Rønne 1977.

Nielsen, Niels: *En by vokser til*. Rønne 1959.

Nielsen, Niels: *Til forklaring af dispositionerne 1917-1929*. Rønne 1929.

Petersen, J. H.: *Den danske alderdomsforsørgelseslovgivnings udvikling*, bd. I. Odense 1985.

Petersen, J. H.: *Dansk pensionspolitik i fortid og nutid*. Odense 1991.

Rasmussen, Erik: *Velfærdsstaten på vej 1913-1939* (= bd. 13 af *Politikens Danmarkshistorie*). Kbh. 1965.

Ruge, Emil: *Rønnebogen*. Rønne 1952.

Svendrup, Torben (red.): *De gamle*. Kbh. 1991.

Sørensen, Torben Berg: *Arbejderklassens organisering og socialpolitikens dannelse*. Kbh 1978.

Wiinblad, Emil: *Det danske Socialdemokratis Historie fra 1871 til 1921*. Kbh 1921.

Wingender, Nete Balslev: *Gammel og fattig*. Kbh 1994.

2. Kilder

Rønne lokalhistoriske arkiv:

- Uddrag af Rønne Byråds forhandlinger 1906-1925.
- Personalarkiver for Niels Nielsen, Otto Bidstrup, Mogens Bidstrup og H. P. Holm.
- Rønne Socialdemokratisk Forbunds forhandlingsprotokol 1902-1922.
- Snedkerforbundets forhandlingsprotokol 1901-1915, 1916-1923.
- Medlemsprotokol for Socialdemokratisk forbund i Rønne 1905-1920.

Landsarkivet i København, Rønne Kommunearkiv:

- Forhandlingsprotokol for udvalget for alderdomsunderstøttelse, 1914-.
- Forhandlingsprotokol for udvalget for alderdomsunderstøttelse, 1891-1914.
- Forhandlingsprotokol for diverse udvalg 1917-69.
- Korrespondance til udvalget for alderdomsunderstøttelse 1902-1925.
- 13 journalsager.
- De gamles hjem 1914-1928.

Arbejderbevægelsens Arkiv, København:

- Socialdemokratiets og C. N. Hauges arkiv.

Amtsgården i Rønne:

- Amtsrådets forhandlingsprotokoller 1915-1922.

Aviser:

- "Bornholms Social-Demokrat" 1902-1925.
- "Bornholms Tidende" 1909-1925.
- "Bornholms Avis" 1909-1925.

På togt med Hvide Ørn til Christiansø

Af Jakob Seerup

Udskrivning af skatter har til alle tider været magthavernes upopulære lod. At opretholde et velfungerende samfund kræver imidlertid omfordeling af goderne, og selv om det er upopulært, gøres dette bedst ved hjælp af skatter. På Bornholm udmøntede dette eviggyldige problem sig i ganske alvorlige konflikter mellem borgere og statsmagt. I denne artikel vil de skatteuroligheder, der fandt sted på øen i 1760'erne, blive præsenteret. Dernæst følger et uddrag af en dagbog, der blev ført af en dansk søofficer, som i forbindelse med disse skatteuroligheder besøgte Bornholm og Christiansø i 1770.

Ekstraskatten og Bornholm

Generelt lå 1700-tallets skattegrundlag fast. Skatten på hartkorn (ejendomsskat), konsumtionsafgifter, told og personskatter var sammen med Øresundstolden med til at holde sammen på det store budget. I stigende grad måtte staten dog dække sine finansielle behov med salg af krongods, inden- og udenlands låntagning og seddeludstedelse. Men i løbet af århundredet var der til stadighed problemer med at finansiere den stadigt omsiggribende statsmagt. Skatterne steg, men det samme gjorde statens udgifter til hær, flåde, hofhusholdning og mange andre ting. Især i krigs- og kriesituationer opstod et behov for at få dækket underskuddet i statskassen ved hjælp af ekstraskatteudskrivning. Af sådanne ekstraskatter kan nævnes skat på parykker, spillekort og andre forbrugsgoder.

Bornholm indtog en særlig stilling i forhold til disse ekstraskatteudskrivninger, idet øens borgere siden 1658 havde været forskånet for dem.¹ Ikke fordi Kongen var

taknemmelig for, at øen havde kæmpet sig tilbage til riget, men af den praktiske årsag, at bornholmerne måtte opretholde en stærk militi og til stadighed vedligeholde og udbygge det omfattende system af skanser, der skulle beskytte øen mod en eventuel invasion.

I 1762 besluttede Kong Frederik d. 5., at nu skulle det være slut med denne forskelsbehandling. Den 1. december 1762 nåede nyheden, at Bornholms ca. 17.000 borgere måtte betale ekstraskat som alle andre, til Bornholm. Netop det år var udgifterne til hær og flåde vokset voldsomt, idet landet stod over for en krigslysten russisk zar, der truede med at invadere hertugdømmerne. Krigen blev ganske vist ikke til noget, idet den russiske zar blev afsat, før han gjorde alvor af sine invasionsplaner. Men da var de danske hærenheder allerede afmarcheret til Holsten, og en større eskadre af danske orlogsskibe sejlet i krigsberedskab til farvandene ud for hertugdømmernes kyster. Og det havde alt sammen kostet forfærdeligt mange penge. Derfor måtte rigets borgere endnu en gang til lomme og betale omkostningerne over en ekstraskat. Og det skulle bornholmerne også - mente man i København.

På Bornholm var man ikke til sinds at betale disse ekstraskatter. Den Beständige

¹ Denne redegørelse for skatteurolighedernes nærmere forløb bygger på N.K. Zahrtmanns, *Borringholmerens Historiebog*, bd. 2 s. 174ff. Zahrtmann har ingen kildeangivelser, men giver dog den mest udførlige redegørelse, der findes. Jeg har ikke fundet anledning til at betvivle hans faktuelle oplysninger, og fakta stemmer, hvor det har været muligt at efterprøve dem. Tildragelsen er også kortfattet omtalt hos Edvard Holm, *Danmark-Norges Historie under Kristian VII (1766-1808)* Kjøbenhavn, 1902. s. 415-16, og hos J.A. Jørgensen, *Bornholms Historie*, 1901, II s. 157-58.

Kommission for Bornholm, der var nedsat i 1742 som et organ, der kunne rådgive de statslige myndigheder om øens særlige behov, stillede sig på bagbenene.² Kommissionen, som bestod af øens kommandant, vicekommandant, amtmænd, amtsforvalter og i visse tilfælde øens provst, påpegede blandt andet, at en af 1762-krisens følger havde været, at man havde erkendt behovet for at udbygge de bornholmske skanser - et arbejde de bornholmske bønder havde påtaget sig. I første omgang syltede kommissionen betalingen og sendte et bønsskrift om fritagelse til hovedstaden. Siden hen truede den dog bornholmerne med at inddrive ekstraskatten med militær magt. Det sidste var en noget tom trussel, som vel primært var ment som et figenblad i forhold til de utålmodige skatteinddrivere i centraladministrationen. For officererne i den bornholmske militæ, der var den eneste militære magt, der var til stede på øen, var lige så arge modstandere af ekstraskatten som alle andre!

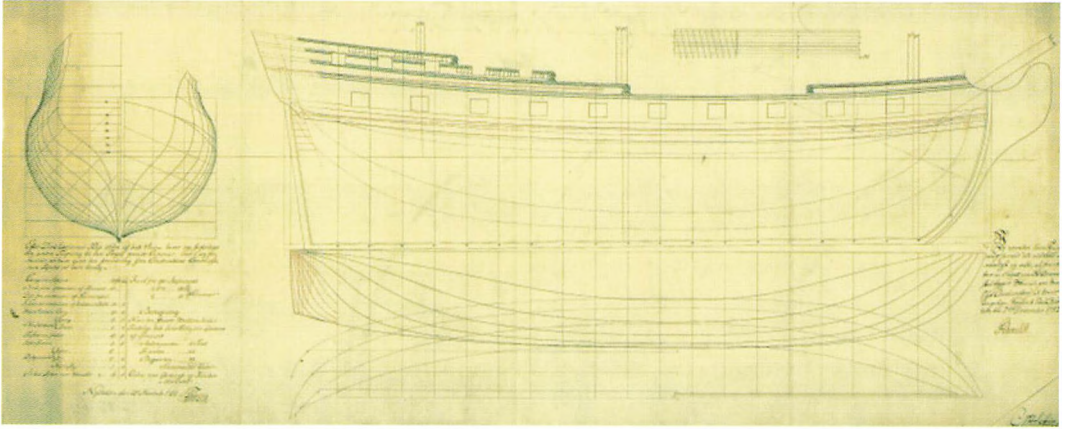
Efter en del korrespondance Rønne og København imellem besluttede Kongen at mildne ekstraskatten for bornholmerne, så de slap med at betale halvdelen af, hvad landets øvrige borgere måtte betale. 6000 rigsdaler årligt i et ikke nærmere angivet åremål var det beløb, bornholmerne tilsammen skulle betale for 1762-udrustningen. Dette kompromis blev meget nølende modtaget på klippeøen, og det var ikke let at inddrive pengene. Den 30. april 1764 udviste Hans Majestæt en sær kongelig

nåde og, blandt andet under henvisning til bornholmernes udviste troskab hundrede år tidligere, lempede han ekstraskatten, så den kun skulle betales i tre år. I midten af marts 1765 var den sidste rigsdaler inddrevet, og bornholmerne mente sig nu i sikkerhed for ekstraskatten for eftertiden.

Stor var derfor forargelsen, da Christian d. 7. i 1768 atter en gang udskrev en ekstraskat for hele riget. De nye skatter løb op i næsten 2000 rigsdaler fra Bornholm, og endnu en gang gik skriverierne frem og tilbage mellem Rønne og København. Rentekammeret skruede bissen på, og erklærede, at hvis ikke øboerne godvilligt betalte, kunne pengene inddrives med militære magtmidler. Kongen lod sig imidlertid mildne af bornholmernes bønsskrifter og nedsatte skatten for dem med en fjerdedel. Men det var en ringe trøst, og på Bornholm ønskede man intet mindre end en total friholdelse for ekstraskatter, og derfor vægrede de sig fortsat mod at betale.

Den 5. december 1769 bød Kongen efter Rentekammerets indstilling, at de nu halvandet år forsinkede ekstraskatter skulle inddrives med militær magt. Det blev begyndelsen til en lille revolution på øen. Selv om man forsøgte at bruge militsen som skatteopkrævere, viste det sig helt umuligt, solidariteten blandt bornholmerne var for stor. Ophidsede bønder flokkedes i Rønne og talte med store bogstaver til kommandanten og amtmænd og indskærpede dem at holde inde med skatteinddrivelsen. Øvrigheden meldte tilbage til hovedstaden, at den ikke magtede at inddrive pengene. Retur kom et eksemplar af den trykte forordning af 1. marts 1770, hvori bornholmerne kunne læse, at de som lydige og tro undersætter uvægerligt skul-

2 For nærmere oplysninger om Den Beständige Kommission henvises dels til Zahrtmann, 1935, og til artiklen "Den Beständige Kommission" paa Bornholm 1742-1802, af K.C. Rockstroh, Bornholmske Samlinger, 18. bind, Rønne 1927, s. 66ff.

Den kongeligt godkendte tegning til Fregatten Hvide Ørn på 30 kanoner. Sættatens Kort- og Tegningsamling, Rigsarkivet.

le udrede deres skatter inden fire uger, og at enhver forsømmelse heri ville blive dømt på det strengeste. Men lige meget hjalp det. Skatterne blev ikke betalt.

Nu kunne det være gået grueligt galt. Igen på det nidkære Rentekammers foranledning udgik der ordre til udrustning af to orlogsskibe og et antal troppetransportskibe, der skulle overføre 1000 mand tropper og artilleri. Men det skete heldigvis ikke. For i København var der en besindig og indsigtfuld mand, som for alt i verden ønskede at forhindre konfrontationen. Det var Peder Kofod Ancher, der var professor i jura ved Københavns Universitet. Han var født 1710 i Østerlars, hvor hans far var sognepræst. Den højt begavede unge mand havde taget eksamen i teologi først og siden fulgt juristuddannelsen på universitetet. Lærestolen i jura var ganske ny, og Kofod Ancher indlagde sig stor fortjeneste ved at skabe et godt fundament for fagets videre udvikling. Hans berømte Lovhistorie er stadig et vægtigt bidrag til dansk juridisk historie.

Den 22. maj 1770 ankom Kofod Ancher til Rønne og begav sig hurtigt ud på en fire-dages rundrejse til de forskellige herreder. Han fik beroliget gemytterne og overtalt borgerne til at betale deres skatter. Allerede den 26. maj drog han tilbage til København, hvor det blev besluttet at sende en kommission til Bornholm med den opgave én gang for alle at få fastslået øens privilegier. Kofod Ancher må ret hurtigt have begivet sig tilbage til Bornholm, men af forskellige årsager gik der lidt tid, før resten af kommissionen fulgte efter. I det følgende skal vi følge kommissionens rejse på nærmeste hold gennem søofficeren Peter Schiønnings dagbog. Han var chef om bord på fregatten Hvide Ørn³, der i første omgang var tiltænkt rollen som kommandoskib i forhold til den militære aktion mod bornholmeme. Da den militære aktion blev afblæst, skulle fregatten i stedet

3 Hvide Ørn, 30-kanoners fregat med 214 mands besætning, bygget på Holmen i 1753, udgået 1776.

sejle kommissionen over fra København til Rønne.

Peter Schiønning (1732-1813) har efterladt sig en usædvanligt rig samling af breve og dagbogsnotater fra sit liv. Den findes i dag opbevaret på Det Kongelige Biblioteks Håndskriftssamling. Samlingen er blandt de fornemste privatarkiver fra den danske oplysningstid, men har kun i ringe grad påkaldt sig forskeres opmærksomhed. Undertegnede arbejder med at udgive dele af Schiønnings dagbøger og har i en årrække beskæftiget sig indgående med at studere Peter Schiønnings livsforløb. De følgende citater og uddrag fra dagbogen er tilnærmet moderne sprogbrug for forståelighedens skyld.⁴

På hemmelig mission til Bornholm

Peter Schiønning hørte første gang om missionen til Bornholm den 15. maj 1770. Han var chef på Hvide Ørn, som lå som vagtskib i Øresund. Det var ikke nogen spændende udkommando, men den var forbundet med den behagelighed, at det var muligt at gå i land ofte og besøge borgerne i Helsingør. Således også den 15. maj, hvor han var i land og spiste til middag hos en af byens borgere. Bedst som de sad og spiste, kom kaptajn Winterfeldt ilende fra

Søofficeren og dagbogsskriveren Peter Christian Schiønning (1732-1813). Portrætteret i fuld uniform i 1762 af kunstneren Johan Hörner. Frederiksborgmuseet, uddeponeret på Orlogsmuseet.

København og bad om at tale med Schiønning.⁵ Jørgen Balthasar Winterfeldt var adjudant for flådens chef, Intendant de Marine greve Christian Conrad Danneskiold-Laurvig (1723-1783).⁶ Schiønning skrev i sin dagbog, at Winterfeldt var kommet "for at sige mig fra Greven, jeg måtte holde mig færdig at sejle til København, for der at tage imod en ekspedition til Bornholm, hvortil på min fregat en kommission skul-

4 For yderligere oplysninger om Peter Schiønning henvises til artiklen Peter Schiønning, Søofficer og dagbogsskriver, *Personalthistorisk Tidsskrift* nr. 2, 2005 af Jakob Seerup. For hans og de øvrige omtalte søofficerers kortfattede biografi henvises til Topsøe-Jensen og Marquards værk om danske søofficerer, København, 1935.

5 Jørgen Balthasar Winterfeldt, 1732-1821, var bl.a. chef for Søkadetakademiet og nåede at avancere til rang af viceadmiral.

6 Christian Conrad Danneskiold-Laurvig, 1723-1783. Vel nok mest kendt for sin bortførelse af aktrisen ved det Kgl. Teater, Jomfru Rose i 1765. Blev først forvist fra København, men siden taget til nåde. Da han i efteråret 1770 blev holdt ansvarlig for den mislykkede ekspedition mod Algerie samme år, blev han "entlediget fra sine Embeder."

le sendes tillige med 1500 mand soldateske⁷ i mindre fartøjer, da indbyggerne ved at beråbe sig på deres gamle privilegier havde vægret sig for at betale nogle påbudne skatter".

Af det ovenstående fremgår, at Peter Schiønning har skrevet sin dagbog ind på et senere tidspunkt, for den 15. maj har han ikke kunnet være klar over, at der skulle sendes en kommission til Bornholm. Han har blandet de to ordrer sammen. Det kan dog ikke være længe efter, for allerede i Schiønning's kladdeversion af dagbogen optræder sammenblandingen.⁸

Men dette skal ikke afholde os fra at tillægge dagbogen værdi som kilde og tidsbillede. Han skulle altså ikke sejle øjeblikkeligt, men først vente på, at der kom et skib for at afløse Hvide Ørn som vagtskib. Men ligeså snart han så afløseren, fregatten Wildmanden, skulle han sætte sejl og afgå til København, hvor han skulle klargøre skibet og afvente nærmere ordrer. Operationen havde høj prioritet, og han måtte frit rekvirere alt, hvad han fandt fornødent til skibets klargøring. Det var tillige en yderst hemmelig opgave; "at fregatten skulle gå til Bornholm, måtte på ingen måde endnu vides..." noterede han sig.

Hvad skibet Hvide Ørn angik, måtte Schiønning konstatere, at det ikke var i en stand, der var særligt velegnet til et længere togt. Det var valgt ud til at fungere som vagtskib, og derfor havde det ikke fået en ordentlig overhaling. Vagtskibene lå

nemlig det meste af tiden for anker, og derfor havde man ikke villet spille midler på at gøre det rigtigt søklart. Vinteren forud havde skibet ligefrem været grundstødt på Kastelspynten, så det kunne godt trænge til et eftersyn. Schiønning skønnede, at admiralitetet var bekendt med dette forhold, så han undlod at komme med indsigelser. Schiønning noterede sig også, at det egentlig ikke tilkom ham at føre kommando på dette togt, idet den ældre søofficer, Anders Bille, med sin større anciennitet havde ret til den næste udkommando.⁹ Men Bille var lige blevet gift og foretrak at forblive i nærheden af hovedstaden som chef på vagtskibet. Desuden havde Danneskiold-Laurvig et godt øje til Schiønning, som var en dygtig søofficer. Der var konstant kabaler i gang i København, og hvem der var ven med hvem kunne være meget afgørende. Både professionelt og politisk var det et yderst farligt spil. Heldigvis for Schiønning lændede han sig ikke alt for meget op ad greven, som faldt fra magten mindre end et år senere.

I det følgende overlader jeg ordet til Schiønning, som beskriver klargøringen af skibet:

Den 15. maj 1770. ... Lod straks sætte vant og stag til at sejle på, fylde vand og hente øl, tog de syge ind fra hospitalet i Helsingør, der ikke havde smitsomme sygdomme, tog og toldinspektørens jolle-roere ombord, som de stedse plejede at have fra vagtskibet. Så lanternen i formiddag indvendig på Kronborg, som nu var fær-

7 Soldateske: De soldater, der fungerede som marineinfanteri på orlogsskibene.

8 Se Schiøn. 3. 8vo. *Journal 1770-76*. Til dels med blyant førte daglige journaloptegnelser fra årene 1770-1776. Disse journaler er så at sige originalerne til journalerne Schiøn. 4to bd. 9-16.

9 Anders Bille, 1730-1782, avancerede til rang af kaptajn. Tog 1781 Nicobarene i besiddelse for den danske konge, men døde af tropesygdomme på hjemrejsen, 1782.

dig til at anstikkes, da Lous nu rejste til København igen.¹⁰ Var hos kaptajn Lütken og justitsråd Brickvald i dag.¹¹

Den 16. maj 1770. Littede varpankeret som var kattet til tøjet, og gjorde alt klar til at sejle.

Den 17. maj 1770. Littede tøjankeret, vandt ind på dagligtovet til halvtov, lagde pligten på rølingerne, fyldte vand, etc.

Den 18. maj 1770. Slog storsejlet under, satte stængevanter og barduner, etc.

Den 19. maj 1770. Var færdig med alt og blot ventede Billes komme.

Den 20. maj 1770. Formiddag. Skilte en sag ad imellem en svensk skipper og hans folk, som i nat havde sat sig op imod ham, en af dem fik tamp for kanonen af 2 kvartermestere, hvormed skipperen var tilfreds. Var i eftermiddag i land i Helsingør, gik til Snedkerstenen, derfra til Borup og i skoven, derfra til Dalsborg, Skoterup [og] Snedkerstenen. Så ved Dalsborg, fregatten Wildmanden nu kom ansejlene fra København. Kunne ikke med laber kuling, da jeg tog fra borde, syne ham fra toppen. Tog straks ombord, og ombord til den, da den eftermiddag kl. 5½ gik til ankers syden for os, en sydenvind med bramsejls kuling havde hastig ført ham ned.

Nu sagde man, det hastede ikke så meget med ekspeditionen som før, da man først skulle have en og anden efterretning, førend man ville bruge magt. Gav Bille en og andre efterretninger skriftlig posten her

angående, som han bad om, og byttede instruktioner med ham.

Kort tid efter var Schiønning vel ankommet til København. Med stor energi sørgede han for, at skibet blev klargjort så godt, som det kunne blive, den dårlige stand, det var i, til trods. Schiønning fik nu at vide, at den militære aktion var afblæst, og at han i stedet skulle overføre den udpegede kommissions medlemmer til Bornholm. Kommissionen skulle bestå af gehejmeråd Jens Juul Wind, konferensråd Henrik Stampe og stiftamtmand Jørgen Erich Scheel.¹² Af disse er det især Stampe, der påkalder sig opmærksomhed. Han og Kofod Ancher var de to ypperste retsbegavelse i landet, og det siger noget om, med hvilken alvor sagen blev betragtet. Vi skal senere erfare, at Stampe dog ikke kom med alligevel. Den aldrende herre har muligvis betakket sig for den anstrengende sørejse.

Før kommissionen nåede at komme af sted til Bornholm, indtraf der en begivenhed, som kom til at forsinke afrejsen. Enkedronning Sophia Magdalena døde. Det kom til at udsætte afrejsen med næsten en måned. I det følgende er gengivet uddrag fra dagbogen i denne måned. Der gives både et glimrende tidsbillede fra enevældens dage med pomp og pragt, og et godt indtryk af, hvor meget arbejde der skulle til for at få et skib sejlklar.

10 Andreas Lous, 1728-1797. Rundet af en slægt med mange betydningsfulde matematiske begavelse. Kendt for sine søkort over blandt andet Øresund. Avancerede til rang af viceadmiral.

11 Friederich Christopher Lütken, 1698-1784. Oprindelig søofficer, i 1770 translator ved Øresunds Toldkammer i Helsingør. Brickvald er ikke nærmere identificeret.

12 Henrik Stampe, 1713-1789, professor jur. ved Københavns Universitet, Jørgen Erich Skeel, 1737-95, i 1770 deputeret for finanserne og medlem af Overskattedirektionen. Blev senere udnævnt til statsminister og ridder af Elefantordenen. Jens Krag-Juel-Vind, 1723-76, i 1770 justitiarius ved Højesteret, blev senere bl.a. medlem af Overskattedirektionen.

Den 27. maj 1770. Om morgenen kl. 3½ døde enkedronning Sophia Magdalena i sit 70 år. Man ringede straks om middagen fra 5 til 6 første gang. Satte vaterstagene samt vant og stag tillige med stængevanterne og barduner at gå til søs med. En matros og opløber, som i 3 dage og nætter havde sat i bøjen og fået tamp for kanoenen i 2 dage kom fri i dag, befriet for sidste dags tamp.¹³

Den 28. maj 1770. Efter grev Laurvigs begæring var jeg hos gehejmeråd Juul Wind for at lade ham som den første af kommissionen vide, at det var mig, der kommanderede den fregat, der skulle overføre dem, og om han begærede nogen særdeles indretning i skibet for sig og kommissarierne. [Jeg] sagde ellers, at kahytten og de 2de bedste kamre på skansen skulle blive til deres tjeneste. Han var meget høflig, forlangte intet og sagde, jeg indrettede alt bedst selv, eftersom det kunne blive efter skibets belejlighed. Fik vand i dag og havde folk inde ved provianten, etc.

...

Den 30. maj 1770. Morgen kl. 4 satte stænger og råer op igen, satte stængevanter, stag og barduner. Kl. 8 kom kongebåden Svanen med 8 fade kød og flæsk, 37 fade øl, 11 fjerdinge smør, 2 tønder brændevin, 12 tønder gryn, 4 tønder ærter, 1??? pund og 1?? stokfisk, og en stor del hårdt brød til mandskabet. Lossede og 19 fade vand. I eftermiddag var jeg på Fride-
richsberg. Kongen var på Nyholm i for-
middag.

Den 16. juni 1770. Skuret skansen, kahyt og kamre, fyldte krudt i nat til 12 skud af 12 pund.

Den 17. juni 1770. Fik en ny opløber om bord i steden for en anden som avancerede til matros.

Den 18. juni 1770. Formiddag kl. 8 fik medicinkisten ombord. Aften kl. 10 fik en båd ombord med 24 fade øl. Det havde blæst hårdt i dag af rebet mærsejls kuling af NW, så den ikke før kunne komme om bord.

I dag fik en ny admiralitetsordre, at imodtage de kongelige kommissarier, melde mig til samme, som nu var gehejmeråd Juul Vind, stiftamtmand Scheel og konferensråd Braem¹⁴, og at rette mig efter deres gørende disposition, etc. og blev mig der i tillige cumuniceret, at 2de lukte kongebåde fra Holmen blev medgivet at følge med fregatten, dels for at indtage kommissionens bagage, og dels for at bruges til kongens tjeneste. Disse fartøjer var jagten Ebenetzer og kongebåden Mågen. Jeg meldte til kommissionen at have fået denne ordre. Sekondløjtnant Løwenørn fik og ordre i dag at fare med fregatten som yngste officer.¹⁵ Havde forhen fået et nyt be-
mandingsreglement dateret 15. maj, som tilholdt 2 løjtnanter, 1 proviantskriver, 1 se-

13 At "sidde i bøjen" betød at sidde lænket med hænder og fødder i en ubehagelig stilling på dæk i skibets forende, bakken.

14 Gotthard Albert Braëm, 1710-88, i 1770 deputeret i Generalitets- og Kommissariatskollegiet og ridder af Dannebrog. Han skildres som en godgjørende og meget ærlig mand, men tillige som en bulderbasse og en fraadser, hvorom hans udseende bar vidnesbyrd; han siges at have "ospist sin Herregaard i Kyllingefricasé, som skal have været hans kjæreste Spise." Danmarks Adelsaarbog 1888 s. 94 og Personalhist. Tidsskr. 2. R. II, 130 f.

15 Poul de Løwenørn, 1751-1826. Han indlagde sig senere stor fortjeneste bl.a. som stifter af det Kgl. Søkortarkiv.

kondmester, 1 kahytskok, 1 tjener, overstyrmand, etc. I alt prima plan 124 [mand].

Den 21. juni 1770. Ligeledes stille og laver af SSO med stærk sydenstrøm. At det havde været så længe med kommissionens bortgang gav man til årsag dronningens dødsfald, og at alt skulle have stilstand til hendes begravelse, enhver ser let hvor gyldig denne årsag kan være. Jeg har derimod hørt for vist, at da professor Kofod Ancher, der selv var en bornholmer, hørte, at man ville gå til yderligheder med hans landsmænd, hos hvilke han stod i megen anseelse, tilbød han sig at rejse forud alene derhen, da han ikke tvivlede på, at han jo nok med det gode skulle persuadere [overtale] dem forud til det regeringen påstod [forlangte], og at altså magten ikke havde nødig at bruges, men blot en kommission for engang for alle at regulere alt. Dette blev antagen, og Kofod Ancher havde nu alt opholdt sig der og givet efterretning, at alt var i god orden og kommissionen kunne komme, når den behagede. Premierløjtnant Just Bille lå ellers færdig på Reden med en orlogshukkert, som skulle fulgt med, om det havde kommet til alvor.

I det ovenstående har vi set, hvordan begivenhederne i København lagde en dæmper på den særligt udpegede kommissions afgang. Det fremgår også, hvordan rygterne cirkulerede, og vi kan fastslå, at Schiønning havde en meget god fornemmelse for den reelle baggrund for temposkiftet i bureaukraternes arbejde. Men nu var tiden kommet for kommissionens afrejse om bord på fregatten Hvide Ørn. Nedenfor følger beskrivelsen af sejladsen til Rønne. Der

forekommer naturligvis en del maritime udtryk i teksten, som er snævert forbundet med de store sejlskibes tid, og jeg har valgt ikke at "oversætte" disse ord, hvor de ikke er direkte meningsforstyrrende.

Afgang mod Bornholm

Den 22. juni 1770. Formiddag gjorde rent skib og lagde køjerne i finkenettet.¹⁶ Kl. 1 tog dem formedelst regn ned igen. Eftermiddag kl. 1½ fik efter et stærkt torden-skrald en laber kuling af nordlig vind, da jeg tog i land for at lade gehejmeråd Juul Wind vide det, der straks bekendtgjorde de andre det. Fru Juul Wind græd, en liden datter, han havde, ligeledes. En liden søn gik og i haven. Hele kommissionen kom på Toldboden kl. 4½ og straks efter tog ombord med min chalup tillige med deres sekretær, sekretær Træschoou i Højesteret. Kl. 5 kom den ombord, jeg lod skyde 7 kanonskud, da Juul Wind var ridder af Dannebrog.¹⁷ Vinden var da liden laring af NNO. Indsatte chefchaluppen og begyndte at lette.

Dette er ikke ubelejlig, at gå sejl til Bornholm om aftenen, da man har fri sejlads til natten. Kl. 6 var [skibet] let, satte bramsejl og alt til, for at komme Drogden ud førend natten. Kl. 8 gik vinden til NO med bramsejls kuling. Kl. 9½ pejlede Dragør i NWtN½N¼ mil. Kl. 10 pejlede Dragør i NtW½ mil. Lodsens gik fra borde, da vi var passerede Dragør Tønde, og jeg skrev Collegiet [Admiralitetetskollegiet] til

16 Finkenett. Net langs siden af rælingen, hvori køjerne blev stuvet af vejen.

17 Riddere af Dannebrog skulle have syv salutskud iflg. Søkrigsartiklerne.

med ham.¹⁸ Kommissionen sendte og bre-
ve med ham.

Den 23. juni 1770. Formiddag kl. 4 pej-
lede Falsterbo i NO½N. Kirken på Stevns
i WNW ¼ W. Holdt da kurs OtS. Vinden
var Norden og NNO bramsejlskuling og la-
ber, grå luft. Loddet ofte i nat¹⁹, fik 9, 8,
10, 11 favne, sandbund. Var ikke nere i nat
[under dæk], da vejr og vind var tvivlsom,
hvad det ville blive til, var og mørk må-
ne. Oberstyrmanden var og en gammel el-
ler fordrucken, mådelig mand, der kuns
havde liden kenden [erfaring]. Kl. 12 pej-
lede Ystad i NtO ½ Ø 2½ mil. Kl. 4 var
kursen østen fra pejlede 8½ mil. Kl. 3½ fik
Bornholm at se. Det var aldeles stille hele
eftermiddagen. Aften kl. 9 nordenvind,
bramsejls kuling. Kl. 9½ pejlede Ham-
mershus i østen 3 mil. Kl. 10 så Rønne, men
som det begyndte at kule frisk af norden,
der var tværs for chaluppen, og der var
langt at ro, holdt jeg det ikke rådelig, at
lade kommissionen i aften gå fra borde,
da mørket nu og faldt på, især da ingen
lods endnu kom ud til os, og om det skul-
le kule mere op. Gehejmeråd Juul Wind
havde taget sig på at [be]spise kom-
missionen, men da han endnu ikke havde
fået sine sager i stand, og han kun ville
give dem kold mad til middag, og som han
sagde til mig, bad jeg dem alle spise med
mig middag, som de med fornøjelse tog
imod.

Den 24. juni 1770. Havde loddet hele
natten, i hvilken det var meget stille, og få-
et 25, 22, 20 12 favne, slik[bund]. For-
middag kl. 3½, da vi fik liden laring af

nordlig vind, satte alle sejl til, og holdt ind-
efter ad Borringsholm. Kl. 5 så Rønne igen
havde det fra os i SO omtrent 2 mil, holdt
langs ned ad landet til Rønne. Kl. 6 satte
chefchaluppen ud og gjorde samme klar.
Kl. 7½ braste op en halv mil norden for
Rønne for at lette indroningen, straks ef-
ter for kommissarierne fra borde, jeg lod
løjtnant Løwenørn gelejde dem ind. De vil-
le ikke tillade, der blev skudt ved deres af-
gang, en bekendt mand var med i chalup-
pen for at vise om behøvedes indløbet til
Rønne, da lodsens ikke var udkommen. Tra-
valliechaluppen fulgte og med med dome-
stikker [tjenestefolk] og gods. Juul Wind
havde taget en kokkepige med til at lave
maden for kommissarierne i land, der var
fulgtes med kongebåden. Kl. 9½ braste fuld
og vente fra landet, kl. 11½ vendte ind ad
landet igen. Kl. 12 kom begge chalupper-
ne tilbage fra Rønne igen. Vinden havde
stedse været laber bramsejls kuling af NNO
vind. Satte chaluppen ind. Pejlede Rønne
i OtS ¼ sydlig mod en mil. Kommissarier-
ne var komne til Rønne kl. 8½. De 2 kon-
gebåde som var bortgåede nogle dage i
forvejen var først i dag ankomne til Røn-
ne nogle timer forud. Da jeg skulle igen
afhente kommissionen fra Bornholm, men
det ikke kunne vides, hvor hastig den kun-
ne blive færdig med forhørene og dens hele
arbejde, havde jeg forespurgt mig hos den,
om den ville, jeg bestandig skulle holde det
krydsende uden for, eller og jeg kunne løbe
ind i den straks ved værende havn på øen
Christiansø, hvor i nogle timer ved expres
straks kunne have bud til mig, etc. Men
den ville ikke på nogen måde give sin
mening til kende hverken i henseende til
det ene eller det andet, men forment om-
trent en måned kunne medgå til deres for-

18 Sendte et brev i land med lodsens til Admiralitetsskolle-
giet.

19 Tog lodskud, for at orientere sig om vandets dybde.

A.H. Stibolt, 1739-1821, tegnede i 1767 denne fine tegning af tre orlogsskibe og nogle småbåde. Stibolt var født og opvokset på Christiansø. Billedet giver et godt indtryk af skibene på Schiønnings tid, men ingen af dem er dog Hvide Ørn. Bornholms Museum.

retninger, overlod ellers mig som sømand, hvad jeg i det fald holdt for det bedste. Jeg holdt da skibsråd af officererne, styrmanden og nogle underofficerer og propone-rede ovenmeldte for dem. Det syntes enstemmig, det var bedst så længe at for-vente i Christiansø sikre havn, som jeg og

bifaldt i betragtning af, at dels med en hård vestlig vind kunne vi blive så langt fordre-ven østerpå, at vi mulig ikke let kunne kryd-se os hastig op igen, når kommissionen just var færdig, og ønskede hjemrejsen, dels og at fregatten samt alt den takkelage ikke var i stand til at udholde nogen lang krydsen

og mindre stormen, som dog i en så lang tid rimelig kunne indtræffe, dens tove heller ikke i stand til at afride stormen under Bornholm med sådan mere, jeg besluttede da nogle dage at ville holde det krydsende ved landet, og dersom kommissionen ikke i den tid skulle sende mig noget bud, at fregattens nærværelse kunne være fornøden, da at indløbe i Christiansø.

Eftermiddag holdt langs landet nordom. Kl. 4½ pejlede Hammershus i ONO, 1 mil fra os, kl. 8 pejlede det i OtS ½ S 3 mil. Havde og i nat været oppe. Jeg havde ellers taget mig det officerskammer lige for trappen under skansen om bagbord, men flyttede nu ind i mit kammer i kahytten igen, som Juul Wind havde haft. Da kahytten havde været til samling og tjeneste for dem alle om dagen. Scheel lå ellers i styrbords kammeret på skansen og Braem i det bagbord, men da Braem var en stor og før mand, klagede han, det var meget for lidet for ham, men der var intet bedre.

Den 25. juni 1770. Krydsede uden for Bornholm formiddag kl. 7. Pejlede Hammershus i StO ¾ mil. Kl. 8 fik Christiansø at se fra mærset i SO½ østlig. Eftermiddag kl. 4 pejlede samme i SOto 3½ mil. Kl. 8 pejlede Hammershus i StW ½ W ½ mil fra os.

Nu er Hvide Ørn på vej til Christiansø, den danske konges støttepunkt mod øst. Fæstningen og flådehavnen var anlagt i 1680'erne på den bare klippe. Opbygningen af fæstningen var sket under indtryk af den tilsvarende svenske udbygning af et flådestøttepunkt i Karlskrona. I det daglige havde Christiansø en vigtig funktion som anløbshavn for flådens skibe. Som det er fremgået af det ovenstående, var der ikke

trykke anløbsforhold ved den bornholmske kyst. Ikke en gang i Rønne var havnen af en sådan beskaffenhed, at man kunne lægge til med en fregat af Hvide Ørns størrelse.

Der var mange vidtløftige planer om at anlægge en beskyttet havn på Bornholm, bl.a. ved Hammersøen, men ingen af dem var realistiske med tidens begrænsede teknologi. Derfor var man ofte henvist til at bruge havnen på Christiansø. I det følgende skal vi læse videre i Peter Schiønning's dagbog og se, hvordan han oplevede mikrosamfundet på de små danske øer langt mod øst.

I dag har Ertholmene ca. 100 beboere, men i midten af 1700-tallet var tallet mere end det firedobbelte.²⁰ Det militære mandskab udgjorde 116-118 mand, resten var koner og børn. Så det var en myretue af liv midt i Østersøen, der mødte Schiønning og hans mandskab.

Ankomst til Christiansø

Den 26. juni 1770. Morgen kl. 4 pejlede Christiansø syd fra os 1 mil, Hammershus i WSW. Eftermiddag kl. 8 pejlede Christiansø i SWtW½W og Hammeren vest fra os, skød samme tid et skud efter lods fra Christiansø, kl. 9½ kom lods ombord.

Den 27. juni 1770. Om morgenen holdt tæt under Christiansø. Formiddag kl. 9 kom 5 joller ud fra Christiansø's havn for med det stille vejr tillige med travalliechaluppen at bugsere os ind i havnen, spændte straks alle 6 fartøjer for, havde

²⁰ I 1750 opgjordes tallet til 461 personer, se Stella Borne Mikkelsen, Vor yderste forpost mod øst, Bornholmske Samlinger, III. række, bd. 18, 2004, s. 128.

Fæstningen Christiansø, litografi efter maleri af C.F. Sørensen, 1848. Orlogsmuseet.

havnen eller øen fra os i NWtW ½ nordlig. Opgav undersejl og strøg mærsejlene. Kl. 12 kom til ankers i havnen. Skibet blev straks med kabeltove agter og for i land efter lodsens anordning svinebunden. Kommandanten lod straks ved en officer gratulere vores ankomst, og om eftermiddagen var jeg tillige med officererne i land og gjorde kommandanten, kommandørkaptajn Stibolt, kaptajn Wolfsen, etc. visit.²¹ Var og oppe på øen og besøgte haverne etc. der. Var fortøjet eftermiddag kl. 3. Pumpede om aftenen med 200 dobbelte steg.

Den 28. juni 1770. Spiste om middagen tillige med officererne i land hos kommandanten efter invitation, etc. Kaptajn Wolfsen og hans frue spiste der og, hun var en datter af kommandanten og en artig, snaksom kone.²² Han var en god matematiker.

Den 29. juni 1770. Om morgenen tidlig sendte et lods fartøj til Gudhjem på Bornholm med breve til Admiralitetet og til kommissionen eller kommissarierne, etc. samt tillige for at købe proviant, løjtnant Løwenørn bad om at følge med til kommis-

²¹ Herman Bohn Wolfsen, som blev kommandant på Christiansø 1779-1783, Caspar Henrik Stibolt var kommandant 1750-1779.

²² H.B. Wolfsen var gift med Charlotte Hedwig født Stibolt, se Kofoed, 1984 s. 117.

sarierne. Formiddag kl. 5 begyndte at lægge krydsningerne om på vullingen²³, som var løs, samt sætte vaterstag, mantelstag, fokkestaget, etc. fortøjede om i land med kabeltøve i dag. Bådsmandsmath Jens Nielsen var i bøjlen i dag fra 12 til 6 for fuldskab.

Den 30. juni 1770. Satte undervant og stag i formiddag for og agter. Om eftermiddagen gik begge øerne rundt og beså batterierne samt den nylig anlagte nye stenliste i den nordre havn til beskyttelse for nordenvind.²⁴

Den 1. juli 1770. Var i kirken på Christiansø og hørte præsten hr. Neth prædike.²⁵ Om eftermiddagen gik Christiansø rundt alle vegne ved strandkanten.

Den 2. juli 1770. Kom jagten Ravnen herind fra København.²⁶

Den 3. juli 1770. Fyldte vand hele dagen med travaljechaluppen 4 fade af gangen. Spiste i aften hos kommandanten.

Den 4. juli 1770. Havde køjerne i finkenettet, gjorde rent skib og folkene eksercerede med kanonerne, hvilket ellers tit havde sted, når lejlighed gaves dertil, ligesom og at lægge plattinger, sejsinger, etc. spinde skibmandsgarn, med andet skibsarbejde.

Kirke og kirkegård på Christiansø

Efter at have overstået de praktiske foranstaltninger med fortøjning og hilsener til de lokale vågnede Schiønnings opdagertrang. Han havde før været på Christiansø, da han som kadet i 1754 med snavskibet Færøe havde måttet søge nødhavn der efter en voldsom storm. Den gang havde han kun nået at opholde sig ved fæstningen i en uges tid, hvor meget af tiden var optaget af at reparere skibet. Allerede den gang gjorde den lille fæstning et stort indtryk på ham. Han skrev den gang i sin dagbog; "Kommandanten havde en temmelig smuk ung datter. Jeg syntes at finde det så rolig og vel her, at jeg kunne forblevet her." Nu i 1770 satte han sig for at se så meget af øen som vel muligt.

I det følgende ses hvordan han går rundt alle vegne og især interesserer sig for stedets kirkegård. Man skal forestille sig, at de "åbne gravsteder", som omtales, har været en slags murede kapelbygninger. De findes ikke længere, men er også omtalt i en anden udgiven erindring, af løjtnant E.F. Staggemeier, som var på fæstningen i 1808-09.²⁷ Man må forstå, at Peter Schiønning nærede en passion for grave og døde mennesker. Også hans egen families gravkrypt hjemme i København var genstand for lignende undersøgelser som den, han foranstaltede på Christiansø. Døden var i 1700-tallet en mere selvfølgerlig del af hverdagen, end den er i dag. Men Schiønnings glæde ved de døde var nok lidt usædvanlig også på hans egen tid.

23 Vullingen: Det tov, som holdt bovsprydet ned mod stævnen.

24 I Anker Kofod, 1984, nævnes seks projektforslag til havnens og fæstningens forbedring, men ingen af disse projekter arbejder med en ny stenliste i det nordre havneløb. Der var dog en del arbejder i 1760'erne, som må have omfattet dette nye anlæg, Kofod 1984 s. 160.

25 Johan Mortensen Neth, omtalt i Kofod, 1984 s. 145, som en noget hovmodig og stridslysten herre. Døde i 1783 som sognepræst i Østerlars.

26 Ravnen, kongejagt eller lukket jagt, søsat 1762, udgået 1816. 24 mands besætning, 4 stk. 3-pundige kanoner.

27 Se løjtnant E.F. Staggemeier: Om Fæstningen Christiansø, Bornholmske Samlinger, I. række, 29. bind, Rønne 1943 s. 1ff.

Den 5. juli 1770. Formiddag var på Græsholmen, hvor endnu sås rudera af en fæstning eller fortificering, der skulle været.²⁸ Så en hob edderfugles eller, som man der siger, åboers, reder. Disse fugle fredes meget der, da deres fjer er en sportel for kommandanten. Der var æg og unger i samme. Bekendt er det, at disse fugle plukker dunene af sig til deres reder, som man da 2 gange tager fra dem, indtil de sidste gang næsten haver plukket sig nøgne. Formedelst fredet er de meget tamme, de kan længe dykke under vandet efter deres føde, og kommer op igen på et lang fra værende sted. Det var en fornøjelse den mængde reder her alle steder var. Var på kirkegården. På Tat, en klippe vesten derfor, hvor man om vinteren fanger sælhunde. Var og på Østerskæret, Præsteskæret, etc.

Roede rundt om alle øerne. Om aftenen spiste hos kaptajn Wolfsens. Løwenørn kom tilbage i eftermiddag. Fik med ham brev fra kommissarierne af 3. juli, som melder deri, at de mente d. 13. juli at kunne tiltræde hjemrejsen.

Den 6. juli 1770. Beså kirkegården, hvor man i begyndelsen ikke havde haft jord nok til at kunne begrave sine døde i, da som bekendt Christiansø består af en klippe, hvorfor man, når man ville have jord, måtte føre samme fra Bornholm. Men ved en anordning bestandig og omhyggelig at skal gemme alt sit fejeskarn, aske, etc, ja selv af priveterne²⁹, er man nu nogenledes forsynet med jord, endog til små haver, da en-

hver soldat endog må anlægge en sådan liden ved sit hus, af hvad skarn og jord han kan skrabe sammen dertil, etc.

På kirkegården lå 5 á 6 kommandanter begravet; Hirschnach, Peucker, Neuspitzer, Volrat, etc.³⁰ Neuspitzers grav var i alle måder ikke anderledes end en af soldaternes. Oberst Hofmann³¹ derimod, den første kommandant på øen, havde en åben begravelse, hvori han tillige med hans frue stod, samt en kaptajnløjtnant Bille, der i krigens tid fra flåden var hensat.³² Da låget på Hofmanns kiste var løs, blev det optagen, og så man ham deri at ligge ganske hel og indtørret uagtet nogle og 90 år siden hans begravelse.³³ Han var vel klædt, et rørende og indtagende syn for mig at se, og som den nærværende tid oftere burde stræbe efter at kunne give efterkommere. At han således har ladet sig indrette en åben begravelse, har mulig nøden til dels tvungen ham til, da det uden tvivl har været i de tider, da der ikke var jord til at lade sig begrave i. Beså og alle batterierne, Gyldenløves, Sehesteds, Bielkes, Juuls, Couchérons, etc. Spangs, etc. Så klippen, den så kaldede Jomfru Gallie, formedelst man fandt et fruentimmer hænd der, da øen

28 Skansen på Græsholmen var påbegyndt allerede før Store Nordiske Krig, 1709-20, men blev aldrig færdiggjort. Enkelte rester af fundamentet kan stadig ses, Anker, 1984 s. 52.

29 Privet: Toilet.

30 Rasmus Frantzen Hirschnach, kommandant 1723-1737, Georg Bernhard Peucker, kommandant 1736-1741, Frederich Neuspitzer, kommandant 1741-1749, Vohlrath har det ikke været muligt at identificere.

31 Henrik Hoffmann, kommandant 1685-1709.

32 Det har ikke været muligt at identificere denne Bille.

33 I Staggemeiers erindringer nævnes også denne utrolige bevaringsstilstand: "Der fandtes paa Kirkegaarden et lille Gravkapel, i hvilket stod 3 Ligkister, der indeholdt Ligene af Øens første Kommandant, hans Kone og en Søofficer Bille. Ligene var balsamerede og saa godt konserverede, at Linnedet, hvori de var svøbt, skønt 100 Aar gammel, endnu var ligesaa stærkt som nyt Linned". Løjtnant E.F. Staggemeier: Om Fæstningen Christiansø, Bornholmske Samlinger, I. række, 29. bind, Rønne 1943 s. 14.

blev taget i besiddelse, etc. Så det store Tårn som har []-pundige kanoner, Zerpentiner, etc.³⁴ Fyldte vand i dag og således stedse holdt vores fand fyldt. Lod i dag kommandanten og hans frue, kaptajn Volfen og hans frue tillige med alle de fornemste i byen indbyde til at spise hos mig i morgen på fregatten. Men kommandanten, kaptajn Wolfsen, lod sig undskylde tillige med deres fruentimmer, at de ikke i mangfoldige år havde spist på noget skib på Reden, og som de nu for alderdom ikke kunne tåle. Kommandanten var 80 år. Præsten Hr. Neth lod sig undskylde med, at han stedse var så meget undselig, og derfor aldrig kom blandt fremmede. Dette forholdt sig således. Forresten en artig og fornuftig mand, der prædikede ret godt, og var meget [vel]lidt. De andre lovede at komme.

Middag med den lokale øvrighed.

Man fristes til at tænke, at Schiønningens roden rundt på kirkegården muligvis har vakt anstød hos præsten og kommandanten, og at det var derfor, de undslog sig invitationen. Men det forbliver gisninger. Schiønning gennemførte dog sit forehavende og gav en middag om bord, som åbenbart rygtedes vidt omkring.

Beskrivelsen af de unge piger, der hentede vand ved brøndene og derved "tilfældigt" mødte skibets officerer, har noget

klassisk over sig, som Schiønning selv bemærker. Den afspejler samtidig det faktum, at vandforsyningen var fæstningens største logistiske problem. Der springer ikke naturlige kilder i klipperne, så alt drikkevand måtte opsamles i dertil indrettede regnvandsreservoarer. Disse brønde findes og fungerer endnu.

Den 7. juli 1770. Spiste løjtnanterne Sonne, Jensen, Kohlen, etc. deres fruer og døtre samt forvalteren Bierring ombord hos os.³⁵ De af de to første var landofficerer, Sonne premierløjtnant, Jensen var artilleriløjtnant ved Søetaten, denne havde en datter som blev holdt for den smukkeste pige på øen. Dette synes vel meget, men på Christiansø siger det dog kuns lidet. Wiegandt syntes ellers vel om hende.³⁶ Officererne amuserede sig ellers med på denne stille og ensomme ø, om aftenen ved solens nedgang eller noget før, at opholde sig ved en brønd, hvor hele øens piger da kom og hentede vand, og iblandt hvilke man sagde, der var adskillige smukke. Der var altså i de dage en stor vandhenten og megen snakken ved denne brønd, og meget uskyldig, ligesom i Patriarkernes dage, da man ved, Isak først så sin tilkommende brud ved en sådan brønd, etc.

Uagtet der nu ikke på et vagtskib i Christiansø havn var lejlighed til at gøre noget stort traktement, gik der dog ord af som det havde været dette, så at rygtet endog strakte sig til Bornholm derom. Kommandanten sagde mig dette og ville ikke, jeg

34 Schiønning har åbenbart ikke kunnet huske pundigheden, derfor er der efterladt et tomt felt. De omtalte kanoner er blandt andet to "skerpentiner" fra midten af 1500-tallet, som allerede ved fæstningens oprettelse i 1690'erne var noget nær antikviteter. De eksisterer stadigvæk, dels en på Christiansø udstillet i Lilletårn, dels en i Kanonhallen på Tøjhusmuseet i København.

36 Johan Henrich Michael Wiegandt, 1742-1808. Næstkommanderende om bord på Hvide Ørn, avancerede senere til rang af kommandørkaptajn. Blev i 1785 sendt til Christiansø for at udarbejde forslag til fortifikationsens udbedring.

Billede af Lilletårn på Christiansø, hvor Peter Schiønning beskriver de trange forhold for de indkvarterede soldater i 1770. Foto forfatteren.

skulle bedt nogen. Jeg svarede ham, det var blot i regarde [anseelse] af ham og kap-tajn Wolfsen som en skyldighed, da vi var bedt af dem adskillige gange.

Den 8. juli 1770. Søndag. Spiste tillige med officererne hos kommandanten efter invitation til middag og aften. Var om formiddagen i kirken og så cumunionen [altergangen] der, samt kirkegangskoner, etc. Fruentimmerne var alle sortklædte med hvide forklæder og udsyede tørklæder. Konerne havde sorte huer, pigerne hvide, for resten alle ganske uniform med sorte muffe omtrent som de nu brugelige fjermuffer.³⁷

Uagtet kommandanten var 80 år,³⁸ kunne han dog godt endnu spadsere iblandt

klipperne, havde sin hukommelse og begreb vel samlet, og som det forekom mig, en meget reel og ordentlig mand, vel skikket til kommandant og soldat; havde tjent sig op fra gemen af, roste den gamle Løwenørn meget, som han sagde, han som underofficer havde haft mange ordinanser hos.³⁹ Jeg fandt intet af det kloge, smigrende og pralende, som man beskylder bør-

37 Det ses her, at Schiønning har skrevet sin dagbog endeligt ind en del år senere omkring år 1800, hvor de omtalte fjermuffer var på mode.

38 Caspar Henrik Stibolt var født i København 3. september 1692, Kofoed 1984 s. 117.

39 Friderich de Løwenørn, 1715-1779. Var bl.a. i fransk tjeneste i 1730'erne. Fik afsked med rang af kommandørkaptajn, og var i 1770 bl.a. amtmand over Korsør og Antvorskov amter.

Peter Schiønning hæftede sig ved, at der var et par gamle skerpentiner i Lilletårn. Denne kanontype, som stammer fra 1500-tallet, var øens ældste. I 1857, da fæstningen blev nedlagt, blev skerpentinerne bragt til Tøjhuset i København. I 2005 er den ene af de to skerpentiner fra Tøjhusmuseet blevet bragt tilbage til Lilletårn, hvor de nu indgår i udstillingen. Foto forfatteren.

nene for. Nogle påstod dette skulle være efter moderen, som jeg anså for [en] mærkværdig gammel kone. Hun var af Krabbes familie, nogle sagde hans søster.⁴⁰ Ved en lejlighed, da hun viste frygt for noget, sagde han, "alt det kujonske blod, der er i dig, har du og givet dine børn." Hans børn er

40 Det må antages, at Schiønning hentyder til Friderich Michael Krabbe, 1725-1796, som i 1770 fungerede som Søetatens fabrikmester, hvilket vil sige, at han havde det tekniske ansvar for flådens nye konstruktioner. Det må imidlertid dreje sig om en misforståelse, idet kommandanten var gift med Cathrine Harassofsky de Arra.

ellers som bekendt alle habile og flinke folk.

Fylgte i eftermiddag 25 fade med saltvand. Kl. 5 eftermiddag efter samme fyldning lå skibet dybt agter 14 fod, 8 tommer, for 13 fod 7 tommer. Styrlastig 1 fod 1 tomme. Havde i dag tre-rebet mærssejls kuling af NW, norden, NNW, mens i går næsten hele dag og nat tre-rebet mærssejls kuling og undersejls kuling med svære regnbyger, men vores fortøjning holdt dog brav, uagtet vinden og var NW, samt for det meste WNW med hvilken vind vi havde villet lidt brav i søen og drevet Bornholm langt forbi. Mig forekom det ellers, som den nye nedsænkede stenbænk havde gjort god nytte til havnens sikkerhed.

Den 9. juli 1770. Tørrede sejl og fyldte vand. Eftermiddag kl. 3½ kom en galease herind i havnen, der kom fra Narva, havde hjemme i Sønderborg, ladet med hør, agtede sig til Ålborg.

Den 10. juli 1770. Beså det lille Tårn, på hvilket er 4, 6, og 8-pundige kanoner, og fra hvilket orlogsskibe betakkes, som saluterer. Så og soldaterbarakkerne, hvor der er fire partier i et værelse, og om et ildsted 4 senge, og ofte 2 vugger tillige, etc. En lille have haver de tillige ved. Tog afsked i dag i Christiansø hos kommandanten, kaptajn Wolfsen, og de andre. Lempede skibet i dag, agtede at sejle i morgen, men vinden var ikke endnu fordelagtig.

Afsejling fra Christiansø

Kommissionen afventede nu, at Schiønning og Hvide Ørn skulle afhente dem den 13. juli. Men det skulle vise sig ikke at være nogen nem sag at holde denne aftale. Vind og vejr hindrede udsejlingen fra

det snævre havneløb. Sagen kompliceredes yderligere af, at den stedlige lods ikke lod til at være sin opgave voksen. I et lodsreglement fra 1788 indskræpes det, at lodserne altid skal være i en så ædru tilstand, at de kunne varetage deres erhverv. Schiønnings dagbog viser, hvor uheldigt det netop var, når lodsens ikke var ædru. Måske det er belært af disse erfaringer, at reglementet fik netop den paragraf?⁴¹

Den 11. juli 1770. Morgen kl. 5 var skibets amning agter 14 fod 11 tommer, for 13 fod 6 tommer. Styrlastig 1 fod 5 tommer. Tog den ene pertline ind, som var agter om bagbord. Spulet, skuret og gjorde skibet rent indenbords. Eftermiddag fyldte en del fade med salt vand. Satte chefschaluppen ind. Vinden var NW og NWtN. Om eftermiddagen vesten og WNW med mærssejls og rebet mærssejls kuling, som lodsens ikke kunne føre os ud med.

Den 12. juli 1770. Var vinden NNW med mærssejls og bramsejls kuling, gjort rent skib indenbords. Pumpede læns med 200 dobbelte steg.⁴²

Den 13. juli 1770. Formiddag kl. 5 gik ommeldte galease til søs med NtO vind, mærssejls kuling, og da lodsens endnu ikke med den vind og kuling turde bringe os ud, formedelst vores dybgående, at vi stak 15 fod, lod jeg begære af kommandanten at få den afdøde lods Schiønnings⁴³ broder om bord, som jeg vidste, var bedre og dristigere end den nuværende, men formedelst drikfældighed ikke var bleven det. Jeg fik ham ædru om bord og iagttag, han ikke fik

noget at drikke, førend vi var ude. Han havde straks mod på at føre skibet ud. I nødsfald, da jeg havde været i havnen tilforn 1754 og opmålt den, havde jeg selv turdet taget mig det på, men da der var lods, og nogle nye observationer, formedelst den nye stenkiste, syntes mig ikke at burde. Jeg sagde og til den rette lods, som nu selv drak og intet duede, at den anden blot skulle være ham til hjælp.

Kl. 1½ eftermiddag vandt ankeret op og ned, gjorde alle fortøjningstovene løse uden et på hver side til at fire på, eftersom behøvedes. Kl. 2 strakte mærssejlene, og med WNW vind, laber bramsejls kuling og bramsejls kuling kom hastig sejlende ud af havnen, satte straks fok, mesan, klyver og stagsøj til. Kl. 4 pejlede Christiansø i syd og Hammeren i WtS, satte storsejl og bramsejl til. Kl. 8 pejlede Hammeren i WtS ½ S, Christiansø i SO½ østlig. Ved udsejlingen af havnen stod man på begge sider af havnen og ønskede os lykkelig rejse, nogle græd, etc.

Aften kl. 10½ fik vi mærssejls og rebet mærssejls kuling af NNW. Kl. 11 tog alle rebene i mærssejlene og krydsede således hele natten for at komme Hammeren forbi.

Den 14. juli 1770. Krydsede ligeledes hele dagen med rebene i mærssejlene for at komme Hammeren forbi. Vinden var i dag NW, NWtW, og WtS med rebet mærssejls kuling.

Eftermiddag kl. 2 vendte sydover, kl. 7 nordover, kl. 10 sydover, kl. 12 pejlede Christiansø i SO og Hammeren i SWtW. Eftermiddag kl. 2½ vendte nordover, kl. 4 sydover, kl. 6 nordover, kl. 10 sydover. Kl. 8 pejlede Hammeren i SWtS og Christiansø i SotO.

41 Se Stella Borne Mikkelsen, 2004 s. 127f.

42 Steg: pumpeflag. De træbyggede orlogsskibe trak ofte ganske meget vand og måtte jævnligt pumpes læns.

43 Lodsens var ikke i familie med Peter Schiønning.

Først den 15. juli var skibet fremme, og kommissionens medlemmer kom om bord sammen med Kofod Ancher. Nu gik det til gengæld stærkt, og på mindre end et døgn var skibet fremme ved København. Her går kommissionen fra borde, og alle var glade for, at sejladsen forløb så let.

Den 15. juli 1770. Formiddag kl. 4 pejlede Hammershus i SO 1 ¼ mil. Kl. 7½ i NOtO 4 mil og Rønne i SOtS ½ østlig. Kl. 8 vendte nordover. Formedelst kulingen af WNW aftog, stak kl. 11 to reb ud af hvert mærssejl og holdt langs landet ned efter Rønne. Havde stærk tåge i formiddag. Da samme lettede, var det, vi med WtS vind, laber kuling, nærmede Rønne for at tage kommissarierne ind. Så om middagen en kreds om solen, som en regnbue. Satte begge chalupperne ud. Kl. ½1 hejste et kongeflag på toppen og skød et kanonskud, som var et aftalt signal med kommissarierne, at det var os som var kommen og var færdig til at imodtage dem. Kl. 1 skød atter et skud, og med det samme for begge chalupperne ind for at afhente dem. Løjtnant Løwenørn fulgte igen ind med dem. En lods kom til os fra Rønne af, og sagde, kommissarierne var buden at spise et sted i dag. Han undrede på, vi turde løbe landet så nær, da kaptajn Ulrich med kadetfregatten, endskønt han var ombord, dog aldrig ville dette. Men jeg havde krydset tilforn under Bornholm og [vidste,] der ikke var ringeste fare [der]ved. Kl. 2½ vendte nordover. Eftermiddag kl. 5 ¾ kom begge chalupperne ombord med kommissarierne, begge chalupperne blev straks indsatte.⁴⁴ Det var da laber og stille med variable laringer. Jeg sagde til dem, at stille regnede man stedse for halvgod vind,

da det forekom mig, ligesom de helst ville biet til vinden blæste godt, men deres skrivelse lød ikke således, men at de præcis d. 13. var færdig til at kunne tage ombord. Da jeg sagde årsagen, hvorfor jeg ikke just kunne komme d. 13. juli, og at samme heller ikke havde været til nytte, da jeg dog ikke kunne modtaget dem med det vejr og vind, lod det til, de gerne ville forblevet der nogle dage endnu, da de nu først havde haft ledighed. Lodsens havde og sagt, de var bedt ud til morgen igen. Styrede straks fra landet. Aften kl. 8 var det endnu stille, men det havde alt længe set ud til sydøstlig vind. Pejlede Hammeren i NOtO, og Rønne i SOtS straks efter kl. 8½ fik vinden af syden med bramsejls kuling, styrede straks kurs WtS i, satte bramsejl og alt til.

Den 16. juli 1770. Kl. ½1 tog bramsejlene ind, kl. 4½ satte dem til igen. Kl. 6 pejlede Witmont i syd 4 mil. Kl. 7 pejlede Møn i WtN 4½ mil, kl. 12 pejlede Møn i SWtS og Falsterbo i NOtN. En engelskmand som passerede os nær forbi, eller kom på siden, som ikke satte på sine sejl, fik et kanonskud med skarp, da han og alle straks tonede flag og strøg sine sejl, som kommissarierne syntes vel om, at han således blev tvungen.⁴⁵ Juul-Wind havde gode sømandsøjne, så meget langt bort, og godt kunne kende Falsterbo og mærkerne fra sidst. Treschou fortalte, at han med kommissionen korresponderede og forrettede alt selv. De havde taget professor Koefoed Anker med sig, og bad mig, om han ikke og kunne følges hjem med skibet, som jeg

44 Chalupper og joller blev under sejlads anbragt ombord midtskibs i den såkaldte kobrygge.

45 Alle større civile skibe skulle hejse nationalflag og hilse med kanonsalut, når de passerede et orlogsskib i rum sø.

ikke havde noget imod. Han fik for i nat det kammer, Treschou havde, og Juul Wind sagde, Treschou gerne for i nat kunne hjælpe [klare] sig, hvor han kunne komme til i kahytten eller anden sted; da alt var igen overladt til deres disposition som på udrejsen. Da de til middag igen skulle spise kold køkken, bad jeg dem atter alle at spise hos mig, som de og gjorde. Konferensråd Braem fortalte mig, at han for en del år siden havde været inde i Christiansø med en kongelig fregat, som admiral Römeling da som kaptajn kommanderede, men at den i havnen ved ind- eller udsejlingen havde fået et hul i sig og været i megen fare. [Han] forundrede sig ellers meget over, at her ombord ikke blev bandet eller støjet og dog alt forrettet så hastig og vel, da først ommeldte dog i så høj en grad havde haft sted på ommeldte fregat. Jeg svarede, at tiderne forandrede sig, etc. med mere, der i alt havde fundet dets bifald.

Eftermiddag kl. 1 tog kulingen mere og mere til, så at bramsejlene blev indtagen. Vinden var gået til SO med rebet mærssejls kuling. Skibet løb 6,4 mil, og så skident og gammelt det var, dog løb alle kofardiskibene forbi omkring os, nogle engelskmænd undtagen. Kl. imod 2, da vi skulle spise på skansen,⁴⁶ tog 2 reb i mærssejlene og 1 i krydssejlet, da jeg frygtede for, vi ellers ved et kast kunne fået den gamle rådne krydsstang ned på bordet. Luften var disig og grå. Da skibet havde en del bevægelse, ønskede de helst at spise paa dækket. Kl. 3 passerede Dragør Tønde.

46 Skansen: Den agterste del af skibet over officerernes lukafer og kaptajnens kahyt. Denne del af dækket, der var forbeholdt ophold for officerer, kunne altså også tjene som udendørs spisestue.

Kl. 3½ kom lodsens, Tønnes Persin, fra Dragør ombord. Kl. 4 opgav storsejlet og beslog det. Vinden var nu SSO mærssejls kuling, disig luft. Kl. imod 5 ankrede i Redden udenfor Trekrøner, havde omtrent været 20 timer undervejs, satte straks begge chalupperne ud.⁴⁷ Kl. 5½ for alle kommissarierne fra borde, jeg fulgtes med dem i land. Fra skibet blev råbt 3de gange hurra for dem, etc.

Baronesse Juul-Wind tillige med en del andre fruentimmer og flere, samt en mængde folk stod på Toldboden, da bådsmanden på Toldboden havde straks efter begæring ladet hende vide vores ankomst. Så snart vi nærmede noget, lod de en del hvide tørklæder vaje for vinden. Med største glæde modtog hun hendes mand, som dog tilforn halvtvungen tog ham. Hun kom og til mig, og gjorde mig en stor kompliment, at jeg havde ført ham vel hjem igen. Mulig var det den længste sørejse, han havde gjort.

Den 17. juli 1770. Meldte om formiddagen min ankomst i Admiralitetet. De stod op og sagde, kommissariatet havde været overmåde vel fornøjet med alt på denne rejse. Da jeg gik ud, fulgte Grev Laurvig med, og i det andet værelse spurgte mig meget om Løvenørn, hvorledes jeg havde syntes om ham, og da jeg ikke kunne sige andet, end overmåde vel, og sagde tillige, at det var en officer, som mig syntes af stor forventning, var han meget tilfreds dermed, og at den familie igen skulle komme i anseende.⁴⁸

47 Fregatten kunne ikke straks gå til kaj på Holmen, men ankrede op på Reden og sendte passagerer i land med chaluppen.

48 I den spådom fik de begge ret, jvf. Løvenørns senere strålende karriere.

Schiønnings personlige tanker og udbytte af togtet

For Schiønning havde togtet blot været en af mange forskelligartede opgaver, som hans tjeneste i Søetaten bød på. Allerede dagen efter ankomsten til København var Hvide Ørn tilbage på sin oprindelige plads som vagtskib i Sundet. Et par dage senere, den 19. juli 1770, kunne Schiønning med glæde notere følgende i dagbogen:

Fik i dag meget uventet til forærende af kommissarierne i en stor forsegleet æske en stor moderne sølvkaffekande med ben, 68 lod, en stor mælkekande, eller liden kaffekande, en spølkum og sukkerbøsse samt 1 sukkertang og 12 skeer, alt nyeste facon, tilligemed et meget hæfligt brev. Vel havde jeg overladt dem min kahyt og kammer, men dette var en ringe ting for så få dage, og intet skulle forbinde dem. Jeg skrev dem til igen og takkede dem.

I Peter Schiønnings efterladte papirer afsatte besøget på de små øer i Østersøen sig enkelte spor. I sine såkaldte "Strøtanker", nedskrev han sine følelsesmæssige indtryk ved mødet med det lille samfund.⁴⁹ Han skrev, at "der var noget, som fortryllede eders skræksomme klipper for mig og gav dem glands af demanter og smaragder ..." Og i et lille brev, som han skrev, mens han var på Christiansø, men som muligvis aldrig blev sendt, gav han en smuk skildring af sine indtryk.⁵⁰

Den 27. juni om formiddagen er jeg indløbet med fregatten Hvide Ørn i Christiansø, efter at d. 24. om morgenen at have sat de kongelige kommissarier i land til Rønne på Bornholm, hvor de venter at forblive en 3 ugers tid, da jeg igen skal afhente dem.

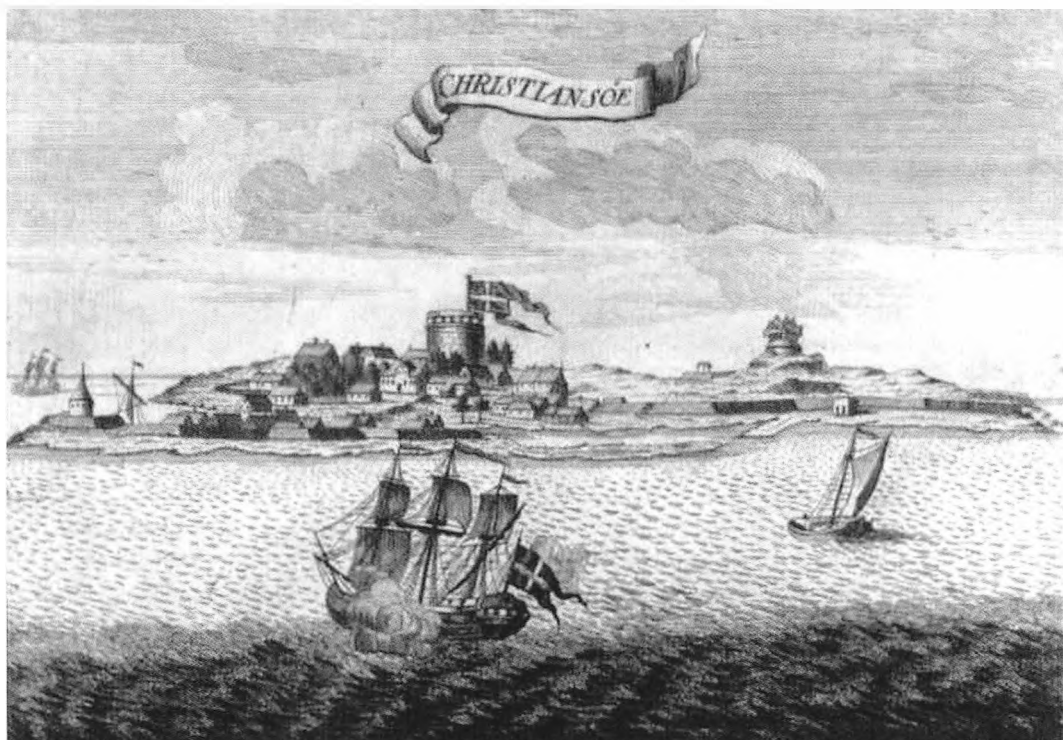
Christiansø, som tilforn og endnu i søkortene kaldes Ertholm består af 3de stenklipper, hvorimellem de 2de største, som er føjede sammen ved en bro, havnen er, og kaldes Christiansø og Frederiksø, og hvilke øer alene er beboet, den 3die kaldes Græsholmen og er beboet af edderfugle, men ihvoringe han mulig anser disse klipper, og hvor lidet der kan være at sige om dem, så tænk dog ikke andet, end at man jo og kan skrive lange breve herfra. (...)

Skulle han vel tro, at endskønt naturen intet jord haver givet på disse klipper for mennesker til at dyrke og leve af imedens de levede, at de i deres ansigts sved kunne æde deres brød, eller til at skænkes og til at rådne i, når de var døde, så haver menneskene dog her også vælget bopæl, og forsøgt på, om de kunne nære sig på en sten, og endskønt man skulle synes, de ikke havde nødig at frygte for, nogen ville berøve dem disse hårde stenklipper, så har de dog, som bor der, overmåde frygtet derfor, [og] med stor bekostning og utrolig mæje rundt omkring befæstet sig og disse klipper med brede og tykke stenvolde, batterier og tårne, holder orden og skik, øver sig hver dag i våben, sætter poster på vagt ud alle vegne af frygt for, man skal tage dem fra dem.

Ihvor rar og kostbar jord er på disse klipper, så haver dog hver mand, hver soldat sin have her. Kommandanter haver

49 Se Tanker paa Fæstningen Christiansø i Østersøen d. 1. juli 1770 s. 226 i Pensées Détachées, Schiøn. 31, 4to, P 1-400.

50 Schiøn. 21. 4to, *Konceptbog til Breve, etc., 1782-1803* s. 1907ff.

Kobberstik fra 1750'erne. Store Tårn dominerer billedet af den lille fæstning. Til venstre ses Lille Tårn, og til højre ses den nu nedrevne horisontale mølle, der endnu erindres på Christiansø i stednavnet Møllebakken.

mange haver, dette kunne synes utroligt, da det endog i de jordrigeste lande ikke er således, men man haver i begyndelsen med megen bekostning ført jord hertil fra Bornholm, siden haver man tilladt tid efter anden alle folkene på øen, at søge sig et sted ud til en have, men på konditioner, de selv skulle skaffe jord dertil. Af det lidet jord, [som] her og der kunne findes i kløfterne af klipperne, måtte de ikke tage, såsom der skulle vokse græs, som kær kunne græsses ved, man haver da måttet forsøgt på at gjort jord selv, nemlig af alt hvad skarn og sand som er bleven udfejlet af enhvers hus, hvilket man har blandet med mæg, og synes mig derfor, man kan sige at den jord,

som findes paa Christiansø, består af kunstig jord. Men jeg har anset denne frihed, enhver således har fået, til at anlægge sig en have af stor nytte og som en politik, at man på denne måde har tænkt at få jord på øen og nogenledes at få den planeret, thi enhver som vil anlægge sig en have, må først se til at få en plads, han vil bruge dertil, nogenledes planeret, at den kan blive lige, og at hullerne ikke skal stjæle ham for meget jord bort.

Formedelst denne mængde haver er køkkenurter ikke rare [sjældne] her, hvoraf disse haver og mest består, men bedre at få her end fra Bornholm. Jeg sendte for nogle dage siden et fartøj til Bornholm for

at købe fødevarer til kahytten som ikke kan fås her, da enhver kuns har forråd for sig selv, og blandt andet ville jeg haft alle slags køkkenurter, men som jeg ikke kunne få, da jeg siden rigelig fik her fra kommandanten. Men disse haver må vandes næsten hver dag, da jorden ikke er en alen høj, så klippen brænder jorden nedefra, så vel som solen ovenfra, man kan derfor stedse imod aften se, enhver er i arbejde med at vande sin have. Høje træer kan formedelst klippen nedenunder og mangel på jord ikke her vokse vel, når man undtager nogle, som står uden for kommandantens hus og zirer havnen meget, er der næsten slet ingen. Frugttræer vil heller ikke lykkes vel, og hvis frugt ikke kan blive ret moden. Men blomster flourerer meget godt i haverne. I kommandantens have er endog gule roser, dejlige røde provintzroser og prægtige nelliker af alle kulører, så vel som alle slags blomster og grønt. Asperges er her bedre end næsten noget andet sted og meget lidt træet.

En behagelig musik hører man stedse her afsøens larmen og bølgernes brydning på klipperne, og endskønt den mægtige Østersø stedse alle vegne rundt omkring synes at true med igen at ville opluge disse øer, som den ikke havde ladet stikke frem til opholdssteder for mennesker, men for dens fisk og fugle, som de [menneskene] haver forjaget, så skrækkes de dog ikke for dens bølgers larmen, men hviler trygt og lader dem dysse sig i søvn.

De bornholmske skatteforhold efter 1770

Den 21. september 1770 udstedte Christian d. 7. en forklaring på de bornholmske indbyggeres privilegier. Disse skulle frem-

deles bestå uantastet med lav skat på hartkorn, samt frihed for kongetiende, folke- og familieskat og for udskrivning til militær tjeneste uden for landet. Men de måtte finde sig i fremtidige ekstraskatter på lige fod med andre danske undersåtter "dog heri se sig behandlede paa det lernfældigste." Til gengæld forsikrede kongen sig om deres troskab fremover.⁵¹ Den bornholmske lokalhistoriker, M.K. Zahrtmann, har i sit værk, Borringholmerens Historiebog konkluderet, at det var en "usund lære", der kunne drages af forløbet. Hvis bornholmerne stod stejlt nok på deres gamle privilegier, kunne de snart sagt blokere for gennemførelsen af en hvilken som helst reform. Det kom til at forsinke ikke blot udskrivningen af forskellige skatter, men også eksempelvis forbedringen af øens vejnet, skoler og andre nødvendigheder.

Dette fænomen er ikke kun af lokalhistorisk interesse. Det sætter også resten af Danmarks historie i slutningen af 1700-tallet i relief. I særlig grad viser Bornholms tilfælde, i hvor høj grad militæret spillede en vigtig rolle i implementeringen af statsadministrationens love og reformer på lokalt plan. Det faktum, at der ikke fandtes en permanent garnison med hvervede soldater, der ikke var af lokal herkomst, gjorde, at de lokale ikke følte frygt for umiddelbare repressalier fra statsmagten, når man trodsede denne. Professor Ole Feldbæk, som har skrevet om Danmarks historie i 1700-tallet i flere udgaver, har hævdet, at militæret ikke "var opbygget eller placeret med henblik på politimæssige og civile funktioner."⁵² Omvendt kan man

51 Zahrtmann s. 181-82.

52 Ole Feldbæk, *Danmarks Historie, bd. 4, Tiden 1730-1814*, Gyldendal 1982, s. 99.

måske konkludere, at grunden til, at 1700-tallets omfattende reformer og centralisering kunne finde sted så relativt smidigt i resten af Danmark var, at man der netop havde en massiv tilstedeværelse af garnisonerede tropper i enhver købstad.⁵³ En upopulær brændevinsskat i 1776 udløste uroligheder i Randers og i Nysted på Lolland. Disse uroligheder blev slået ned med hård hånd. Skatteuroligheder i Norge i 1765, den såkaldte Strilekrig med en folkelig opstand, som den på Bornholm fem år senere, blev også mødt med militær magt. Men myndighederne fór også her frem med lempe under henvisning til, at den lokale garnison ikke var til at stole på.⁵⁴ Ligesom på Bornholm var det fraværet af de tyske hvervede soldater, der gjorde centraladministrationens lokale magtbase svag.

Det står fast, at Danmark-Norge i 1700-tallet hørte til blandt Europas mest militariserede nationer.⁵⁵ Disse mange soldater og skibe var sjældent i krig i denne "den lange freds periode." Men hvilken funktion havde da dette store militærapparat? Måske skal vi finde en del af svaret på Bornholm i 1770.

Bornholm slap med skrækken, og Peter Schiønning måtte nøjes med en fredelig tur til Christiansø.

Kilder:

- Det Kgl. Biblioteks Håndskriftssamling, Universitetsbibliotekets aflevering. Schiøn 10. 4to. *Journal* bd. 2, 1761-1770, de relevante datoer.
- Schiøn. 3. 8vo. *Journal 1770-76*. Til dels med blyant førte daglige journaloptegnelser fra årene 1770-1776. Denne journal er så at sige originalen til journalerne Schiøn. 4to bd. 9-16.
- *Pensées Détachées*, Schiøn. 31, 4to, P 1-400.

Litteratur:

- Feldbæk, Ole, *Danmarks Historie, bd. 4, Tiden 1730-1814*, Gyldendal 1982.
- Feldbæk, Ole, *Danmark-Norges historie, 1380 til 1814, bd. 4, Nærhed og Adskillelse, 1720-1814*. Universitetsforlaget 1998.
- Hirsch, J.C.W. og K., *Danske og Norske Officerer 1648-1814*. Håndskreven biografisk fortegnelse over officerer på Rigsarkivet.
- Holm, Edvard, *Danmark-Norges Historie under Kristian VII (1766-1808)* Kjøbenhavn, 1902.
- Kofoed, E. Anker, *Christiansø's Historie, Jubilæums-udgave 1684-1984*, Christiansø's Museum, Rønne 1984.
- Mikkelsen, Stella Borne, *Vor yderste post mod øst, i Bornholmske Samlinger, III række, 18. bd. Rønne 2004*.
- Petersen, Karsten Skjold, *Geworbne Krigskarle - hvervede soldater i Danmark 1774-1803*, Tøjhusmuseet og Museum Tusulanums Forlag, Kbh. 2002.
- Rockstroh, K.C., *"Den Beständige Kommission" paa Bornholm 1742-1802*, *Bornholmske Samlinger, I. række, 18. bind, Rønne 1927*.
- Seerup, Jakob, *Peter Schiønning, søofficer og dagbogsskriver. Personalhistorisk Tidsskrift nr. 2, 2005*.
- Staggemeier, E.F., *Om Fæstningen Christiansø, Bornholmske Samlinger, I. række, bd. 29, 1943*.
- Topsøe Jensen T.A. og E. Marquard, *Officerer i den dansk-norske Søetat 1660-1814 og den danske Søetat 1814-1932*, Hagerups Forlag, København 1935.
- Zahrtmann, M.K. *Borringholmerens Historiebog, 3. og 4. Bog, Rønne 1935*.

53 Karsten Skjold Petersen har i sin bog *Geworbne Krigskarle - hvervede soldater i Danmark 1774-1803*, påvist, at tropperne udgjorde et frygtet magtmiddel på lokalt og regionalt niveau, hvor de udførte politimæssige opgaver for statsmagten på meget håndfast vis. Karsten Skjold Petersen 2002 s. 164-65.

54 Feldbæk, Ole, *Danmark-Norges historie, 1380 til 1814, bind 4, Nærhed og Adskillelse, 1720-1814*, s. 100.

55 Lind, Gunner, *Den dansk-norske hær i det 18. århundrede. Optimering, modernisering og professionalisering. Historisk Tidsskrift bd. 86. Kbh. 1986 s. 26-73*.

Syv år for Vang Brugsforening - eller hvordan Holger Colberg blev hotelejer

Af Frank Nielsen

Parti fra det gamle Vang set mod "hårnålesvinget" med Vang 48. Foran ses fiskerlejets brønd som deltes af 12 husstande. Foto velvilligt udlånt af Ritta Nielsen, Vang. Hvor intet andet står anført, er fotos udlånt af Ritta Nielsen.

Historien om Vang fiskerleje og Holger Colberg er fortællingen om en ikke så lidt foretagsom bornholmer, som ved en bestemt lejlighed gav Vangeboerne et tilbud, de ikke kunne sige nej til. Et tilbud hvor han vel at mærke havde udset sig selv til at spille en vigtig rolle.

Få år senere havde han spillet sin rolle på en sådan måde, at han nærmest blev ønsket hen, hvor peberet gro.

Efter yderligere ganske få år havde han imidlertid vokset sig så stor på egnen, at han ikke var til at komme udenom.

Det var i årene omkring det forrige århundredskifte.

Det gamle Vang

Der findes en fortrinlig lille skildring af, hvordan Vang og omegn har set ud så at sige fra tidernes morgen, forfattet af den bornholmske læge, doktor Panum.

I denne **Beskrivelse over Bornholm**, 1830 erklærede Panum, at disse steder var de mest rå og vilde her på landet. Urbjerget kunne her opleves i sin fulde kraft. Det såkaldte Ringebjerg, som var tilgængeligt fra landsiden, *kontinuerede* næsten lodret fra 292 fods højde direkte ned i havet, hvor der slet ingen strandbred var.

Her kunne store skibe sejle tæt ind til

Vang havn o. 1900. Manden til højre i billedet er sandsynligvis stenværksejer Jacob Mogensen. Det største af skibene tilhører formentlig ham i hans egenskab af skibsreder. Den hvide bygning bag det store træ eksisterer ikke mere.

landet, der skal endogså for nogle år siden et skib her være forulykket ved at det løb med bovsprydet mod klippen, som formedelst tåge ej kunne ses.

Ringebjerget var til alle tre sider ind mod land omgivet af en dal. Mod nord adskiltes Ringebjerget af den samme dal fra det smukke fiskerleje Wang, som har 7 á 8 huse, og ligger ved foden af klippen, der her ej går så brat ned som bjerget, men danner en liden strandbred.

Og doktor Panum fortsatte: Tæt norden for Wang er en klippe, Borre kaldet, hvorpå dog noget oppe fra søen ligger en gård af samme navn. Norden for denne klippe, som taber sig mod landet, ...er atter klip-

per, som danner den såkaldte Slotslyng, som vedvarer lige til Hammershus Slot.

Som doktor Panum beskriver Vang, har fiskerlejet antagelig set ud, lige indtil man i slutningen af århundredet tog fat på stembrydning i større stil. Netop som følge af denne stembrydning begyndte Vang fiskerleje at få vokseværk. Dette kunststykke, som det hedder i sangen, at forvandle den hårde sten til brød, tiltrak stadigt flere mennesker.

Ingangsætteren af hele det blomstrende granitprojekt var Jacob Mogensen, der i 1897 var kommet andetsteds fra på øen og havde etableret sig i Vang. Inden længe havde han omkring 100 mand i sit brød,

der naturligvis alle skulle have tag over hovedet, enten i eksisterende eller i nyopførte huse på frastykkede parceller.

Ved **folketællingen i 1901** var der eksempler på ejendomme, bl.a. Femmæstere, som husede 12-15 personer, hvoraf mange naturligvis havde tilknytning til Mogensens stenbrud. Mogensen selv residerede på havnen i matrikel nr. 107. Også han havde, ud over egen familie inklusive en tjenestepige, nogle af sine ansatte som logerende: en kontorist, en bådsmand samt en skibsfører.

Sagen var den, at Mogensen, ved siden af at være stenværksejer med rådighed over 170 tønder land klippeareal, tillige var skibsreder m.v. Tre skibe havde han i søen, som stadig sejlede med huggede sten fra

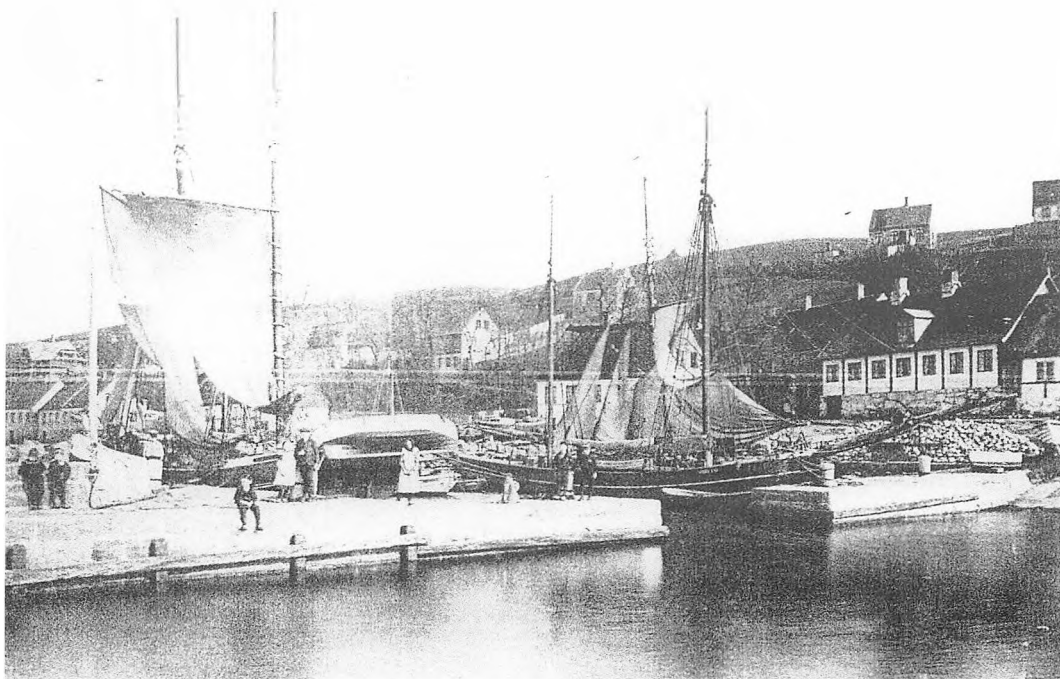
Vang. Ligeledes var den udbyggede havn hans værk.

Colbergs baggrund

Det var i denne klondyke-agtige verden, at Holger Colberg i 1897 dukkede op på arenaen.

Navnet Colberg er på Bornholm ganske velkendt pga. Colbergs boghandel i Rønne. Der er da også en nær familiemæssig forbindelse hertil, idet Holger Colberg, der var født i Rønne 1871, var søn af den ene af de to grundlæggere af boghandelen, bogtrykker Carl Colberg.

Da Holger var 10-12 år gammel, sadlede faderen helt om, idet han løste næringsbrev som høker i Klemensker, hvor han

Havnen år 1900. Det hvide 7-fagshus til højre er Jacob Mogensens. De enkeltstående huse oppe i "højderne" ser ret nyopførte ud. Bygherren var ikke ualmindeligt en stenværksarbejder.

drev en landhandel. I Klemensker blev Holger Colberg konfirmeret, og her fik han rimeligvis sin uddannelse som købmand i faderens blandede landhandel.

Derefter aftjente han sin værnepligt og blev udnævnt til sergent, formentlig i København.

Colbergs sidste opholdssted, før han flyttede til Rutsker sogn, var under alle omstændigheder København, og meget tyder på, at han også i København kan have mødt sin tilkommende Hedvig, der var gårdmandsdatter fra Rutsker.

Det hævdes, at Holger Colbergs militære baggrund *prægede ham resten af livet i form af beslutsomhed og kontante svar.*

Ønsket om en brugsforening

Behovet for en brugsforening må have trængt sig på nogenlunde samtidigt med, at Colberg trådte an i Vang. Hvordan og hvorledes de indledende manøvrer er gået for sig, fortaber sig i havgusen, men på et tidspunkt var man kommet så vidt, at man kunne afholde et indledende møde med henblik på oprettelsen af en brugsforening for Vang og omegn.

Allerede fra dette første møde er der blevet ført **forhandlingsprotokol**. De første linier lyder:

I året 1897 sidst i november måned afholdtes møde på Hullegårds sal i Rutsker, hvor der blev forhandlet om og vedtaget at oprette en Brugsforening for Vang og Omegn beliggende i Vang.

Med i front var fra første færd, måske ikke så mærkeligt, stenværksejer Jacob Mogensen i det femmandsudvalg, der var udpeget til at udarbejde foreningens love. Næste møde blev afholdt på Kjøllergård

Vang Brugsforenings første uddeler Holger Colberg i fuld militærisk mundering. Foto udlånt af Lokalhistorisk Arkiv i Rønne.

den 7. december. Her blev lovene vedtaget og bestyrelsen på 8 medlemmer valgt.

Kun tre dage senere, d.v.s. den 10. december 1897, blev det vigtige møde holdt, hvor bestyrelsen nærmere skulle sammensættes og den fremtidige kurs stikkes ud. Det fandt sted hos Jacob Mogensen, som valgtes til formand. Det kan aflæses af bestyrelsens sammensætning, at brugsforeningsprojektet afgjort havde gårdmændenes interesse, vel nok som følge af de forbedrede indkøbsmuligheder af driftsmidler som f.eks. gødnings- og foderstoffer.

På den anden side var den øvrige del af beboerne, fiskere, stenværksarbejdere, tilflyttere m.v., rimeligvis mere interesseret i andre slags varer, således at behovet, grundlaget for en brugsforening alt i alt skulle være solidt til stede.

Tilbage stod de uafklarede og ikke uvæsentlige spørgsmål: Hvor skulle brugsen have til huse - husrum var jo ikke det, der var mest af? Og ikke mindst: Hvem skulle være den daglige brugsuddeler, der samtidig skulle have titel af forretningsfører?

Et tilbud man ikke kan afslå

Man kom nu ud for et rent lykketræf i skikkelse af en person, som - det må man lade ham - kendte sin besøgstid. Det var den 26-årige Holger Colberg, der, som det viste sig, havde tænkt på det hele. Og lidt til.

Han kunne tilbyde at bygge et hus i løbet af 3-4 måneder, hvor brugsforeningen kunne have til huse. Der forelå en tegning til formålet. Hvor den var kommet fra, melder historien ikke noget om.

Når Colbergs hus var færdigt - der regnedes med den 1. april 1898 - skulle vareomsætningen kunne tage sin begyndelse.

Dertil behøvedes jo en uddeler, men også dette hverv tilbød Colberg at påtage sig, hvilket han med sin baggrund i faderens høkerforretning sikkert også var rigeligt kvalificeret til.

Kort sagt: lige det tilbud, det var meget svært at sige nej til. Her var en mand, som så ud til at kunne gøre fødslen let for foreningen. Hertil kom yderligere den fordel, at han havde tænkt sig, at han selv skulle bebo en del af huset, således at han kunne styre virksomheden på nærmeste hold, li-

Colberg i civil mundering - i stiveste puds. 1897. Foto udlånt af Lokalhistorisk Arkiv i Rønne.

gesom han altid ville være at træffe uanset vind og vejr.

Der var ikke noget at betænke sig på. Det var bare med at slå til med det samme. Altså blev det vedtaget hos Mogensen, at denne sælsomme konstruktion skulle se dagens lys, nemlig at arbejdsgiveren, dvs. Brugsforeningen for Vang og Omegn, skulle leje sig ind hos sin uddeler, Holger Colberg, husets ejer og beboer. Vel nærmest den omvendte verden.

Foreningen accepterede en husleje på 240 kr. årligt (det var dengang). Lejetiden skulle ifølge kontrakt være *uopsigelig fra begge sider i 5 år, efter den tid kan lejen opsiges fra en af siderne på ½ års varsel.*

Også lønaftalen kom på plads ved samme lejlighed. Den lød i al sin enkelthed: *Uddeleren skal have 6% af vareomsætningen (4% løn, 2% svind).*

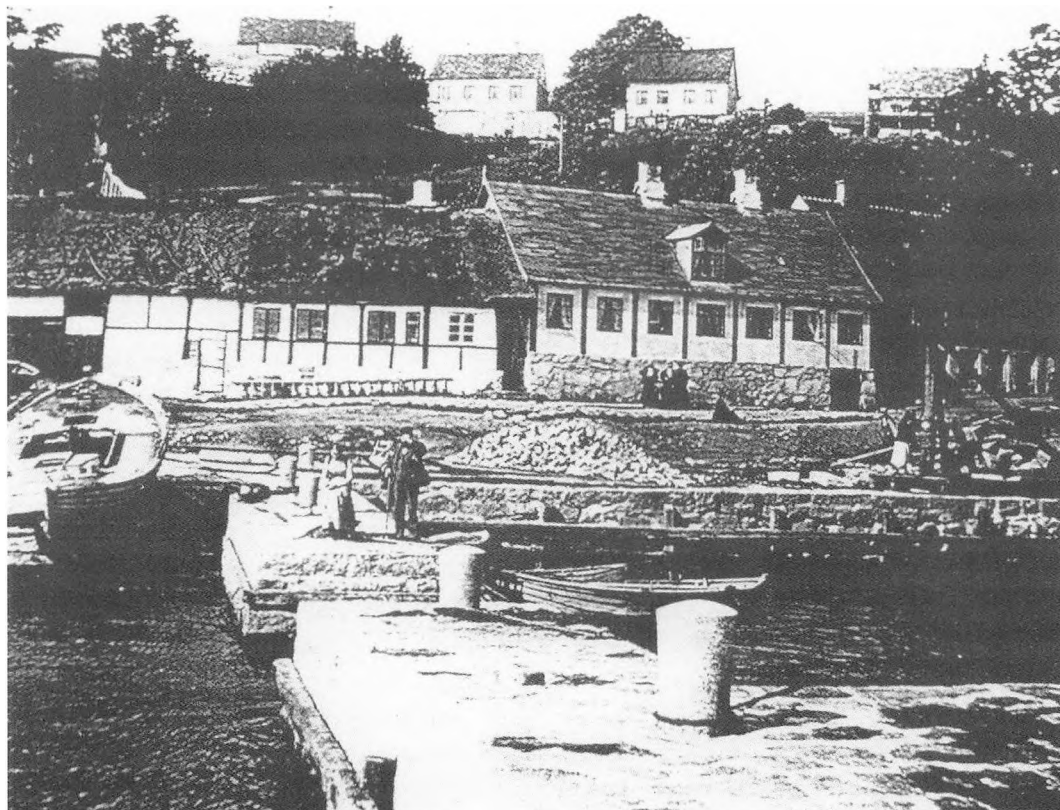
Denne aftale minder en del om et system, der praktiseredes i brugsforeninger i Nordvestjylland, som gik ud på, at der til varens fakturapris lægges en vis procentdel, hvoraf uddeleren skal afholde ikke alene sin egen løn, men også alle udgifter til fragt, svind, indpakning, renter af varelån og lign. Selve overskuddet - og et sådant skulle der gerne være ifølge andelskonceptet - skulle anvendes til afskrivninger, henlæggelser og ikke at forglemme: dividende til medlemmerne.

I tilfældet Vang og Omegn var der selvfølgelig også den årlige husleje at tænke på.

Hvor skal brugsen ligge?

Tilbage stod blot at finde en egnet beliggenhed til det hus, som Colberg engang i nær fremtid skulle leje ud til den nystiftede brugsforening. Det skulle hverken være helt nede på havnen eller højt oppe over Vang, men helst et eller andet sted midt imellem.

Atter var man ude for et lykketræf. Det viste sig, at formanden Jacob Mogensen for gode ord og betaling var indstillet på at frastykke en parcel fra sin grund, matr. 107 til dette formål, d.v.s. oppe dér hvor hårnålesvinget tager sin begyndelse.

Parti fra havnen o. 1900. Oppe bag Jacob Mogensens "herskabshus" ses yderst til højre det af Holger Colberg i 1898 opførte hus, hvor både Vang Brugs og Colberg selv havde til huse.

Huset til venstre er den senere Vang Brugs. Huset til højre er Vangs første brugs opført af Holger Colberg. Foto udlånt af Bornholms Museum.

Her skulle det være, og sådan blev det. Hvordan byggeriet er blevet finansieret vides ikke, men utænkeligt er det vel ikke, at stenværksejer Mogensen kan have "lagt ud" eller kautioneret for byggeriet ...

Som vinteren gik, skred byggeriet planmæssigt frem, og den 1. april 1898 stod huset klart til indflytning.

Der skete nu store sager for *tømrermester* Colberg, som han kaldte sig, mens byggeriet stod på. Således blev den 9. april 1898 ungkarl og tømrermester i Vang fiskerleje, Holger Colberg, som anført i kirkebogen, viet til pige Hedevig Holm i Ruts Kirke.

Der stod et selvbygget hus klart lige til at flytte ind i for de nygifte, og der var masser at rive i for dem begge. Forretningen skulle holdes åbent hverdage til kl. 20. Lørdag til kl. 22!

Spegede aftaler

Brugsforeningen fik nu eget kontor, ganske vist i uddelerens ejendom, men alligevel. Det første møde blev holdt her den 16. april 1898. Uddeleren var allerede ude med et nyt forslag, som gik ud på at give ham selv ret til frihandel i et vist omfang.

Om der nu var tale om en påskønnelse for det nye hus eller slet og ret en bryllups-gave må stå hen, men brugsforeningen gav under alle omstændigheder Colberg tilladelse til på egen hånd at handle med følgende varer: *smør, æg, huder, skind samt hvidtøl på flasker*.

Retfærdigvis skal det siges, at det ved samme lejlighed bestemtes, at *uddeleren kun får to % for forhandling med majs, klid, oljekager også videre gødning. Kul, brænde, kartofler*.

Hvad den dybere mening med disse krumspring måtte have været, kan være lidt svær at få øje på i dag, men det har nok ikke været til ugunst for Colberg.

Det kan da også tænkes, at det samlede billede, der nu tegnede sig, har været lidt for broget og uoverskueligt for bestyrelsen. Man forlangte i hvert fald af Colberg, at han skulle stille en garanti på 500 kr. - og 14 dage senere kunne uddeler Colberg meddele, at boghandler Colberg i Rønne var villig til at kautionere for beløbet.

Formaliterne på plads

Først den 27. april kom den officielle *udskillelsestilladelse* fra landbrugsministeriet til Jacob Mogensen. En måneds tid senere blev ifølge **tingbogen** den frastykkede parcel, matrikel 107 b, lovformeligt overtaget af *snedker* H. Colberg for købesum 600 kr.

Samme dag var der taksation på hele ejendommen, hvilket betød, at der kunne hjemtages et lån fra Østifterne på 2800 kr. Hvor meget det har kostet Colberg, eller måske Mogensen, at lade ejendommen opføre, fortæller historien ikke noget om. Men formelt - og måske også reelt - måtte Colberg købe ejendommen af Mogensen.

Citat fra **skødet**: *Den solgte ejendom er allerede (24/5) overtagen af købereren ... og da den akkorderede købesum er berigtiget på den mellem os vedtagne måde ... så meddeler jeg hermed kvittering for hele købesummen og fraskriver mig fremtidig enhver ret til... parcellen 107b af Vang i Rutsker sogn, hvilken parcel skal tilhøre købereren, snedker Holger Colberg som lovligt købt.*

Jacob Mogensen.

Det ser ud til, at handelens enkeltheder ikke var noget, man talte højt om, men Colbergs samlede årlige ydelse til Østifterne for lånet på 2800 kr. udgjorde 107 kr. 48 øre! Når man tager i betragtning, at huslejen fra brugsforeningen var 240 kr. årligt, vil det sige, at Colberg ikke alene boede kvit og frit, men tilsyneladende også havde et overskud på differencen på 132 kr. 52 øre. Hertil kom hans uddelerløn, der som omtalt var afhængig af omsætningen.

Hvis nogen skulle få den tanke, at forretningsmanden H. Colberg her havde gjort det næsten umulige, nemlig at konstruere en pengemaskine, er det vanskeligt at være uenig. På den anden side - set med foreningens øjne - betød kontraheringen med Colberg, at der trods alt var skabt en form for sikkerhed og kontinuitet for driften i de første år. Men parterne hang godt nok på hinanden.

De første nogenlunde fredelige år

Den første periode af Colbergs tid som uddeler ser ud til at være gået uden de helt store kontroverser. Nogle medlemmer udtrykte på trods heraf en vis utilfredshed med, at der kunne forekomme bajerskøldrikning i butikken efter lukketid. Andre var ikke helt trygge ved Colbergs opvejning af varer. Foreløbig blot krusninger på overfladen.

I år 1900 skete der en glædelig begivenhed, idet Hedvig Colberg fødte en datter, der fik navnet Carla.

Året efter konstateredes der yderligere det glædelige, at der rent økonomisk var en pæn fremgang at spore for Brugsforeningen for Vang og Omegn. Colberg anmodede nu også om tilladelse til *for egen*

regning at handle med *hjulbø* og det nymodens fænomen *cykler*, hvilket blev bevilget. Derimod blev et ønske fra Colberg om at *drive frihandel med hængelamper afslået*.

Enkelte medlemmer var trods fremgang af den mening, at de priser, som Colberg var med til at fastsætte, var for høje - eksempelvis kunne man *købe en tommestok billigere hos Grønbech i Hasle*. Men bortset herfra må man sige, at alt stort set gik efter hensigten.

Udløb af lejetid i sigte

Fremme i 1902 var hele konstruktionens indbyggede problemer imidlertid blevet stadigt mere åbenbare for enhver.

Det var først og fremmest det evigt tilbagevendende stridsspørgsmål om bajersk-ølsalget til tørstige sjæle i butikken efter lukketid, der var en torn i øjet på nogle af medlemmerne. Uddeleren stod vel til rådighed så at sige døgnet rundt. Ingen tvivl om, at lige det salg var en god forretning - og Colberg var endda så flink at yde kredit.

Et forarget medlem, Norberg, mente, at *det var dårlige personer, der ville berige sig på øldrikkernes bekostning*. Der herskede dog ikke tvivl om, at et flertal gik ind for ølsalget (44 for, 25 mod).

...

Men en ny diskussion begyndte nu at rejse sig: Man kunne efterhånden skimte det tidspunkt, hvor den femårige lejekontrakt med Colberg udløb, den 1. april 1903. Hvad skulle der så ske? En mulighed var at anskaffe egen bygning og indrette brugsforening der. Men hvor skulle den i givet fald ligge? En anden mulighed kunne være at

købe det nuværende hus af Colberg. Efter forespørgsel havde denne meddelt, at hvis man ville købe hans hus, var prisen 5.500 kr. Så tyggede man på det.

Senere på året - altså stadigvæk i 1902 - var den igen gal med øllet. Der var denne gang nu kun et meget knebent flertal for fortsat ølsalg, ligesom det førte til en længere, hidsig diskussion, om man ikke hellere skulle skille sig af med uddeleren. Men det var selvfølgelig ikke så let, når det var i hans ejendom, brugsforeningen holdt til.

Der var dog to indflydelsesrige personer, som holdt hånden over Colberg. Udover formanden Jacob Mogensen var det lærer Ipsen, foreningens revisor, som gik ind for ham, således at det hele endte med, at Colberg fik lov til at fortsætte indtil videre.

Men uddeler Colberg havde nok fået noget at tænke over: Hvad kunne der f.eks. ikke ske den dag, Mogensen ikke længere var formand?

Mogensen havde trods alt været formand uafbrudt siden opstarten, men det gik for tiden ikke alt for godt med hans private økonomi som følge af uforudsete vanskeligheder af både den ene og anden art, som greb ruinerende ind i driften af stenværket.

Som om det ikke kunne være nok, modtog Colberg et påbud fra brugsforeningen om at stille med en garanti i form af et skadesløsbrev på 1500 kr. Der var konstateret svind af forskellig art, bl.a. med emballagen. Ikke just en tillids erklæring.

Der var dog opnået enighed om en ny huslejekontrakt til afløsning af den gamle. Klog af skade var man blevet enig om, at den kun skulle gælde for et år ad gangen.

Det samme skulle være tilfældet med uddelerens ansættelse.

1903 - et dramatisk år

Året 1903 skulle i modsætning til tidligere blive et særdeles bevæget år i brugsforeningens historie og dermed også for dens uddeler og husvært, Holger Colberg.

På hjemmefronten hos Colbergs var der igen en glædelig familieførgelse, en datter der skulle hedde Edith.

Men derudover spøjte og svirrede det med anklager som aldrig før mod Colberg, som bl.a. blev gjort ansvarlig for et alvorligt emballagesvind.

At Mogensen den 16. februar 1903 nu vitterligt havde besluttet at gå af som formand, gjorde ikke sagen bedre. Man talte i foreningen helt åbenlyst om, at uddeleren fik for meget i løn, og at den måtte sættes ned.

Ved udløbet af de fem berammede år, sidst i marts, følte Colberg sig foranlediget til at anmode om en samtale med bestyrelsen om *lønrevisionsspørgsmålet*.

Efter at bølgerne var gået højt blev det med 3 stemmer mod 2 vedtaget at sætte lønnen ned med ½ % samt at Colberg skulle betale det omtalte emballagesvind.

Derudover blev det vedtaget, at nu kunne det være nok med øl- og sodavandskonsumering i butikken. I overtrædelsestilfælde skulle der vanke en hel krone i *mulkt* til den eller de formastelige.

Colbergs svar var effektivt. Han standse al kreditgivning til medlemmerne fra dags dato, nu hvor *bestyrelsen afknappede hans løn*, hvilket medførte, at der var medlemmer, som begyndte at true med at melde sig ud af Vang Brugsforening.

Hen på efteråret forværredes situationen yderligere. Der var nu også konstateret et større *flaskesvind*, og der rejste sig spørgsmålet om, hvem der skulle erstatte det. Som følge af alt dette postyr var det lige før, man i bestyrelsen spurgte sig selv, om det i virkeligheden ikke var *synd* for uddeleren. Men postyret fortsatte ikke desto mindre, og man så sig nu nødsaget til at indkalde til en ekstraordinær generalforsamling den 13. oktober 1903.

Det blev efter de lokale forhold et stormøde. Der var over et halvt hundrede fremmødte medlemmer. I virkeligheden var det kulminationen på Colbergs æra som uddeler/forretningsfører i Brugsforeningen for Vang og Omegn, som blev indvarslet ved denne lejlighed.

På dagsordenen var alle problemerne under ét: *løn, ølsalg, kredit, svind*. Kort sagt det hele.

Colberg lagde ud med at forsikre forsamlingen om, at han under ingen omstændigheder havde til hensigt at yde kredit fremover, og at man af den årsag måtte imødesee et kraftigt fald i omsætningen. Trods megen palaver holdt han hårdnakket fast. Hvad angår uddeler Colbergs løn, mente derefter et overvældende flertal af forsamlingen, at det var rigtigt at nedsætte den (47 ja, 3 nej, 2 blanke).

Endnu en nasenstüber fik Colberg af forsamlingen, idet det blev enstemmigt vedtaget, at det var Colberg alene, der skulle dække tabet i forbindelse med flaskesvindet. Smed Kofoed fik det sidste ord ved den lejlighed, idet han sagde: *Der er tale om et magtspørgsmål om hvem der var rådende, enten bestyrelsen eller uddeleren ... vi har jo ikke noget ægteskab med Colberg.*

Men de havde unægtelig noget, der lignede det til forveksling. Der var for øjeblikket ikke andet at gøre for Colberg end at bide i det sure æble. Men han mente nok, at det sidste ord ikke var sagt endnu.

Allerede 14 dage senere var uddeler Colberg i fuld vigør, bl.a. derved at han havde anmodet om at få ret til handelen med *slagteriaffaldsvarer*.

Et eller andet sted må der vel have været et behov, men det lyder unægtelig ikke behageligt.

Til opbevaring af disse specielle varer havde Colberg udset sig *den lille kælder*. Bestyrelsen efterkom ønsket, men ville dog kontrollere prisfastsættelsen!

Inden længe blev der desværre konstateret et nyt svind på emballagefakturaen på 300 kr. Denne gang blev det dog vedtaget, at man deltes om udgiften.

Sidst på dette dramatiske og bevægede år 1903 blev der afholdt ordinær generalforsamling, hvor det bl.a. blev besluttet enstemmigt, at bestyrelsen skulle have bemyndigelse til at træffe afgørelse med Colberg om et muligt køb af hans hus. Smed Kofoed ville dog på forhånd have, at Colberg slog 500 kr. af på sin tilbudspris på de 5500 kr.

1904 - et år i opbrud

Man lagde hårdt ud i det nye år med at lægge endnu et snærende bånd på Colberg, nemlig at han skulle føre en journal ved siden af den kladde, han plejede at føre over forretningens gang. Mistilliden havde åbenbart bidt sig fast.

Det lå i luften, at ægteskabet - eller hvad man nu skulle kalde det - mellem Vang Brugs og Colberg sang på sidste vers.

Brugsforeningen havde fået ny formand efter Jacob Mogensen. Det var Johan Carlsen, som var indvandret fra Sverige og arbejdede som stenhuggersvend hos Mogensen.

På en ekstraordinær generalforsamling meddelte Carlsen, at brugsens faciliteter var blevet for trænge. Varerne kunne ikke holde sig friske under de nuværende forhold (hvad der måske ikke var så uforklarligt).

Det var bydende nødvendigt, sagde han, at man skred til handling under en eller anden form.

Efterfølgende var der røster, der derfor anbefalede, at man købte Colbergs hus. Andre foretrak, at man byggede et helt nyt hus.

Kort tid forinden havde Colberg slået sin pris ned til 5350 kr., og alt tilbehør som brandstige, planker, hejsespil m.v. skulle følge med. Alligevel var der mange, som mente, at Colberg havde sat sin pris for højt.

Der stemtes nu om, hvorvidt man skulle købe Colbergs hus. Forsamlingens svar blev et overvældende nej (35 mod 3).

Man pålagde derefter bestyrelsen at arbejde med henblik på at bygge eget hus.

Et byggeudvalg blev nedsat - og månederne gik.

Da man nåede frem til september, blev der afholdt møde i byggeudvalget. Man havde foretaget nogle sonderinger rundt om i Vang, men ligeegyldigt hvordan man vendte og drejede det, et nyt hus ville blive dyrt: 8500 - 9000 kr. Der var ikke andet at gøre end igen at lægge sagen ud til medlemmerne.

Atter Hullegård. Ekstraordinær generalforsamling 4. oktober 1904. Eneste punkt

på dagsordenen: foreningens fremtidige adresse. Skulle ringen nu slutes for Colberg?

Efter kraftigt mundhuggeri om de forskellige emner, der kunne komme på tale i Vang som nyt hjemsted for Brugsforeningen, blev der foretaget afstemning.

Resultatet blev såmænd, at af alle de eksisterende muligheder udskilte der sig et flertal for at købe Colbergs hus! Så hurtigt kunne vinden vende.

Det havde vist sig under diskussionen, at bl.a. *vejforholdene*, dvs. tilkørsels- og holdeforholdene, havde spillet en afgørende rolle. Beliggenheden kunne jo ikke blive bedre. Det gjaldt til syvende og sidst også om at holde på medlemmerne.

En halv snes dage senere blev skødet underskrevet. Salgspris: 5300 kr.

Ringen var nu sluttet for Colberg netop på Hullegård, hvor det hele var begyndt. Omgående tog Colberg sagen i sin egen hånd. Endnu inden blækket var tørt, sagde han sin stilling op som uddeler, til ophør den 1. april 1905.

Efter 7 år for Vang Brugs skulle Colberg have en afløser.

Hermed var der indvarslet nye tider. Der rejste sig en række spørgsmål i den forbindelse, som giver et indblik i hvilke problemer, som havde optaget sindene under Colbergs regimente.

Et medlem ønskede fremover ingen hunde og katte i forretningen. En anden spurgte til, om den nye uddeler skulle have samme frihandelsrettigheder, som Colberg havde haft. En tredje ville bare vide, om der stadig skulle handles med slagteriaffald o.s.v. Der havde åbenbart været en hel del kilder til irritation.

8. december 1904 fik piben imidlertid

en anden lyd, idet der fra Colberg udgik følgende alvorlige meddelelse: *Alle de medlemmer, der stod i skyld til uddeleren, ville blive modregnet i deres dividende!*

Jo, der var ærgrelser nok her ved juletid, ligesom der var en del at tage stilling til i øvrigt på tærskelen til 1905.

Afsked - og en ny begyndelse

Ved indgangen til det nye år 1905 måtte det stå klart for de fleste, at brugsuddeler H. Colberg pr. 1. april både ville stå uden tag over hovedet samt uden noget at leve af. Med mindre han havde et eller andet gemt i ærmet. Og selvfølgelig havde han det.

To "bomber" i lidt forskellige tempi. Den ene bombe var en ejendom (nuv. Havørnen), som Colberg havde fået kik på. Huset lå blot 50 meter og tre huse længere nede ad bakken. Der havde han tænkt sig at flytte ind med Hedvig og deres to små døtre.

Men man skulle jo også have et levebrød, så hvorfor ikke slå to fluer med et smæk og åbne en ny forretning - ganske vist som ubehagelig konkurrent til brugsforeningen, hans tidligere arbejdsplads, men ulovligt var det selvfølgelig ikke.

Inden længe kunne alle i Vang ved forretningsmæssig skiltning på den nyerhvervede ejendom læse, at her havde *Handelshuset i Vang* til huse.

Den tidligere ejer af huset var ironisk nok brugsforeningens nye formand, stenværksejer Johan Carlsen. Måske har der været et økonomisk mellemværende. Under alle omstændigheder solgte Carlsen sin ejendom til Colberg med udfærdiget **skøde** den 12. december 1904, tinglyst den 7. juni 1905. Skødet indledtes med ordene:

"Udbryderen" Holger Colbergs "Handelshuset i Vang" blot tre huse fra Brugsen. Billedet er dog fra en noget senere tid, hvor Handelshuset har skiftet ejer. I dag har huset navnet Havørnen.

Undertegnede stenhugger Johan August Carlsen overdrager til hotelejer Holger Colberg matr. 106d ... for en købesum af 3080 kr.

Carlsen skulle uden vederlag have ret til at blive boende i ejendommen indtil 1. april 1905, hvor Colberg skulle fraflytte sin hidtidige ejendom, som på det tidspunkt skulle overtages af Brugsforeningen for Vang og Omegn. Efter fradrag af pantegæld m.v. blev der i sidste ende et kontant beløb til Carlsen på 1080 kr.

Sidst på året 1905 blev "Handelshuset" offentligt takseret til ikke mindre end 7400 kr. Vurderingssummen kan umiddelbart virke noget besynderlig. Men der kan være den forklaring, at Colberg, tidligere tømrer- og snedkermester, i løbet af foråret og sommeren 1905 kastede sig over en udvi-

delse af ejendommen, nærmere bestemt byggeriet af den tværgående længe for enden af den nordre gav (på Havørnen) med det formål at indrette sin nye forretning her. Noget lignende havde han tidligere jo præsteret i løbet af 3-4 måneder.

Men ikke nok med det. Havde der ikke stået at læse i skødet, at køberen var en *hotelejer* Colberg? Jo, og det var bombe nummer to.

Midt i al balladen havde Colberg åbenbart haft øje for, at det naturskønne Nordbornholm i stadig stigende grad var blevet genstand for især tyske turisternes yndest og opmærksomhed. Det lader til, at den presede situation, han befandt sig i, har tvunget ham til at tænke i større baner. Det var nok forsøget værd, har han ment, at satse på et nyt hotel lidt nord for Vang. Ham-

Hotel Finnedalen godt i gang. Colberg anbefaler sig med bl.a. friske strandbade, smukke udsigtspunkter og ikke mindst blot 20 minutter til Hammershus Slotsruiner. Foto udlånt af Bornholms Museum.

mershus Slotsruiner lå ikke langt væk, og det var dem, turisterne ville se.

Og det grundstykke, hvorpå hotellet skulle ligge, havde han også haft overblik og overskud til at kigge ud. Om netop dette sted skrev doktor Panum i omtalte publikation fra 1830: *Mellem Slotslyngen og Vang viger klippen noget tilbage og danner ligesom en bred terrasse, hvis yderste grænse mod havet dog går meget stejlt ned. Her ligger en skøn lille ejendom, et meget net hus med 5 à 6 tønder land avlsjord og omtrent en tønde land skov.*

Her skulle hotellet ligge. Ejeren af det nette lille hus, kaldet Finnedalshuset, var på det tidspunkt Jens Magilius Bendtsen. Kan der mon også her have været en eller anden økonomisk mellemregning? Hvem ved.

Nok er det. Jens Magilius Bendtsen frastykkede et mindre areal af "Finneløkken" (matr. 96b m.fl.) til Colberg (okt. 1904), d.v.s. et par måneder tidligere end overtagelsen af Handelshuset. Der var flere bolde i luften på samme tid.

Allerede inden Handelshusets udvidelse i 1905 lå der et nyopført *Hotel Finnedalen* nord for Vang på den brede terrasse ved siden af det nette lille hus. Eller var det simpelthen det nette lille hus, som blev omdannet til hotel?

Colberg må have haft rigeligt at se til i denne tid med sine byggeprojekter og ikke mindst finansieringen af disse. Han må nødvendigvis have haft en del spændte overvejelser.

Et lille års tid efter handelen med Jens Magilius Bendtsen, hvor det må formodes

Vinterleben foran Handelshuset i Vang. På trappen ses Colberg med de to døtre, født i 1900 og i 1902. Eftersom Colberg boede her fra 1905 til 1908, og ekspeditricen Frida Bergmann, damen i den mørke dragt, ved folketællingen i 1906 ligeledes boede i Handelshuset, er man på nogenlunde sikker grund, når man ud fra døtrenes skønnede alder fastsætter billedet til at være fra 1908.

at hotellet stod helt færdigt, erhvervede Colberg i september 1905 i øvrigt en stor luns af Slotslyngen (forbi Egisdalen op til det skråtløbende stengærde ved dyrefolden), som ligeledes havde været ejet af bl.a. Jens Magilius Bendtsen.

Det må siges, at det gik den rigtige vej for Colberg. "Handelshuset i Vang" drev han således i tre års tid.

Så skete der det overraskende, at Colberg indgik et mageskifte med ejeren af Kaggård, Peter Kjøller, kasserer for Brugsforeningen for Vang og Omegn, som nu åbenbart ville afprøve livet som købmand

i Vang. Altså flyttede Colberg til Kaggård i 1908. Fra Kaggård, oppe et stykke nord for Vang, var Colberg nu i stand til at forsyne sit hotel Finnedalen med varer fra eget landbrug, og han kunne i denne tid kalde sig både hotelejer og gårdejer.

Men allerede efter et par års tid solgte han Kaggård for i stedet at erhverve resten af den brede terrasse, Finneløkken, hvorfra han i nu anderledes bekvem afstand selv kunne dyrke de grøntsager m.m., der var brug for på hotellet. I 1910 var Colberg i stand til at udvide hotellet med en større og højere tilbygning.

Efter skilsmissen med Vang Brugsforening

Skildringen af ægteskabet mellem Colberg og Vang Brugsforening ville ikke være fyldestgørende, dersom man ikke kastede et blik på den "svære" tid lige efter skilsmis-

sen. Man har med rimelighed lov til at gå ud fra, at der i de tre år, da Colberg var nabo og konkurrent, næppe har hersket de allervarmeste følelser mellem *Brugsforeningen for Vang og Omegn* og opkomlingen *Handelshuset i Vang*.

Det fremgår af Brugsforeningens forhandlingsprotokol, at man i denne periode 1905-08 er overordentligt på vagt. Når man eksempelvis skulle fastsætte prisen på en ganske almindelig vare som æg, måtte man passe på ikke at sætte prisen for højt, så folk går til Colberg og handle.

Eller når man drøftede, om man skulle nægte medlemmer dividende, hvis de stod i restance. Så hed det straks, at *man måtte vare sig for Colberg*. Der var kamp om kunderne. Nægtede man at give dividende og måske senere kreditten, kunne disse goder altid hentes hos Colberg.

Men efter at Colberg rykkede teltpælene op og flyttede til Kaggård, blev der i Vang spillet i en noget anden toneart, for Colberg meldte sig omgående ind i Brugsforeningen for Vang og Omegn!

Ikke alene optræder Colberg nu som almindeligt medlem, men ved et møde afholdt 3. december 1908 på "Kraggårds Minde" blev han sandelig valgt til mødets dirigent og ydermere indvalgt i bestyrelsen som forretningsfører.

Nu lige på dette møde havde man diskuteret de sædvanlige problemer som kredit og svind, som man åbenbart stadig ikke

var sluppet af med. Herunder var der én i forsamlingen, som havde ladet en syrlig bemærkning slippe ud, nemlig at:

Colberg som tidligere uddeler jo kendte til svind (!)

Colberg, der som sagt var præget af beslutsomhed og kontante svar, affyrede følgende salut: *Jeg er her som privatmand, og jeg forventer, at man respekterer privatlivets fred. Vi er ikke Frelsens Hær, hvor hver mand bekender sine synder.*

Og det havde dirigenten, altså hotel- og gårdejer Holger Colberg, ganske ret i.

Frelsens Hær, det var det i hvert fald ikke.

Holger Colberg. 1. sept. 1871 - 1. okt. 1938. Ejer af Hotel Finnedalen. Her i 1922. Foto udlånt af Lokalhistorisk Arkiv i Rønne.

Et panoramabillede

Lad os slutte denne del af fortællingen om Holger Colberg med et panorama over Vang. Colberg har sat sine tydelige "fodspor" i Vang og omegn:

Yderst i billedet til venstre ses netop lige afslutningen af hans hus, brugsen fra 1898 - med det åbentstående vindue.

Tre huse længere nede ad gaden anes "Handelshuset i Vang" med den udvendige trappe.

Og øverst til højre i billedet knejser Hotel Finnedalen!

Efter alt at dømme har dette panoramabillede en anselig alder. Dog må det være

efter 1910, idet den høje tilbygning til Hotel Finnedalen tydeligvis allerede er blevet opført.

Trods alle trakasserier har adskillige Vangeboere i tidens løb tjent til udkommet om sommeren på *Finnedalen* - et hotel som Holger og Hedvig Colberg med flid og dygtighed drev i mere end tredive år. I dag er der intet spor tilbage.

Oplysninger:

1. Benyttede kilder er angivet med fede typer.
2. Citater er anført med kursiv og er i lettere grad tillempet nutidig sprogbrug.

Litteratur om Bornholm

Indgået i Bornholms Centralbibliotek 2004-2005

Af Niels Foght Hansen

Redaktionen afsluttet 1. november 2005

Biblioteksvæsen

02.1

Kommunesammenlægning og biblioteksudvikling på Bornholm : rapport til Bibliotekarforbundets udviklingspulje / af Lea Wolffbrandt, Niels Larsen og Jon Madsen. - Frederiksberg : Bibliotekarforbundet, 2004. - 26 sider

Værker af blandet indhold

08.05

Bornholm 2004 i billeder / udgivet af Bornholms Tidendes Forlag. 2004. (39.årgang). 64 sider, ill.

08.05

Bornholmske Samlinger / udgivet af Bornholmske historiske Samfund. 3.række. Bind 18. 176 sider, ill. Indhold: Ebbe Gert Rasmussen: "Hvilket vi hjertelig ønsker". Malmøsammensværgelsen - det skånske sidestykke 1658-59. Rikke Isler: Genstandene fra Lilleborg. Peter Fink: Den skånske forbindelse. En beretning om Esger Juul og ridder Jens Kande. Karl Peder Pedersen: Det bornholmske eksperiment. Historien om den amtmandsløse tid på Bornholm 1781-1787. Stella Borne Mikkelsen: "Vor yderste post mod øst". Befolkning og levevilkår på Christiansø fæstning ca.1750-1800. Verner Andersen: Da Rønne Apothek gik fallit. Niels Foght Hansen: Litteratur om Bornholm indgået i Bornholms Centralbibliotek 2002-2004. Ann Vibeke Knudsen: Bornholms historiske Samfund 2003-2004, formandsberetning.

08.05

Jul på Bornholm: Kulturhistorisk Årsskrift: 2004 / redigeret af Jens Sørensen / udgivet af Bornholms Tidendes Forlag. 2004.(72.årgang). 76 sider, ill. Indhold: Peter Tiemroth: "Tiden på Bornholm er mine bedste arbejdsår" fastslår billedkunstneren Maria Thorsen. Ib O.Klinke: Et Maritimt voksenliv - Rønne-Århus. Erindringer 2.del. Paul Otto Gaalaas Hansen: Klokkemågarin Hans Eivind Gaalaas Hansen. H.V.Jørgensen: Forsvarsmuseet på Bornholm. Tilblivelse og de første 25 år. Carsten Seeger: "Endnu engang takker jeg dig for dit kjære Portrait". Ib Chri-

stensen: Odd Fellow Ordenen på Bornholm gennem 100 år. Birte Nørregaard Pedersen: Søndre Allé i en svunden tid. Ann Vibeke Knudsen: Fotograf Støckels søn. Fra Rønne til Congo, Manchuriet og Tøjhusmuseet. Svend Torben Jensen: Jul i den bornholmske mundart. Lars Trolle: Oplevelser ved at være et offentligt mandfolk! Folk vi husker. Et udvalg af bornholmsk litteratur 2003/2004.

Samfundsforhold

30

Working paper. - Nexø : Center for Regional- og Turismeforskning. Nr. 21. Helhedsorienteret udvikling og delregionale roller i Øresundsregionen. af Jesper Manniche. 2004. 72 sider, ill.

30

Working paper. - Nexø : Center for Regional- og Turismeforskning. Nr. 22. Bornholms udviklingsmuligheder. en SWOT-analyse. 2004. 37 sider

30

Working paper. - Nexø : Center for Regional- og Turismeforskning. Nr. 23. Bornholms udviklingsmuligheder. Bilagsrapport. 2004. 165 sider

08.33.19

Christoffersen, Henrik
Regional udvikling og kommunesammenlægning : En undersøgelse af den regionale udvikling på Bornholm og i landets øvrige dele. - København : AKF Forlaget, 2004.87 sider.(Sammenlægningsundersøgelsen; Rapport 4)

33.19

Forskning på klippegrund : CRT 1994-2004. - Nexø : Center for Regional- og Turismeforskning, 2004. 152 sider, ill.(Rapport; 24)

36.1

Harris, Michael
Kommunesammenlægning : råd og redskaber til intern kommunikation / Michael Harris & Helle Petersen. Kbh.: Jurist- og Økonomforbundet, 2005. 79 sider, ill.

36.2 *Kjær, Ulrik*

Én ø - én kommune : politisk reorganisering på Bornholm / Ulrik Kjær. - Kbh. : AKF, 2004. - 125 sider.(Sammenlægningsundersøgelsen; rapport 6)

36.2

Kofoed Poulsen, Thomas

Kampen om Bornholm : Én kommune - fire borgmestre. - Kbh. : DR, 2005. - 250 sider
Faust: 9 019 284 1

36.2

Kommunesammenlægningens første år bedømt af borgerne på Bornholm / af Ulrik Kjær, Leif Olsen. - Kbh. : AKF, 2004. 151 sider, ill.
(Sammenlægningsundersøgelsen, rapport 5)

08.362

Kommunesammenlægningens første år bedømt af borgerne på Bornholm - - Sammenfatning / af Ulrik Kjær, Leif Olsen. - Kbh. : AKF, 2004. - 8 sider , ill.

08.362

Lundtorp, Svend

Nogle erfaringer fra kommunesammenlægningen på Bornholm. - Kbh. : Nyt fra Samfundsvidenskaberne, 2004. 8 blade

Skolevæsen

08.37414

Bornholms Højskole: Årsskrift 2004 / redigeret af Karsten Thorborg. Tidendes Tryk. 64 sider, ill.

08.375

Bornholms Gymnasium: Årsskrift 2005 / redigeret af Erik Klinge Nielsen. Hakon Holm ApS. 112 sider, ill.

08.375

Davidskolens årsskrift 2005. 19 sider, ill.

08.375

Kristoffersen, Thor

Kulturperlen i skoven: Bornholms Produktionshøjskole. 2004. Tidendes Tryk. 104 sider, ill.

Topografi og turisme

08.4

Bornholms herregårde : Tidsskrift for Dansk Slægtsgaardsforening nr.377. - Slagelse : Dansk Slægtsgaardsforening, 2005. - 15 sider , ill.

40.8

Hartl, Ann

Developing marketing strategies for tourism destinations in peripheral areas of Europe : the case of Bornholm. Boumemouth University, 2004. 215 sider, ill.(Report; 25)

08.4

Cykelveje på Bornholm. - 9. reviderede oplag. Allinge: Bornholms Regionskommune, Natur & Miljø, 2005. 56 sider, ill.

08.45 *Svaneke*

Egevang, Robert

Svaneke : Histore - Huse - Borgere. Købstad i 450 år. - Svaneke : Byforeningen Svaneke's Venner, 2005. 455 sider, ill.

08.45 *Vang*

Nielsen, Frank

Colberg, Vangelyngen - og Neu Berlin. - : Vang Nu og Da, 2005. 43 sider, ill.

Naturen

50.264 *Bornholm*

Natur på Bornholm: zoologi, botanik, geologi: 2005 / redigeret af Morten Top-Jensen. Naturbornholms Forlag.(3.årgang).64 sider, ill.

08.5026

Ketil, Per

Sose Odde, Sose Bugt / skrevet af Per Ketil. Allinge : Bornholms Regionskommune, Natur & Miljø, 2004. 23 sider, ill.

08.5886

Fugle på Bornholm 2003. - Hasle : Dansk Ornitologisk Forening for Bornholm og Ertholmene, 2004. 126 sider

Sygepleje

08.61706

Poulsen, Jonna

Sygehjælper - vær aktiv : Bornholm 1974-2004.
- Rønne : Sygehjælpernes faggruppe, 2004. 23 sider , ill.

Landbrug

08.6306

Bønder på en klippeø : Bornholms Landøkonomiske Forenings 200 års jubilæum / Søren R. Wolf. - Rønne, 2005. - 91 sider , ill.

Mad

64.1

Bornholm - øen, maden og menneskene / tekster: Torben Østergaard Møller / opskrifter: Claus Seest Dam ... [et al.] / redaktion: Jan Jørgensen og Peter Funch. TV 2/Bornholm, 2004. 205 sider , ill.

64.1

Hviid, Sussi

Madliv på Bornholm : guide og opskrifter til den regionale madkultur på Bornholm / tekster og fotos: Sussi Hviid. - Nexø : Boisen Is, 2005. 48 sider, ill.

64.17

Høst, Ulla

Østersøens blå / skrevet og illustreret af Ulla Høst. - 1. udgave. - [Rønne] : Bornholms Tidende, 2004. 67 sider, ill.

Søfart

65.909

Nørgaard Olesen, Thomas

Natbåd / Med fotos af René Strandbygaard. - Frederiksværk : Nautilus, 2005. - 96 sider, ill.

Kunst

70.96

Lau, Mogens

Holkahesten / tekst ...: Mogens Lau ; fotos: den

enkelte kunster ... [et al.]. Gudhjem : Gudhjem Museum, 2004. - 128 sider, ill.

72

Paul Stoltze : billeder gennem 60 år / tekst ...: Peter Tiemroth ; fotos af grafik og malerier: Martin Stoltze. - Gudhjem : Bornholms Kunstmuseum, 2005. - 89 sider, ill.

Arkitektur og planlægning

71.64

Stoltz Andersen, Birgit

Arkitektur på Bornholm / 1900-tallet. - Rønne : Bornholms Tidendes Forlag, 2005. - 112 sider, ill.

08.7195

Lokalplan 007 : for et erhvervsområde ved Lillevangsvej i Rønne. - : Bornholms Regionskommune, 2004. - 8 sider + 2 bilag, ill.

08.7195

Lokalplan 011 : for et område ved Smedgårdsvej, Rønne. - : Bornholms Regionskommune, 2004. - 11 sider, ill.

08.7195

Lokalplan 012 : for ferieboliger og naturområde, Aakirkeby. - : Bornholms Regionskommune, 2004. - 11 sider, ill.

08.7195

Lokalplan 015 : for erhvervsområdevest, Aakirkeby. - : Bornholms Regionskommune, 2005. - 10 sider, ill.

Keramik

08.7623

Kähler - Ipsen - Hjorth : fra pottemageri til fabrik ; redaktør: Palle Birk Hansen. - Rønne : Bornholms Museum, Næstved Museum, Varde Museum, 2005. - 92 sider, ill.

Sang

08.78611

Bornholms læsebog og sångbog / Tonny Pedersen Borinjaland. - : Eget forlag, 2004. - 45 sider

Idræt

08.79606

100 års jubilæum : 1905 - 2005 : Hasle Idrætsforening. - Hasle : Hasle Idrætsforening, 2005. - 82 sider, ill.

Historie

08.9115

Helleristninger : Billeder fra Bornholms bronzealder / Flemming Kaul, Martin Stoltze, Finn Ole Nielsen, Gerhard Miltreu. - Rønne : Bornholms Museum og forlaget Wormianum, 2005. - 167 sider, ill. 1 kort

08.96

Borriñjaland, Tonny Pedersen

Bornholms historie. - : Kulturforeningen Bornholm Burgundaland, 2004. - 40 sider

08.96

Borriñjaland, Tonny Pedersen

Bornholms historie. - : Eget forlag, 2004. - 174 sider

08.963

Sarri, Anna Holmlöv

Bombarderingen av Christiansø år 1808 : - en källkritisk studie. - Gotland : Högskolan på Gotland, 2004. - 37 blade

08.9671

Maj 1945. - Rønne : Bornholms Tidende, 2005. - 16 sider, ill.

Biografier

08.991

Henriksen, Leif

Personligheden på Bornholm. - Rønne : Eget forlag, 2004. - 32 sider

99.1

Klippeøens kvinder og mænd / under redaktion af Søren R. Wolff. - 2. udgave. - Rønne : Bornholms Tidende, 2005. - 383 sider, ill.

99.4 Christensen, Ole

Ole Christensen, billedhugger / tekst: Mogens Lau, Peter Tiemroth og Niels Frithiof Truelsen ; foto: Janne Klerk, Kirsten Klein, Ole Christensen m.fl.. - Gudhjem : Bornholms Kunstmuseum, 2004. - 84 sider, ill.

99.4 Høst, Oluf

Sandberg, Jens Henrik

Himmel og jord : Emil Nolde, Oluf Høst og det nordiske / Jens Henrik Sandberg. - Gudhjem : Oluf Høst Museet, 2004. - 48 sider, ill.

99.4 Isakson, Karl

Karl Isakson - jeg har det kun godt når jeg maler / tekst- og billedredaktører Camilla Carlberg, Annika Gunnarsson / forfattere Annika Gunnarsson ... [et al.] ; dansk version Lars Kærulf Møller. - Gudhjem : Bornholms Kunstmuseum, 2004. - 136 sider, ill.

08.99 Jensen, Johannes T.

Jensen, Johannes T.

Johannes erindringer 1 : Barndom og ungdom på Bornholm. - , 2004. - 9 blade,

99.4 Køie, Ernst

Køie, Ernst

Det grafiske værk : en fortegnelse / værker Ernst Køie / ved Mogens Lau / foto og tekst: Mogens Lau. - Gudhjem : Bornholms Kunstmuseum, 2005. - 191 sider, ill.

99.4 Rude, Olaf

Olaf Rude - retrospektiv / redaktører: Anne Højer Petersen & Jane Løvschall Dolmer ; engelsk oversættelse: René Lauritsen. - Maribo : Storstrøms Kunstmuseum, 2005. - 171 sider, tavler i farver, ill.

99.4 Westman, Inge Lise

Understrøm / tekst: Eske K. Mathiesen og Lars Kærulf Møller ; foto: Simon Lautrop og Ole Hertz ; redaktion: Lars Kærulf Møller. - Gudhjem : Bornholms Kunstmuseum, 2005. - 43 sider, ill.

Bornholms historiske Samfund 2004-2005

GENERALFORSAMLING lørdag 27. august 2005 kl. 14 på Bornholms Højskole

Af Ann Vibeke Knudsen

Formandens beretning:

Lørdag 28. august 2004 afholdt vi den årlige generalforsamling i Præstegårdsladen i Rønne. 28 deltagere - inkl. bestyrelsesmedlemmer - var mødt frem, og som dirigent fungerede Niels-Holger Larsen.

Formanden aflagde sin beretning.

Under bemærkninger til beretningen blev der givet udtryk for, at *sommerekskursionen* er en god tur, som man ikke må holde op med, men at den ligger for tæt på generalforsamlingen og de ture, der er i forbindelse hermed. Det blev foreslået at flytte ekskursionen til forsommeren og evt. som aftentur.

Slægts- og Lokalhistorisk Forening tilbød, at de to foreninger kunne holde deres arrangementer i fællesskab.

Vedr. forslag til evt. udgivelser i forbindelse med foreningens *100 års jubilæum*: Der blev stillet forslag om Hübertz' aktstykker, men et af bestyrelsesmedlemmerne oplyste, at de tidligere var forsøgt oversat. Det vil være svært at finde nogen her til, da det er vanskeligt stof, og tiden er begrænset. Beretningen blev herefter taget til efterretning.

På redaktørens vegne fortalte formanden om det bind, I modtog sidste vinter og om det bind, der kommer i år - som dog bliver med knap så mange, men derimod lidt længere artikler, end vi lovede ved sidste generalforsamling.

I kassererens fravær aflagde H.V. Jørgensen regnskabet. Der blev stillet spørgs-

mål til Stibolts Fraseologi. Hertil kunne Jørgensen oplyse, at han var i gang med at bearbejde materialet, men at det tager lang tid, så det har lange udsigter med en udgivelse. Regnskabet blev herefter taget til efterretning.

Uændret kontingent blev foreslået, 175 kr.

Til bestyrelsen genvalgte Ebbe Gert Rasmussen, Robert Hansen, Lillian Hjorth-Westh, og nyvalgt blev Svend Aage Møller. Der var også genvalg af Mogens Lau og Harald Lind som revisorer samt af Jørn Uffe Hansen som revisorsuppleant.

Årets Bornholmerpris gik til Jørn Kjøl-ler, Rønne, for mange års fornem indsats med arbejdet i Bornholms Slægts- og Lokalhistoriske Forening.

Eventuelt: Bedre emballering af bøger til udsendelse. Blev taget til efterretning.

Efter generalforsamlingen orienterede Jørn Kjøl-ler om arbejdet i Slægts- og Lokalhistorisk Forening - og da kaffen var drukket, var arkitekt Niels-Holger Larsen guide på en byvandring i Rønne bl.a. til Kamaphuset i Østergade, som var blevet overtaget af Kulturarvsstyrelsen.

20. oktober 2004 konstituerede bestyrelsen sig således:

Nyt medlem i stedet for Hans Jacob Brünings-Hansen blev Svend Aage Møller

Bestyrelsen konstituerede sig som hidtil:
Formand: Ann Vibeke Knudsen
Næstformand og sekretær: Robert Hansen

Kasserer: Erik Svendsen
 Redaktør: Henning Søby Andersen
 Forretningsudvalg: Formanden, næstformanden, kassereren, redaktøren samt Lillian Hjorth-Westh.

Bestyrelsen har i alt afholdt *fire bestyrelsesmøder* i den forløbne periode. (20.10.04, 16.02.05, 12.05.05 og 8.08.05).

Formål

Historisk Samfunds allervigtigste opgave er at medvirke til at skærpe og animere interessen for den bornholmske historie. Denne opgave påtager bestyrelsens medlemmer sig individuelt på forskellig vis, med næsten alt fra forskning til byvandring. I foreningens regi og i fællesskab gør vi en ihærdig indsats for på forskellig vis at tilbyde medlemmerne relevante muligheder. Vi må imidlertid erkende, at tilbuddene på Bornholm allerede er så mange og så varierede, at der i rigt mål er meget at deltage i.

Årbogen

Det er sagt ofte, men er så vigtigt, at det ikke skal forbigås. Udgivelsen af "Samlingerne" er Historisk Samfunds vigtigste opgave. Ingen tvivl om det. Her skaber vi mulighed for, at mange forskellige historier kan blive udgivet, at mange også lidt skæve vinkler af den bornholmske historie bliver undersøgt og sikret for eftertiden. Årbogen er udkommet siden 1906, i 100 år, og sætter man sig og gennemgår dem år for år - eller benytter de særdeles vigtige registre, så får man lukket døre op til kroge af historien, kloge og interessante beretninger om næsten alt mellem himmel og jord - Bornholms historie i al sin mangfoldighed. Uden Samlingerne ville denne

mangfoldighed ikke være inden for rækkevidde. Vi fortsætter, hvor vore forgængere slap - og vi håber, at vore efterkommere vil fortsætte. Meget skal gerne fornyes, men en fornyelse af præcis "Samlingerne" er der ikke nogen i bestyrelsen, der føler trang for.

Årbogen er gennem de sidste syv-otte år blevet redigeret af Henning Søby Andersen. Desværre har Henning meddelt os, at han af familiære grunde ikke længere har mulighed for at fortsætte det arbejde. Det forstår vi til fulde, og jeg vil godt benytte lejligheden her til at takke Henning for det meget store frivillige arbejde, der er forbundet med redaktørarbejdet. Kun de, der selv har prøvet at udgive en bog, ved hvad det indebærer. Henning har beriget os med gode og interessante årgange, som rigeligt lever op til alle forgængerne.

Redaktøren vil selv i det efterfølgende punkt berette om den årbog, der netop er på trapperne. Men da han altså ikke fortsætter, vil jeg her sige lidt om bestyrelsens tanker om kommende numre af "Samlingerne", hvilket betyder, at jeg samtidig kommer til at røbe lidt mere af de planer, bestyrelsen har lagt for det kommende 100års jubilæum. Men først lidt om de efterfølgende årgange:

2007 - Bestyrelsen har tilbudt Henrik Vensild at udgive den samling af artikler, som blev bragt i Bornholms Tidende om det bornholmske landbrug.

2007 - Registerbind

2008 - Bind med forskellige artikler, på lager haves bla. en artikel om Den spanske syges hærgen på Bornholm, evt. artikel (af Niels Bach) om det bornholmske fjernfiskeri og evt. artikel om Zonens historie på øen.

100-års-jubilæum 2006:

Historisk Samfund blev stiftet 29. maj 1905, men i 1906 udkom første nummer af det værk, der blev Samfundets mærkesag, Bornholmske Samlinger - eller blot "Samlingerne". Dette jubilæum har bestyrelsen besluttet at markere, dels med udgivelsen af to jubilæumsbøger, dels med en reception på Bornholms Museum. Udgivelsen af bøgerne og receptionen vil finde sted i november 2006.

I forbindelse med det "rigtige" jubilæum i maj i år havde H.V. Jørgensen samlet forskellige notater, som formanden samlede til en lille artikel med billeder, som blev bragt i Bornholms Tidende. Om foreningens start og jubilæer kan der kort berettes følgende:

Søndag 29. maj 2005 var det 100 år siden BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND blev dannet!

Initiativet kom fra toldinspektør F. Jørgensen, der senere tog navneforandring til Theist, og adjunkt Holbeck. De dannede "Bornholms historiske Samfund" på Toldkammeret i Rønne: Kl. 20 samledes en lille indbudt skare: amtmand Bille-Brahe, borgmester Olivarius, "begge rektorer" far og søn, C.G. Koefoed og M.C. Koefoed, overlærerne Øllgaard og Tryde, adjunkterne Holbeck og Sørensen (som senere tog navneforandring til Saksø), læge Søren Kabell samt toldinspektøren - og det foregik i toldkammerets lokaler på havnen. Toldinspektør Jørgensen berettede om en historisk forening i Ribe Amt - og med den som inspiration dannede man "Bornholmsk Samfund", der havde til opgave at udgive 1 à 2 bind årligt af "Bornholmske Samlinger". De skulle rumme artikler om

"Øens Historie, Sprog, Flora, Handel og Skibsfart, Memoirer mm". Man regnede med at kunne skaffe 500 medlemmer, som hver skulle betale 2 kr. For det beløb kunne man trykke bindene.

Den unge rektor M.C. Kofoed valgtes til formand, Jørgensen selv blev næstformand. I bestyrelsen kom Olivarius, Sørensen og Holbeck.

Det første nummer af Samlingerne - det som var foreningens egentlige formål - udkom i 1906. Adjunkt Holbeck skrev forordet, og artiklerne blev leveret af læge og lokalhistoriker M.K. Zahrtmann, der skrev om det ældste på dansk trykte skrift om Bornholm, førstelærer Niels Hansen, der skrev om Aaker Præstegaard i 200 Aar, læge Søren Kabell, der skrev om "Rønne Dilettantcomedies første 75 Aar" og endelig lærer og museumsformand J.A. Jørgensen, der skrev om "En bornholmsk Mordsag fra 17de Aarhundrede". Bindet afsluttedes med "Bornholmiana", ord-sprog, talemåder, sange mm., samlet af rektor M.C. Koefoed.

50års jubilæet blev afholdt på Nylars Samlingshus i 1955, hvor historien om foreningens start blev bragt af daværende formand, lektor Th. Lind. Ved samme lejlighed stiftedes en "ærespris" i anledning af foreningens 50 års jubilæum. Den skulle gives til personer eller institutioner: 1. for historisk virksomhed vedrørende Bornholm, 2. for bevarelse af kendskabet til den bornholmske dialekt, 3. for bevarelse af det bornholmske landskab (herunder også skabelse af nye forhold, der understreger det bornholmske landskab.) 4. for bevarelse af den bornholmske arkitektur (herunder også skabelse af nye bygninger, der føjer sig ind i den gamle arkitektur eller i landskabet).

Prisen blev stiftet på initiativ af foreningens daværende sekretær, civilingeniør J. Klindt-Jensen.

Jubilæumspublikationen i 2006 vil blive første publikation, no. 1, i fjerde række.

(Første række bestod af 40 bind, fra 1906 til og med 1966, hvoraf bind 39. og 40. var registerbind.

Anden række af 20 bind, fra 1964 til 1986: bind no. 20 var registerbindet og udkom 1992.

Tredje række, bind 1-20, fra 1987 til 19. bind i 2005 - tyvende bind vil udkomme 2006 eller 2007.

Fjerde række indledes med jubilæumsbindet 2006.)

Bindet vil omhandle de bornholmere og andre historisk interesserede, der gennem 100 år har "gravet" den bornholmske historie ud af allehånde arkivalier og andet materiale. Med en række biografier vil vi sætte fokus på disse mænd - og nogle få kvinder - som åbnede bornholmernes interesse for deres egen historie.

Jubilæumsskrift 2006

Disponering: Indledning mm

1. Historisk Samfunds start, rektor M.C. Koefoed, formål, indsats, resultater. Forfattere: H.V. Jørgensen, A.V. Knudsen
2. Foreningen Bornholms historie; H.V. Jørgensen m.fl.
3. Biografier over markante, ikke nulevende, historieskrivere/fortællere i Samlingerne:

Olaf Hansen	<i>H.V. Jørgensen</i>
Poul Harild	<i>Finn Bræstrup Karlsen</i>
P.C. Hauberg	<i>Ann Vibeke Knudsen,</i> <i>Kjeld Borch Vesth</i>
Ole Klindt Jensen	<i>Finn Ole Nielsen</i>
J.A. Jørgensen	<i>Finn Ole Nielsen</i>

Anker E. Kofoed	<i>Flemming Larsen</i>
K.H. Kofoed	<i>Karen Marie Exsten (?)</i>
Th. Lind	<i>C.H. Kibsgaard (?)</i>
Aage Rohmann	<i>Jonna Rohmann/ Knudsen/ Ivar Lærkesen (?)</i>

Arkitekt K. Thorsen	<i>Niels-Holger Larsen</i>
Peter Thorsen	<i>Finn Ole Nielsen</i>
Bodil Tornehave	<i>Ann Vibeke Knudsen</i>
M.K. Zahrtmann	<i>Ebbe Gert Rasmussen</i>

3. Evt. stikordsregister mv.

Ud over dette jubilæumsbind vil vi udgive et bind med hidtil ukendt materiale, betretninger om tilværelsen i 1800-årene, beskrevet af mange forskellige bornholmere - og hidtil begravet i Nationalmuseets arkiver. Henrik Vensild har fundet materialet frem, og han har lovet at redigere stoffet og sætte det sammen til en spændende bog fyldt med mange gode billeder fra Bornholms Museums store fotoarkiv. Bogen vil blive en særlig jubilæumsgave til Foreningens medlemmer.

Når dette kan lade sig gøre, skyldes det bla., at bestyrelsen har besluttet at overføre de midler, ca. 75.000, der var hensat til udgivelsen af H.V. Jørgensens arbejde med Stibolts Fraseologi, til en "jubilæumsfond". Arbejdet med fraseologien vil vare mange år endnu - og når den bliver færdig, vil der givet kunne skaffes midler til en udgivelse.

Sommerekskursion

Da der på sidste generalforsamling blev udtrykt ønske om, at man fortsatte sommerekskursionerne - dog gerne tidligt, måske som en forårsekskursion og gerne om aftenen - besluttede vi at arrangere en tur til helleristningsfelterne, også de nye felter, på Nordbornholm. Det foregik torsdag den 9. juni 2005 fra kl. 21, i samar-

bejde med Bornholms Museum med museumsassistent Mogens Jensen som en inspirerende og engageret guide. Mange havde lommelygte med. Helleristningerne er nemmere at se, når der lyses på dem efter solnedgang. 100 mennesker var mødt frem; Mogens Jensen insisterede på, at alle skulle have et glas vin, medens solen gik ned - og det fik de. Nattens trylleri, nattergalene og Mogens' historier gjorde aftenen til en af de rigtig gode.

Rejser

Et rejsesamarbejde mellem Historisk Samfund, Bornholms Museum og Foreningen Norden.

Vi gennemførte en rejse til Bruxelles i april, som havde 14 deltagere. Det var en rigtig god tur, og der blev set meget. Afrikamuseet Tervuren blev besøgt, de kongelige drivhuse i Laeken, middelalderbyen Gent - for blot at nævne nogle højdepunkter.

Den planlagte rejse til Polen finder sted midt i september. Mandag aften er der orienteringsmøde på Regionskommunen, Ullasvej. Niels Chresten Andersen er særlig guide på turen til det spændende område i Mazurien. Der vil også blive besøg i Gdansk. Turen har været overtegnet, og der har været venteliste, men der har været nogle afbud, så hvis der er nogen der ikke ved hvad de skal få tiden til at gå med midt i september, er her en mulighed. Ca. 45 er tilmeldt, men der kan være o. 50 på turen.

Foredrag

Vi har ikke afholdt foredrag i den forløbne sæson. Vi havde mulighed for et samarbejde med Slægts- og Lokalhistorisk arkiv, men da deres foredrag ikke har en spe-

cifik bornholmsk vinkel, har vi valgt at takke nej til en deltagelse.

Hjemmeside

Vi har fået opdateret vores hjemmeside, www.historisk-samfund-bornholm.dk. Vort nye medlem af bestyrelsen, Svend Aage Møller, har påtaget sig at ajourføre siden. Bestyrelsen er ham meget taknemmelig for den indsats. Jeg kan kun opfordre foreningens medlemmer til at besøge hjemmesiden. Med tiden vil vi have god mulighed for at udarbejde en stor og informativ side med et væld af oplysninger mm. vedr. den bornholmske historie. Da der findes flere hjemmesider, der arbejder med Bornholms historie, kan det være et mål at samle de bedste af disse i en slags portal.

En tak til alle

Jeg vil godt her til sidst takke bestyrelsens medlemmer for arbejdet i det forgangne år. Jeg vil også godt takke foreningens medlemmer for støtte til vores arbejde; uden et minimum på 7-800 medlemmer, helst 800, vil det ikke være muligt at udgive Samlingerne hvert år, således som det stort set er lykkedes for foreningen fra 1906 til i dag. Vi kan godt bruge flere medlemmer, så hvis hvert medlem påtog sig at tegne minimum et nyt medlem - ja så ville fremtiden se lys ud!

Også en tak til pressen for en positiv interesse og en bevågenhed, der er med til at gøre Historisk Samfund lidt mere synlig i den bornholmske bevidsthed. Vi er ikke mindst taknemmelige for den interesse, der udvises for vores årbog.

Herefter overlader jeg beretningen til foreningens - forhåbentlig - velvillige behandling.

Bornholms historiske Samfund

Prisliste

Alle priser er inklusive MOMS, men eksklusive porto.

Bøger udgivet af Bornholms historiske Samfund kan - så længe lageret rækker - fås ved henvendelse til: Kasserer Erik Svendsen
St. Torvegade 1, lej. 7, 3700 Rønne
Telefon 56 95 22 05

Her kan man også bestille medlemsskab, kontingentet er kr. 175,00 pr. år, hvorefter den årlige publikation tilsendes gratis.

Internetadresse: www.historisk-samfund-bornholm.dk

E-mailadresse: bornholm@historisk-samfund.dk

Nr.	År	Indhold	PRIS	
			Medlem	ikke medlem
<i>Bornholmske Samlinger række II</i>				
1	1964	Slusegaardens mølle og ørredhus, Nye undersøgelser af Bornholms bronzealder og jernalder, Guldmageren på Hammershus, Ransakningen af 17. maj 1658, Gammelt sølv, Nogle ruinrestaureringer på Bornholm i 1962, Nykirkes restaurering	30,-	100,-
2	1966	Bornholms natur, beboere og naturfredning, Tre forgyldte sølvpokaler, Falskmøntnersagen 1843-1847, Bornholmske exlibris, Frigård og Frilys historie gennem 400 år, Rønne-pottesnes kontrakt, Gammelt sølv	30,-	100,-
3	1967	Ebbe Gert Rasmussen: Begivenhederne på Bornholm under Sveriges besiddelse af øen 1658	45,-	100,-
6	1972	Ebbe Gert Rasmussen: Kilder til begivenhederne på Bornholm under Sveriges besiddelse af øen 1658	55,-	100,-
7	1974	Simblegård i 1658, En antik ansigtsperle på Bornholms Museum, Bornholms første bønder, Kjøllegårdsskiftet, Knutsgillen och av S:T Knud påverkade sockengillen på Bornholm	55,-	100,-
8	1975	Bornholms oldtidshistorie, Jernalderboplads ved Nymølle i Nexø, Knoglematerialet fra jernalderbopladsen, Fund af øskenkrukke fra havet, Rentekammerets stillingtagen til udmarksproblemet 1709-67	55,-	100,-

PRISLISTE

Nr.	År	Indhold	PRIS	
			Medlem	ikke medlem
10	1976	Fajancefabrikken i Storegade, Bispevisitatser i det 18. årh., Rovmordet i Baastad, Elever på Bornholms Folkehøjskole 1872-73, Baptistmenigheden i 1920erne	55,-	100,-
11	1977	Stenalderbopladsen på Lilleborg, Bronzealdergravhøj i Knudsker, Dagbog og breve fra Karen Elisabeth Jensen, Sigerslev, fra Bornholm i 1883 og 1887, 150 år med amatører i Rønne Theater	55,-	100,-
12	1978	Hellekiste fra Krusegård i Poulsker, Bjergely, bopladrester fra ældre jernalder, Bornholmske kakkelfund, Bornholmske pottemagere, Elever på Bornholms Folkehøjskole 1882-83, Svanekebørn på Københavnsrejse i år 1900	55,-	100,-
13	1979	Sortspætten i bornholmske skove, Det skrøbelige forlig, Ett småländskt soldatöde - Esbjörn Perssons äventyr på Bornholm 1658, Da bornholmeruret blev til, Oblatæskerne i Nexø og Ibsker, Den bornholmske milice 1815-36, Det dejlige vrag	65,-	100,-
14	1980	Hans Oldelands forhandlinger 1658, De bornholmske fajance- og terrakottafabrikker, Maleren Lars Hansen	65,-	150,-
15/16	1981/82	Ebbe Gert Rasmussen: Dette gavebrev, Den bornholmske opstand og Peder Olsens indsats heri 1658-59	140,-	185,-
17	1983-84	Den svenske indvandring på Bornholm, Generalmajor Peter Jacob Wilster 1674-1725, Brydning, Byzantinsk glasmosaik fra Bækkegårdsgravpladsen, Maleren Henrich Johan Møhlen (1717-67), Bornholmskort fra 1650erne, Poul Hansen Anchers herkomst	75,-	150,-
18	1985	De polske gæstearbejdere, Granitindustriens udvikling, Bornholmske kvinders husflid, Dorothea Kristine Kofoeds vævebog, Peter Thorsens mors husflidsarbejde, Thor Vang, Bornholms dysser og jættestuer	75,-	160,-
19	1986	Wilhelm Kruse: Lybækkertiden på Bornholm 1525-1576	75,-	130,-
20	1992	Registerbind til række II	75,-	150,-

Nr.	År	Indhold	PRIS	
			Medlem	ikke medlem
<i>Bornholmske Samlinger række III</i>				
1	1987	Fra britisk orlogsbrig til bornholmsk robbefanger, Det bornholmske fiskeri i opgang og nedgang, Stednavne i havet omkring Bornholm, A/S Bornholmsfærgen af 1962, Bornholmske rundkirker og Armenien, To malerier fra Frederik den Syvendes besøg på Bornholm 1851, Poesi og prosa af forfatteren til »En Septemberdrøm«	75,-	135,-
2	1988	Bornholms landbrug gennem tiderne, Det bornholmske landbosamfund i 1700-tallet, Oldtidens landbrug, 4000 f.Kr.-1000 e.Kr., Træk af de bornholmske bønders vilkår i senmiddelalderen, Jordbrug og landgilde på Bornholm ved midten af det 17. årh., Landbruget og forsvaret på Bornholm, Fra bonde til landmand - andelsbønder på Bornholm, De lykkelige husmænd, Den kloge kone fra Ibsker, Bornholms Folkehøjskole i Østermarie og dens sidste forstander, Markafrøder og ukrudt, Husdyrbruget på Bornholm, Fra hjulplov til traktorplov, Bornholmske vogne	75,-	175,-
3	1989	Bornholms kirker i ældre middelalder, Hvem forsvarede hvad?, Bornholms runde kirke og tempelridderne, Affæren ved Nexø den 9. juni 1645, Borreløngen, Kvindemordet i Listed 1688, Sorthat - et pionerteglværk fra 1850'erne, »Trættekrogen« ved Sct. Nicolaus Kirke i Nexø	75,-	150,-
4	1990	De bornholmske privilegier, Fæstebønder og fæstegods på Bornholm i 1500- og 1600-tallet, Modstanden i Skåneland 1658-59, Amerikansk soldat i 1890'erne, Da kommunalreformen kom til Bornholm, Hovedtræk fra Bornholms økonomiske historie 1945-88	75,-	150,-
5	1991	Amtmand Emil Vedel og etableringen af Nordens jernalderkronologi, Bemærkninger i forbindelse med Victor Hermansens artikel om Jernalderens opdagelse, Træk af kulturlandskabets udvikling i Sømarken fra ca. 1500 og til i dag, Morten Pedersens optegnelsesbog 1783-1800, Allinge i sommeren 1865, Om Rønne havn	75,-	150,-

PRISLISTE

Nr.	År	Indhold	PRIS	
			Medlem	ikke medlem
6	1992	Turisterhvervet på Bornholm, Da Hotel Helligdommen kom på tyske hænder, Hammershus i middelalderen, I vor købstad Rønne, Greifswalderne på Bornholm i middelalderen, Bornholmsk historieforskning i udlandet, Hjemme på Bolby og Tyndekulle 1920-39, »Den selvejende«, Erindringer fra årene 1978-80 hvor en selvejende institution erhvervede og drev Hasle Klinker- & Chamottestensfabrik, Bornholmske øgenavne, Stykløjtnant Festlers død og begravelse i Nexø 1704, Den bornholmske familie Rosman, Litteratur om Bornholm 1990-92	75,-	200,-
7	1993	Bornholms Fiskeri 1880-1993 Kapitlerne hedder: Fiskerstanden, Det traditionelle fiskeri, Statsbeskyttelse og sammenhold, Silden, laksen og rødspætte, Langt fra hjemmet, Fartøj og havn, Kvotering, torsk og krise, Natur og menneske, Fangstbehandling og produktudvikling, Afsætning og salgsforeninger, Kildehenvisning	100,-	145,-
8	1994	Poul M. Sonne: Postsejls i 150 år, Ove E. Hansen: Arkitekt Anton Rosen og hanstid, Orla E. Pedersen: Telefonen på Bornholm i 100 år, Lone de Hemmer Egebjerg: Bornholm set gennem nåleøjet, Birte Nørregaard Pedersen: Et sofastykke af Mogens Ege, Niels Foght Hansen: 83 nyudgivelser om Bornholm	100,-	200,-
9	1995	Bent Jensen: Baggrunden for og begivenhederne, der 1945 førte til, at de sovjetiske styrker befriede Bornholm og forblev på øen helt til april 1946	100,-	250,-
10	1996	Aakirkebys historie - Aakirkebys 650 års jubilæum. Følgende forfattere har medvirket: Kim Aaris-Sørensen, Ole Crumlin-Pedersen, Niels Foght Hansen, Werner Hansen, Ann Vibeke Knudsen, Svend Kramp, Niels-Holger Larsen, Finn Ole Sonne Nielsen, Ingrid Nielsen, Tom Nielsen, Torben Pind, Ebbe Gert Rasmussen, H. E. Skaarup, Johannes Thoms, Hanne Wagnkilde, Hanne Valsø Vensild og Henrik Vensild	100,-	148,-
11	1997	Hammershus - som borg og ruin, udstilling og modelkonstruktion, arkæologi og flora m.v. Følgende forfattere har medvirket: Connie Hinsch, Peder Lütken, Finn Ole Sonne, Nielsen, Lisbeth Pepke, Ebbe Gert Rasmussen, H. E. Skaarup, Inger Sorgenfrei, Hanne Valsø Vensild og Kjeld Borch Vesth	100,-	200,-

BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND

Nr.	År	Indhold	PRIS	
			Medlem	ikke medlem
12	1998	Jørgen Bo Rasmussen: Pesten og tavlerne på Bornholm Erik Jensen: Manden bag rige Marie Niels Foght Hansen: Litteratur om Bornholm udkommet 1994-1998	100,-	200,-
13	1999	Knud Willy Johansen: Kommunale anlæg i Rønne Timan Kofoed: Som medarbejder i Bornholms landbrug 1943-1950 Jens Andersen: Kanoneme der aldrig kom H.C. Larsen: Bornholms lokalhistoriske arkiv Niels Foght Hansen: Litteratur om Bornholm indgået i Bornholms Centralbibliotek 1998-1999	125,-	250,-
14	2000	Birte N. Pedersen: Bagerdynastiet Didriksen i Rønne J. Chr. Skaarup: Den militære uniformering på Bornholm Lene H. Lutz: En fornem trøje fra Grødby Henning Bender: Bornholmsk udvandring 1868-1904 Gunhild Pedersen & Birgitte B. Marcussen: Enj plantepajas historja Rune Söderlund: Svensk evangelisk vækkelse på Bornholm Niels Foght Hansen: Litteratur om Bornholm indgået i Bornholms Centralbibliotek 1999-2000	125,-	250,-
15	2001	Svend V. Sølvér: Kulbrydningen på Bornholm op til år 1948 Niels Foght Hansen: Litteratur om Bornholm indgået i Bornholms Centralbibliotek 2001-2002	125,-	250,-
16	2002	Finn Rowold og Hansaage Bøggild: I læ for nazismen H.E. Skaarup: Oberst Waagepetersens dagbøger Bente Jensen: Mellem gammelt og nyt Jes Wienberg: Mellem viden og vrøvl og Middelalderen uden mystik Erling Haagen (replik til J.W.): Bornholm og de baltiske korstog og Middelalderen med Mystik Niels Foght Hansen: Litteratur om Bornholm 2001-2002 og Bornholms lokalhistoriske Arkiv 2001 og 2002	125,-	250,-
17	2003	Jes Wienberg: Østersøens flertydige kirker Kjeld Borch Vesth: Kirke og kapelruiner på Bornholm Ebbe Gert Rasmussen: "Til Herrens Tjenestes Forrettelse" Per Dettlaff, Sven Fritz, Bodil Tømhøve og Ann Vibeke Knudsen: "Vasa Sacra" Marie Louise Jørgensen: Timeglas i kirkeme, Lars Serena: Rum og fortælling, Svend Aage Møller: Mindernes haver Tino Dich Hjorth: Levende fortidsminder ved bornholmske kirker	125,-	250,-

PRISLISTE

Nr.	År	Indhold	PRIS	
			Medlem	ikke medlem
18	2004	Ebbe Gert Rasmussen: Hvilket vi hjertelig ønsker Rikke Isler: Genstandene fra Lilleborg Peter Fink: Den skånske forbindelse Karl Peder Pedersen: Det bornholmske eksperiment Stella Borne Mikkelsen: Vor yderste post mod øst Verner Andersen: Da Rønne Apothek gik fallit Niels Foght Hansen: Litteratur om Bornholm indgået i Bornholms Centralbibliotek 2002-2004	125,-	250,-
		<i>Andre udgivelser:</i>		
		Byen, Landet og Havet, Neksø og Omegns historie, bind 1	55,-	100,-

Love for Bornholms historiske Samfund

- § 1. Foreningens navn er »Bornholms historiske Samfund«.
- § 2. Foreningen har til formål at vække og bevare interessen for Bornholm og dens fortid. Foreningen udsender et årsskrift »Bornholmske Samlinger« med afhandlinger om bornholmske forhold, eller undtagelsesvis selvstændige værker om Bornholm.
- § 3. Enhver interesseret kan blive medlem ved henvendelse til et af bestyrelsens medlemmer.
- § 4. Foreningen afholder generalforsamling hvert år i august eller september måned efter bekendtgørelse i øens dagblad en uge i forvejen.
Generalforsamlingen er foreningens øverste myndighed, og dens beslutninger træffes ved almindelig stemmefler-tal.
- § 5. Generalforsamlingen vælger en bestyrelse på 9 medlemmer for 2 år, således at der hvert år afgår skiftevis 4 og 5 medlemmer, første år ved lodtrækning. I denne bestyrelse skal hvert af øens herreder være repræsenteret med mindst et medlem. – Samtidig vælges 2 revisorer samt 1 revisorsuppleant.
- § 6. Bestyrelsen konstituerer sig med en formand og en næstformand, der også er sekretær. Bestyrelsen vælger desuden kasserer og redaktør, der ikke behøver være medlemmer af bestyrelsen. – Bestyrelsen vælger et forretningsudvalg på 5 medlemmer, hvori kasserer og redaktør skal være medlemmer.
- § 7. Det årlige kontingent fastsættes af generalforsamlingen. Kontingentet opkræves i maj måned ved girokort.
- § 8. Modtageren af Bornholms historiske Samfunds ærespris »Bornholmerprisen« skal være indstillet af en enstemmig bestyrelse.
- § 9. I tilfælde af foreningens opløsning overgår evt. aktiver til Bornholms Museum.
- Foreningens love er sidst trykt i Bornholmske Samlinger, III. række, bd. 18 i 2004.
På foreningens generalforsamling d. 1. september 2001 blev kontingentet sat til kr. 175,00.

Forfatterens navne og adresser

Timan Kofoed
Glentevangen 2
3700 Rønne

Frank Nielsen
Paradisvej 11
3790 Hasle

Anders Teglgård Kjær
Kildeparken 60
6000 Kolding

Niels Foght Hansen
Provstegade 10
3700 Rønne

Jakob Seerup
Nørregade 58
3730 Nexø

Bornholms historiske Samfunds bestyrelse

Ann Vibeke Knudsen (formand)
Vimmelskafte 2
3700 Rønne

Svend Aage Møller
Smedegårdsvej 61
3700 Rønne

Robert Hansen (næstformand og sekretær)
Godthåbsvej 4
3751 Østermarie

Ebbe Gert Rasmussen
Østerled 43
3700 Rønne

Jakob Seerup (redaktør)
Nørregade 58
3730 Nexø

Niels Aakjær
Pilevengen 23
3730 Nexø

Per Thule Hansen,
Søborgstræde 8
3700 Rønne

Lillian Hjorth-Westh
Fællesvej 6,
3720 Aakirkeby

H.V. Jørgensen,
Kanegårdsvej 10
3700 Rønne

Desuden (ikke medlem af bestyrelsen):

Erik Svendsen (kasserer), St. Torvegade 1, 3700 Rønne

Foreningens hjemmeside: www.historisk-samfund-bornholm.dk

INDMELDING i Bornholms historiske Samfund kan ske ved henvendelse til ét af bestyrelsesmedlemmerne eller ved at skrive til os på flg. e-mailadresse: bornholm@historisk-samfund.dk

Indhold

Henning S. Andersen
Forord

Timan Kofoed
Tiden som selvstændig landmand

Anders Teglgaard Kjær
De Gamles Hjem i Rønne
- en undersøgelse af den politiske baggrund
for opførelsen

Jakob Seerup
På togt med Hvide Ørn til Christiansø

Frank Nielsen
Syv år for Vang Brugsforening
- eller hvordan Holger Colberg blev hotelejer

Niels Foght Hansen
Litteratur om Bornholm indgået i
Bornholms Centralbibliotek 2004-2005

Ann Vibeke Knudsen
Bornholms historiske Samfund 2004-2005
formandsberetning

Prisliste - Bornholms historiske Samfund

Love - Bornholms historiske Samfund

Forfatterens navne og adresser

Bestyrelsens navne og adresser

ISBN 87-87042-31-2
ISSN 0084-7976